

**Муассис
“Ijod olami” МЧЖ**

2017 йилдан чиқа бошлаган.

Таҳрир ҳайъати:

Муҳаммад АЛИ
Сирожиддин САЙИД
Иқбол МИРЗО
Сайди УМИРОВ
Аҳмадjon МЕЛИБОЕВ
Исажон СУЛТОН
Тўлан НИЗОМ

Бош муҳаррир

Бахтиёр ҲАЙДАРОВ

Мусахҳиҳ

Дилфуза МАХМУДОВА

Диз@йнер

Ғиёсиддин УНАРОВ

Таҳририятга келган қўлёзма ва суратлар эгаларига қайтарилмайди. Муаллифларнинг фикрлари таҳририят нуқтаи назаридан фарқланиши мумкин. Нашрдан кўчириб босилганда “Ijod olami” дан олинганлиги кўрсатилиши шарт.

Манзилимиз

Тошкент шаҳри,
Ислоҳ Каримов кўчаси, 16-“а” уй.
e-mail: ijod_olami@ijod.uz,
inbox@ijod.uz
Тел./факс: (0-371) 239-26-91

Босишга 22.03.2017 йилда
рухсат берилди.
Қоғоз формати 60x84 1/8.
Нашриёт ҳисоб тобоғи 8,7.
Индекс 1290.

ISSN 2181-8959. Журнал 2016 йил
15 декабрда Ўзбекистон Матбуот ва
ахборот агентлиги томонидан № 0893
рақами билан рўйхатга олинган.
“SILVER STAR PRINT”

МЧЖ босмаҳонасида чоп этилди.
Буюртма № 26. Адади 1500 дона.
Тошкент шаҳри, Учтепа тумани,
22-мавзе, 17-уй.

Муқовамизда

Гулираъно АБДУЛЛАЕВА
“Қамолдидин Беҳзод” портрети

МУНДАРИЖА

ХАЙРИХОҲ

Муҳаммад АЛИ. Оқ йўл.....	2
Усмон АЗИМ. Қутлов.....	3
Анвар ОБИДЖОН. Эзгу ниятлар қилаверсин.....	4

ШЕЪР СЕҲРИ

Саид АҲМАД. “Вақт”нинг туғилиши.....	5
--------------------------------------	---

ТАДҚИҚОТ

Сувон МЕЛИ. Вақт фалсафаси.....	9
---------------------------------	---

ФАХР

Ирода МУРОДОВА. Дунё шаҳарларида Навоий сиймоси.....	13
--	----

НАСР

Эркин АЪЗАМ. Навоийни ўқиган болалар. Ҳикоя.....	14
Собир ЎНАР. Давлатнинг қайтиши. Ҳикоя.....	24
Нормурод НОРҚОБИЛОВ. Янги эртақ. Ҳикоя.....	34
Исажон СУЛТОН. “ЯК-40”. Ҳикоя.....	48

НАЗМ

Фафур ФУЛОМ. Умримиз боқийдир, умримиз боқий.....	8
Усмон АЗИМ. Фақат кунглим маним бепоён эди.....	20
Ирода УМАРОВА. Яна новдаларга тошди куртаклар.....	54

АДАБИЙ ГУРУНГ

Улуғбек ҲАМДАМ. Ижод изтироби ва қувончи.....	32
---	----

ЭРТАҚ

Назар ЭШОНҚУЛ. Санъат-1.....	38
------------------------------	----

ЭССЕ

Фахриддин ҲАЙИТОВ. Энам – элнинг онаси.....	40
---	----

ЖАҲОН ҲИКОЯСИ

Эрнест ХЕМИНГУЭЙ. Даҳшатли кутиш. Ҳикоя.....	42
Антон ЧЕХОВ. Оқ қаншар. Ҳикоя.	58

ПУБЛИЦИСТИКА

Ҳаким САТТОРИЙ. Самимий, ишчан сўз эҳтиёжи.....	44
---	----

ЖАЙДАРИ МАНТИҚ

Бахтиёр ҲАЙДАРОВ. Тўлли.....	51
------------------------------	----

ТАБОБАТ

Жониворларнинг тиббий хосиятлари.....	56
---------------------------------------	----

ШИНГИЛ ҲАНГОМА

Носир МУҲАММАД. Кунлардан бир кун.....	61
--	----

Муҳаммад АЛИ
Ўзбекистон Ёзувчилар
уюшмаси раиси,
Ўзбекистон халқ ёзувчиси

Оқ йўл

Мустақиллигимизнинг дастлабки кунлариданоқ Биринчи Президентимиз Ислоҳ Каримов раҳнамолигида маънавий қадриятлар ва миллий ўзликни англашнинг тикланиши давлат сиёсати даражасига кўтарилди. 1991 йил Ўзбекистонда “Алишер Навоий йили” деб аталди. Тошкент шаҳридаги Ўзбекистон Миллий боғида буюк шоир ва мутафаккирга мухташам ҳайкал очилиши фараҳбахш байрамга айланиб кетди. Айниқса, буюк Истиқлолимиз ҳазрат Навоийнинг табаррук тўйига уланиб кетгани гўё илоҳий ишора бўлди.

Мустақиллик йилларида адабиётимизнинг забардаст вакиллари таваллуд кунлари юксак мақомларда нишонлангани кўнгилларга ғурур бағишлади. Истиқлол учун курашган бир гуруҳ марҳум адибларимизга “Мустақиллик” ордени берилди. Булар айрим мисоллар холос.

2009 йилда эълон қилинган Биринчи Президентимизнинг “Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор” рисоласи бутун қалам аҳлига нисбатан жонқуярлик, катта меҳрибонлик

туйғуларини ўзида ифода этади. Рисола Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасининг дастуриламалига айланди. Ушбу рисолада Ислоҳ Каримов, ёзувчи ва унинг ижтимоий ҳаётдаги вазифаси ҳақида шундай фикрни таъкидлаб кўрсатганди: “Менинг фикримча, ёзувчилик – оддий касб эмас, Худо берган истеъдоддир. Бу қисмат, пешонага битилган тақдир. Бу касбга ҳеч қаерда ўқитиб, ўргатиб бўлмайди. Ёзувчиликнинг мактаби ҳам, дорилфунуни ҳам битта. У ҳам бўлса, бир умр ҳаётнинг ичида бўлиш, ўз халқи билан ҳамдарду ҳамнафас бўлиб яшаш, ҳақиқат ва адолатга садоқат билан хизмат қилишдир”.

Ислоҳ Каримов қалам аҳлини ўзига жуда яқин тутар, адибларни бирор асар ёзишга илҳомлантирар, ижод аҳлини авайлар, туриш-турмушидан доим яхши хабардор бўларди. Учрашувларда ёзувчилардан қандай асарлар ёзаётгани ҳақида сўраб-суриштирар, китобини тезроқ битиришга даъват этарди. Ўзимдан қиёс: доим бирор нарса ёзсам, шуни Ислоҳ ака ўқийдилар, деган тушунчада бўлардим, бу нарса мени ҳамиша

хушёр туришга ундар эди. Менимча, бошқалар ҳам шундай ҳолни бошдан кечиришган бўлса ажабмас. Чиндан ҳам, асарларимизни ул зот ўқирдилар, асарларимиз ҳақидаги фикрлари бизга етиб келарди.

Истиқлол ишлайман деганнинг кўлига иш, кўнглига ғайрат-шижоат берди. Элим деб, юртим деб ёниб яшаётган, маънавиятни ривожлантириш учун белига ғайрат камарини маҳкам боғлаган кишилар хузур-ҳаловатдан кечиб, фидойилик билан меҳнат қилмоқдалар. Ёзувчилар уюшмаси ҳам бугун ана шундай кишилар билан гавжум. Адабиёт юракларда меҳр уйғотадиган, кўнгилларни кўнгилларга бирлаштирадиган маънавий бойлик ҳисобланади.

Бугун давлатимиз раҳбари ёшларни китобхонликка қайтариш, китобни, адабиётни кенг тарғиб қилиш масаласига катта эътибор қаратяпти. Бу борада муҳим ҳужжатлар қабул қилинди. Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 12 январдаги “Китоб махсулотларини чоп этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолаа-

си ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғибот қилиш бўйича комиссия тузиш тўғрисида”ги фармойишида бугунги куннинг ана шундай долзарб вазифалари акс этган. Бу қарор бевосита Ёзувчилар уюшмаси олдида жуда катта вазифалар қўяди.

Адабиёт халқнинг руҳий оламини, ички дунёсини сўз воситасида очиб берадиган, кишиларни руҳлантира олишга, уларни эзгу мақсадлари сари йўналтиришга қодир буюк санъат. У инсоннинг касбидан қатъий назар, каттадан-кичик – барчага баробар бирдай азиз ҳисобланадиган неъматдир. Зеро, у – кўнгил дунёси. Кўнгиллар рўшнолиги адабиётдандир. Мен шу ўринда улуғ Чўлпоннинг

“Адабиёт яшаса – миллат яшар” деган умуминсоний ҳикматини такрорлаб ўтишни истардим.

Бугун адабиёт ва ижод аҳлига кўрсатилаётган ғамхўрликнинг мисли ва қиёси йўқ. Ана шундай улкан имкониятлардан руҳланиб, савобли ишга қўл урган “Ижод олами” жамоасига муваффақиятлар тилайман. Журналда мумтоз ва бугунги адиблар ижоди, хориж адабиётидан таржималар, тақризлар, ёшларнинг илк машқларига ўрин берилиши – хуллас, қамрови кенглиги айниқса қувонарлидир.

Истеъдодли ёшларни излаб топиш ва юзага чиқариш Ёзувчилар уюшмасининг бош вазифаларидан бири саналгани каби, “Ижод олами” журналининг ҳам уларга

кенг майдон ва юксак минбар тақдим этаётгани таҳсинга сазовордир.

Адабиётимиз намуналари “Ижод олами” саҳифаларида дунё юзини кўриб, келажақда адабиётимиз уммонига дурдоналар бўлиб кўшилади, деб умид қиламиз.

ҚУТЛОВ

Усмон АЗИМ

Ўзбекистон халқ шоири

“Ижод олами”нинг нашр этилиши – савобли иш. Бу савоб ишга жазм этган биродарларимиз ўзбек адабиёти оламининг катталигини, бор нашрлар уни қамраб олишда қийналиб қолаётганини ҳис этиб, бу янги журнал адабиёт ишининг бир кемтигини тўлдирди, деган эзгу хаёлга борган бўлсалар керак. Илоё, шундай бўлсин! Ноширлар ақлу фаҳм, журъату ҳалоллик билан иш юритиб, журнални истеъдодлар талпинадиган чироққа айлантира олсалар, бизга ўхшаган адабиёт мухлисларининг кўнглига йўл топган бўлар эдилар. Адабиёт мухлисининг кўнглига йўл топиш эса матонат ва мардлик талаб этадиган машаққатли, аммо ниҳоятда ёруғ йўлдир.

Журналга боқий умр тилайман!

Эзгу НИЯТЛАР ҚИЛАВЕРСИН

Анвар ОБИДЖОН
Ўзбекистон халқ шоири

Илгариги замонда республикада санокли газета ва журналлар бор эди, уларнинг барчаси ўша тузум мафкурасининг содиқ хизматчиси сифатида якраг қиёфа касб этарди.

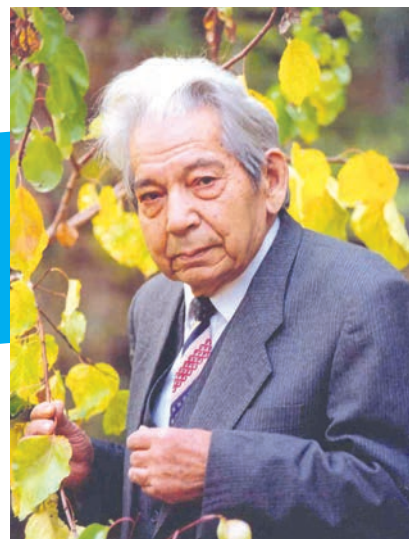
Мустақилликдан сўнг газета-журналлар тури, сони кескин кўпайиб бормоқда. Уларнинг аксарияти ўқувчиларнинг у ёки бу тоифаси эҳтиёжларидан келиб чиқиб ташкил этилмоқда. Бу табиий жараёндир. Сифат жонли рақобатда туғилади.

У газетами, журналми, ортиқча олимона бўлса ҳам, ҳаддан зиёд хашаки бўлса ҳам, ўқувчиларни ўзидан безита боради, муҳими – ўрнини тополмай, аросатга тушиб қолади.

“Ижод олами” журнали яхши ниятлар, эзгу мақсадлар билан ташкил этилаётгани кишини қувонтиради. Бу нашр нафақат адабиётимиз тарғиботи, балки юртимиз тараққиёти, халқимиз фаровонлиги йўлида ҳам катта хизматлар қилишига умид билдириб қоламиз.

"Вақт"нинг туғилиши

(Бир шеър тарихи)

Саид АҲМАД

Ўзбекистон халқ ёзувчиси

Бутун илҳомини, талантини, билиму билағонлигини халқига, халқининг орзу-умидларига бағишламаган ёзувчи чинакам халқ ёзувчиси бўлолмайди.

Ажойиб сўз санъаткорлари қолдирган мерос – бадий адабиёт хазинасига кўз ташласак, бутун умрини халқ манфаатлари йўлида сарфлаган катта талантларни кўрамиз.

Фафур Фулом ана шундай беназир санъаткор эди. У бирон дақиқа халқидан четда, халқининг ниятларидан узилиб қолмади.

Мен мана шу ҳамиша фахр-ғурур билан тилга олинадиган зукко санъаткор билан ўттиз йилдан ортиқ ёнма-ён бўлганимдан ҳамиша фахрланиб юраман.

Фафур Фулом менинг кўзим олдида жуда кўп шеърлар ёзган. Фақат ўзбек адабиётидагина эмас, Умумиттифоқ адабиётида ҳам фахрли ўрин олган етук шеърлар ёзилаётганда бирга эдим.

Адабиётимиз тарихини яратишда ҳар биримиз, улуғ воқеалар гувоҳи бўлган кишиларни, қайтариб бўлмас дақиқаларни қоғозга тушириб қолдиришимиз керак.

(Бу ўринда ўзбек романчилигини бошлаб берган Абдулла Қодирий романлари қай тариқа яратилгани ҳақида адибнинг ўғли Ҳабибулла Қодирий мақолалари жуда яхши иш бўлганлигини эслатиб ўтмоқчиман).

Биз ёш ёзувчилар Фафур Фуломдан, Ойбекдан, Абдулла Қаҳҳордан, Шайхзодадан таълим олганмиз. Улар билан бирга сафарларда бўлганмиз, уларнинг ижодхоналарига кирганмиз. Суҳбатларида қатнашганмиз.

Демак, биз шу муҳтарам адибу шоирларимизнинг хотираси олдида қарздормиз. Уларнинг ижод жараёнларини, хусусиятларини ёзишимиз, халқ оғзига тушиб кетган кўшиқлари, ҳар бир хонадоннинг мулки бўлиб қолган китоблари қай тариқа яратилганлигини тарихда қолдиришимиз керак.

Мен Фафур ака билан узоқ йиллар ота-боладек бирга бўлганим, беқиёс гўзал, сермаъно шеърларининг ёзилишида ёнида юрганим учун ҳам бу зукко шоирнинг ижод жараёнини яхши биламан.

Маълумки, ҳар қандай ўткир шоирнинг ҳам ҳамма ёзган яхши, аъло шеърлари орасида унинг бутун ижодий кучини, санъаткорлик чўққиси-

ни белгилаб берадиган бир неча шеърлари бўлади.

Мен Фафур Фуломнинг ана шундай шеърларидан "Турксиб йўлларида", "Соғиниш", "Сен етим эмассан", "Вақт", "Қозоқ элининг тўйи" ва "Алишер" деган шеърларини биламан.

Бу шеърлар ҳақида вақти-соати билан гаплашамиз. Ҳозир мен жуда машҳур бўлиб кетган "Вақт" шеърининг ёзилишини айтиб бермоқчиман.

Уруш тугаган йилнинг куз ойлари эди. 1945 йилнинг ўн саккизинчи сентябри бўлса керак. Ўша пайтларда мен "Қизил Ўзбекистон" (ҳозирги "Ўзбекистон овози") газетасида фельетончи эдим. Ўша куни эрталаб ишга келишим билан муҳаррир чақирди. У менга Фафур акадан бир шеър ундиришимни тайинлади.

– Фафур ака билан гаплашдим, илҳом париси келса, ёзаман, деяптилар.

Фафур ака мени "илҳом париси" деб атарди. Чунки мен таҳририят топшириғи билан у кишидан кўп шеърлар ундирганман. Икковимиз ҳам тез тил топишиб кетардик. Бошқа одам борса, гап гапга қовушмай, шеър унмай қоларди. Шунинг

учун ҳам шеър зарур бўлганда мени юборишарди. Дарров Фафур ака-нинг уйларига телефон қилдим.

– Хабарим бор, – деди Фафур ака. – Пешиндан кейин кел. Кечгача мен билан валақлашиб юрсанг, шеър бўлади, бўлмаса йўқ.

Мен рози бўлдим. Тайинланган вақтда бордим. Домла уйда йўқ эканлар. Хоналарига кириб бирон нима ўқимоқчи бўлдим. Стол устидаги бир тахта қоғозга менинг суратимни чизиб икки елкамдан кемтик қанот чиқариб қўйиптилар. Тагида шундай ёзув бор: “Илҳом париси, мен дорихонага чиқиб кетдим. Келгунимча учиб кетмагин деб қанотларингни қирқиб қўйдим. Фафур аканг”.

Шуни ҳам айтиб қўяйки, Фафур ака унча-мунча ўртоқлик ҳазили

суратларини чизиб турардилар. Айниқса Шайхзода, Туроб Тўла, Темур Фаттоҳ, Маннон Уйғур, кейин ўзларининг суратларини жуда кулгили қилиб чизардилар. Менинг суратимни бўлса кўз юмиб чизардилар.

Домла ўша куни мени кечгача овора қилдилар. Феълларини билганимдан халақит бермадим. Кеч бўлди. Қоронғи тушди. Домланинг шеър ёзиб бериш нияти йўққа ўхшарди.

– Менга қара, – дедилар. – Ке, шу ишни эртага қолдирайлик.

Мен кўнмадим. Эртага эрталаб шеърсиз таҳририятга борсам, муҳаррир хафа қилишини айтдим.

– Азонда ёзамиз. Бўптими? Фафур Фуломнинг гапи битта бўлади. Тамом. Яхши шеър ёзаман, деган шоир кечқурун палов еб ётиши керак. Ҳозир икковимиз ош қиламиз.

Кўнмай иложим йўқ эди. Ошдан кейин то ярим кечгача Бедил ўқиб маъносини тушунтириб берар, афанди айтиб қуларди. Билиб турибман, домла шеър ёзиш олдидан руҳини энгиллатмоқчи, ўзига яхши кайфият яратмоқчи. Ётиш олдидан билагидаги соатни ечиб, кўзойнак тақиб қаради.

– Бўлди, – деди домла, қайта ўрнидан туриб. – Шеър тайёр. Комил Алиев шундай деган эди: “Сарлавҳаси билан тагига ёзиладиган ўз номинг нақд бўлса, асаринг битди деявер”. Шеърнинг номи билан тагидаги “Фафур Фулом” битди.

У кишига савол назари билан қарадим.

– Жияним Ҳамидулла ўтган куни шу соатни совға қилган эди. Шу соатга бағишлаб шеър ёзаман.

Бошқатдан кийиниб ўтириб олдик. Мен пастга тушиб чой дамлаб чиқдим. Столга чойнакни қўя туриб қарасам, шеърнинг икки сатри ёзилиб қопти.

Ғунча очилгунча ўтган фурсатни

Капалак умрига қиёс этгулик.

Хаёлини бузмаслик учун чой қуйиб стол қирғоғига қўйдим. Қараб турибман, Фафур ака ўйлапти. Кўзи гоҳ шифтга тикилар, гоҳ қошлари чимирилиб худди уришмоқчи бўлгандек менга ёмон қараб қоларди. Биламан, бунақа пайтда Фафур ака қарагани билан мени кўрмайди. Хаёлида яратаётган нарсасинигина кўради. Ручкани сиёҳдонга зарда билан ботирди-ю, ёза кетди:

Гоҳида бир муддат олгулик нафас...

Бу сатрни шошиб ўчирди-ю, бошқатдан ёзди:

Баъзида бир нафас олгулик муддат

Минг юлдуз сўниши учун етгулик.

Шундан кейин ўчиб қолган папиросни сўрди. Гугурт чақиб қайта ўт олдирди-да, менга қаради.

– Қалай? Мана буни Фафуровский шеър дейилади.

Фафур аканинг бутун хусусиятларини яхши билиб олган эдим. Шунанча пайтда мақтаб қўйсанг, руҳи кўтарилиб кетади-ю ажиб бир ғайрат билан ишга тушади.

– Э, қойил қивордингиз, Фуломуп ака.

– Жим тур, аралашма. Келиб қолди.

Яна ручкани олиб бир оз ўйлади-ю, жуда ҳам тез ёза бошлади. Сўзлар қофияси билан, вазни билан, маъноси билан қуйилиб келарди. Ручкани тез-тез сиёҳдонга ботириб, биронта сўзни устидан ўчирмай, кетма-кет ўн икки сатрни дам олмай ёзиб бўлди. Энди дам олади деб ўйлаб нимадир демоқчи эдим, қўлини силтаб гапиртирмади. Ўрнидан туриб у ёқ-бу ёққа юрди. Яна ўтирди, яна ёзди. Бу гал иккита тўртлик ёзди. Қимирлагани кўрқаман. Фафур аканинг ёмон одати бор эди. Бирон нарсани ўзи бузиб қўйса ҳам, аламини бошқа одамдан оларди.

Стул устидаги соат чиқиллаб турибди. Секин қарадим. Тўрт ярим. Тонг отишига ҳали анча вақт бор. Ишқилиб шеър чала қолма-син-да, деб қўрқаман. Бу ёғига чарчаб қолди шекилли, бармоқларини шақирлатиб менга қаради.

– Энди бўлар-а?

– Йўғ-е, – дедим, – Фафур Фулом бўлатуриб шунақа калта шеър ёзасизми? Шеър дегани газетада битта қараганда кўринадиган бўлиши керак.

– Шошма, ҳали айтадиган гап кўп.

Уй тутун бўлиб кетган эди. Деразани очиб шамоллатдик. Ўзимиз болохонадан пастга тушиб ҳовлида айланиб юрдик.

Шаҳар жимжит. Трамвайлар ҳам ётган. Фафур ака папирос тутатиб кулди:

– Бу шоирлик ҳам ажиб ғалати ҳунар экан-да. Одам боласи борки, ҳаммаси маза қилиб ухляпти. Биз магазин қоровулидек кўз юммаймиз.

Домланинг ҳазилига ҳазил қилдим:

– Хўп, шеърни-ку сиз ёзасиз, эртага пулини ҳам сиз оласиз, мен нима қилиб юрибман.

– Сенми, сен... – деди бир оз ўйланиб Фафур ака. – Сен бир вақт келиб Фафур Фулом қанақа қилиб шеър ёзишини мақола қилиб пул оласан. Менданам сенга маза.

Тонг ёришай деб қолди. Индамасам – шеър қолиб кетадиган. Юқорига чиқишга қистадим. Фафур ака анча совиб қолган экан, кўнгли тилар-тиламас юқорига чиқди.

– Илҳом париси бўлгандаям жудаям хира илҳом париси экансан.

Аччиқ чойдан кейин мен яна қимирламай ўтираман. Фафур ака ручкани қитирлатди.

Тонг ёришиб биринчи трамвай ўтганда шеърнинг охиригиз сатри ёзилаётган эди. Фафур ака аллақандай маза қилиш билан тагига чизди-ю, ўрнидан турди.

– Мана ўқи.

– Ёзаётганингиздаёқ ўқиб қўйганман, – дедим.

– Бўлди, тамом!

– Йўқ, – дедим. – Тамом бўлгани йўқ. Менга қаранг, Фафур ака. – Домлани жиндек мақтаб ишга солмоқчи бўлдим. – Навоий ҳам, Машраб ҳам, умуман, илгариги шоирлар шеърларининг охирига “кетур соқий” деган гап қўшиб қўярдилар. Нима, Фафур Фуломнинг ўшалардан камлиги борми?

Фафур ака ўйланиб турди-да, дарров ручкани олди.

– Фафур Фуломники бошқача бўлади. Фафур Фуломники Фафуровский бўлади. – У шундай деб ёзишга тушиб кетди. Бирпасда охиригиз тўртлик битди.

*Ҳаёт шаробидан бир култум ютай,
Косани тўлдиргин, умрзоқ соқий.
Қуёш-ку фалакда кезиб юрипти,
Умримиз боқийдир, умримиз боқий.*

Шу билан тонг отар пайтда Фафур Фулом номини жуда узоқ элларга олиб борган шеърга нуқта қўйилди. Бу шеър улкан шоирнинг фалсафий қудратини, сўз санъаткорлигини, ҳаёт ҳодисаларини ниҳоятда чуқур билишини намоиш қилган эди.

Шуни ҳам айтиб қўяйки, бу шеърни биринчи ўқиган киши Маннон Уйғур эди.

Ўша куни шеър завқи билан Фафур ака эрталаб ҳам жиндек мизғиб олмади. Наридега чой ичишиб кўчага чиқдик. Ҳали воҳли, идоралар очилмаган. Бешёғочдан пиёда кетяпмиз. Ўқчига яқин қолганда мутахассислар уйи олдида тўхтаб, балконда папирос чекиб ўтирган Маннон Уйғурни чақирди. Оға пастга тушиши билан саломалик қилиб ўтирмай ёнидан шеърни олди-ю, ўқиб берди.

Уйғур оға Фафур аканинг феълени яхши биларди. Мўлжалдан ўтказиб мақтади. Унинг мақтовини эшитиб хотиржам бўлдик.

Таҳририятга шеърни топшириб тинчигач, трамвай бекатига келганимизда Фафур ака қўлимни қаттиқ қисдилар.

– Раҳмат, ука. Агар сен хиралик қилиб туриб олмаганингда, ким билади, бу шеър ёзилармиди, йўқмиди.

Сал кунда шеър рус тилига таржима бўлиб, “Правда”да босилди.

Фафур Фулом номини яна бир поғона юқорига кўтарган “Вақт” шеъри шу тариқа минг тўққиз юз қирқ бешинчи йилнинг ўн тўққизинчи сентябр тонготарида дунёга келганди.

1969 й. 5 феврал.

Фақур Фулом

Умримиз боқийдир, умримиз боқий

Вақт

Гунча очилгунча ўтган фурсатни
Капалак умрига қиёс этгулик,
Баъзида бир нафас олғулик муддат –
Минг юлдуз сўниши учун етгулик.

Яшаш соатининг олтин капгири
Ҳар бориб келиши – бир олам замон.
Коинот шу дамда ўз куррасидан
Ясаб чиқа олур янгидан жаҳон.

Ярим соат ичида туғилиб, ўсиб,
Яшаб, умр кўриб ўтгувчилар бор;
Кўз очиб юмгунча ўтган дам – қиммат,
Бир лаҳза мазмуни – бир бутун баҳор.

Бир оннинг баҳосин ўлчамоқ учун
Олтиндан тарозу, олмосдан тош оз.
Нурлар қадами-ла чопган секунднинг
Барини тутолмас ай(ю)ҳаннос овоз.

Йигит термилади қизнинг кўзига,
Киприк сузилиши, майин табассум...
Қўша қаримоққа муҳр бўлади
Ҳаётда икки лаб қовушган бир зум.

Яшаш дарбозаси остонасидан
Зарҳал китоб каби очилур олам,
Тириклик кўркидир меҳнат, муҳаббат,
Фурсатдир қилгувчи азиз, муқаррам.

Бебаҳо дамларнинг тирик жони биз,
Ҳар они ўтмишнинг юз йилига тенг.
Ўзбекнинг барҳаёт авлодларимиз,
Ҳар нафас мазмуни фазолардан кенг.

Қатрада осмон акс этганидек,
Жаҳондай маънодор қорачиғимиз.
Ғолиб асримизга куёшдан машъал,
Замон кўрасининг сўнмас чўғимиз.

Замона соати занг урар мудом,
Минглаб ҳодисалар минутларга қайд,
Қаҳрамон туғилди, шаҳар олинди,
Бир гигант қурилди шарафли бу пайт.

Рейхстаг устига ғалаба туғин
Қадашда отилган 12-лат ўқи –
Ялт этган умри-ла барқарор қилди
Башарнинг муқаддас, олий ҳуқуқин.

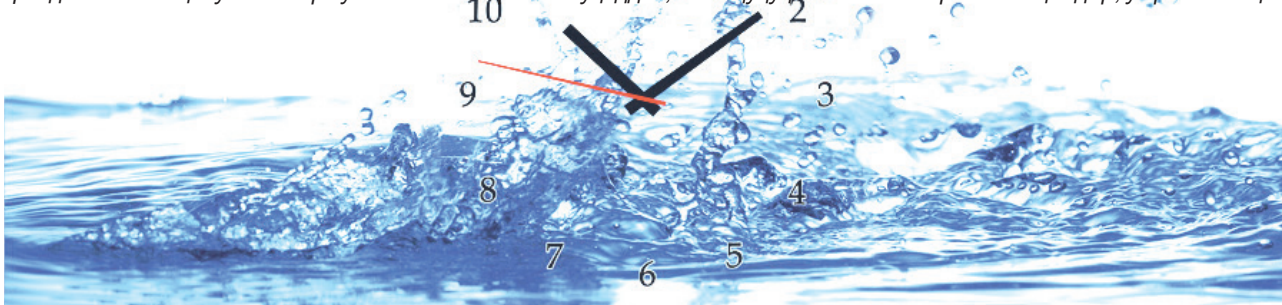
Ғалаба амри-ла, мағлуб немиснинг
Генерали қўл қўйди. Уч секунд фақат...
Шу мальун имзода одамлар ўқир
Миллион йил фашистнинг умрига лаънат.

Азиз асримизнинг азиз онлари
Азиз одамлардан сўрайди қадрин.
Фурсат ғаниматдир, шоҳ сатрлар-ла
Безамоқ чоғидир умр дафтарин.

Шухрат қолдирмоққа Геростратдек
Диана маъбадин ёқмоқ шарт эмас.
Кўпларнинг бахтига ўзликни жамлаб,
Шу улуг бинога бир ғишт қўйсақ бас.

Ҳар лаҳза замонлар умридек узун,
Асрлар тақдири лаҳзаларда ҳал,
Умрдан ўтажак ҳар лаҳза учун
Қудратли қўл билан қўяйлик ҳайкал.

Ҳаёт шаробидан бир култум ютай,
Дамлар ғаниматдир, умрзоқ соқий.
Куёш-ку фалақда кезиб юрибди,
Умримиз боқийдир, умримиз боқий.

Вақт фалсафаси

ёхуд сирли ҳодисанинг поэтик талқини

Вақт ҳодисаси бир йўла бир неча – физика, математика, астрономия ва бошқа фанларда ўрганилади. Вақт иштирок этмаган жараённинг ўзи йўқ. Бадиий адабиёт отлиғ яраткининг ҳам зарурий ингредиенти, ўта нозик, кўз илғамас, аммо ҳамиша ҳар ерда ҳозир нозир масаллиғи вақтдир. “Тарих, бу – вақт доирасида кечадиган жараёнларни ўрганиш бўлиб, лекин вақт нима эканини ҳеч ким билмайди”, деб ёзади машҳур олим Л.Гумилев.

Вақт каби юзаки қараганда жўн, замирига боқилса ўта тилсим ва мавҳум нарсани (уни нарсаси деб ҳам, нарсаси эмас ҳам деб бўлмайди) поэтик мавзу қилиб олиш, уни муносиб тарзда юксак поэтик мезонларда очиб бериш учун бу ишга қўл урган ижодкор бир вақтнинг ўзида ҳам улуғ шоир, ҳам файласуф бўлмоғи, яъни мавҳум фикрдан шеър яратмоғи, фикр қаъридаги жозибани кашф этмоғи керак.

Буюк донишманд Арасту ўзининг “Физика” асарига вақт ҳақида тўхталар экан, масалани “вақт мавжуд нарсалар сирасига кирадими ёки номавжуд нарсалар сирасига, сўнг унинг табиати қанақа” тарзида қўяди. Бинобарин, вақт физикавий аниқ ёки поэтик ҳиссий шаклда ўрганилмасин, ҳамиша сирли ҳодиса бўлиб қолаверади.

“Вақт” шеъри яратилишидан сал ўтиб, 1946 йили (шеърга 19.09.45 санаси қўйилган) “Ҳозирги ўзбек адабиётидаги тизма сўзнинг чўққиси” (А.Қаҳҳор) дея баҳоланган. Шеърнинг ёзилишига туртки бўлган воқеа сарлавҳа остида аниқ қайд этилиб, “Менга соат тақдим этган жияним Ҳамидулла Хусан ўғлига бағишланган” деб ёзиб қўйилган. Бу шунчаки оддий бағишлов бўлмай, уни семиотик очкич, деб баҳолаш мумкин. Бағишловда бошқа тафсилот йўқ. Лекин таржимон Александр Наумов шоир тилидан ёзиб олган “Йўл тугамайди” (“Путь не кончается”) сарлавҳали суҳбатида Фафур Фуломнинг қатор асарлари, жумладан, “Вақт” шеъри ҳақида қимматли маълумотлар беради. Унда айтилишича, шоирга зобит жияни тақдим этган соат оддий,

Сувон МЕЛИ

яъни дўкандан харид қилинган янги соат эмас, балки трофей соат бўлган. Соат азал-азалдан вақт ўлчагич асбоб, лекин трофей соатнинг бошқа қўшимча белгиси ҳам бор, у тутилган, душмандан ўлжа тарзда олинган буюм. Буни қайд этиш муҳим.

Шоир ушбу суҳбатда ҳам ҳассос ижодкор, ҳам теран адабиётшунос сифатида “Вақт”нинг туғилишидаги икки жиҳатни аниқ қайд этади.

Биринчи жиҳат. Шоир совға ҳақида гапириб, дейди: “Уни олдимиз сал ижирғандим, соатни кўриб оқ ўйладим, уни қандайдир немис, фашист таққан, бунинг устига у ҳалок бўлган... Шундай қилиб, соат 45-йил майигача қайдадир ётди. Байрам тантаналари авжи қизиган пайт тасодифан олдимдан чиқди. Онгимда аниқ шаклланган фикр бўлма-

са-да, мен уни энди тақшим мумкин, деб ўйладим. Бир тўйда қадаҳ сўзи айтар эканман, дедим: “Менинг билагимдаги трофей соат бежизга эмас, илгари у душман учун вақтни ўлчаса, энди у бизнинг вақтни кўрсатмоқда!”

Бизнинг вақт... Лекин бу ўта умумий рамз бўлиб, у ҳамма нарсани ўзига сиғдирарди. Шеър зарурияти онда пишиб етилган; лекин Вақт образи худди бепоеён сув сатҳидек эди: мен бир соҳилда турар, иккинчи соҳилни эса кўра олмадим...” (Қаранг: Биография замъисла. Беседы с мастерами узбекский литературы, записанные Александром Наумовым. — Т., 1974. 28 – 29-бетлар. Мазкур китобга Ф.Фулмондан ташқари Ойбек, Уйғун, А.Қаҳҳор ва Зулфия билан қилинган суҳбатлар, аниқроғи, уларнинг ўзи ва ижоди ҳақидаги монологлари кирган. Бу мўъжаз китоб XX аср ўзбек адабиёти-ни ўрганишда муҳим манба, дейиш мумкин. Уни тўлиғича ўзбек тилига ўгириш зарур. Зеро, йирик адибларимиз яратган асарларни уларнинг ўз нигоҳи орқали ўрганиш ёқимли).

Иккинчи жиҳат. Яна алломанинг сўзлари: “Бир куни, чала-ярим уйқусиз тундан кейин тонгда шаҳар айланишга чиқдим, кўчада сайр қилиб юриб, наشريёт эшигига келиб қолибман. Адабий таҳририятда икки киши бор эди — муҳаррир дўстларимдан бири ва мусаҳҳих қиз. Мен беихтиёр саломлашдим, беихтиёр саволга жавоб бердим; қиз менга ёнлаб турарди, мен унинг узун майин киприкларига боқдим. Улар худди тунги капалак қанотидай кўтарилиб-тушарди... Мен яна қарадим: капалак яна қанотларини ёзди. Кўзини пирпиратди... ва мен ушбу оний лаҳзани аранг илғай олдим. Мана сизга мангуликнинг иккинчи чегараси, ибтидолар ибтидоси! Айни шу эмасми лаҳзанинг жонли образи... кўз очиб-юмгулик лаҳза? Ва илк калит банд, мени узоқ қийнаган, уни топиш амримаҳол мўъжиза, худди ҳаводан моддий нимарса ҳосил қилишдай туюлган тансиқ банд тўсатдан ўз оёғи билан келди ва худди байрамда отиладиган мушак каби менинг тасаввурим осмонида портлади”.

Ушбу сўзлар ноёб далиллар бўлиб, уларни шоирдан ёзиб олган А.Наумовдан миннатдор бўлишимиз лозим. Бунда

аллома ўзи яратган муаззам шеърнинг куртакланиш онларини, таъбир жоиз бўлса, бадий эмбрионини кўрсатмоқда. Масала ечимининг илмий аниқ калитини бермоқда. Фақат бу калитни шеърнинг дил қулфига солиб, назокат билан бураш қолади, холос.

Шоирнинг тасаввур осмонида портлаган илк бандга назар солсак, кўрамизки, шеър икки ҳодиса қиёсидан бошланади: “*Фунча очилгунча ўтган фурсатни Капалак умрига қиёс этгулик...*”. Юқорида келтирилган суҳбатдан биламизки, аллома ҳодисанинг иккинчи соҳилни бежиз изламаган. Агар қиёсланувчи нуқта, маҳраж — лаҳза топилмаса, умуман, “Вақт” шеъри учун қиёс принципи етакчи принцип сифатида кашф этилмаса, шеър туғилмаган бўларди. “Қиёсга сиғмас таққос” (Т.Адашбоев) дейилганидек, ялпи қиёс “Вақт” шеърининг структур яхлитлигини таъминлайди, унинг бадий-структур қиёфасини тайин этади. Шеърда доминант сўз ва доминант тушунча — лаҳза. Унда қадам-бақадам лаҳза ва унга маънодош сўзлар — фурсат, нафас, дам, он, секунд узоқ вақтга (мангулик, чексизлик қадар) бақамти қўйилиб, лаҳзанинг қадр-қиммати (“*Бир оннинг баҳосин ўлчамоқ учун, Олтиндан тарозу, олмосдан тош оз*”) қуйма мисраларда таъкидлана боради.

Лаҳза учун қўйилган ҳайкални лаҳзага қўйилган ҳайкал деб ҳам талқин қилиш мумкин. Лаҳзага ҳайкал қўйиш уни тўхта-тишга уриниш, ҳеч бўлмаса, шунга илинж демакдир. Ушбу нуқтада “Вақт” шеъри Гётенинг “Фауст” трагедияси билан фикр-ғоя жиҳатидан кесишади. Фаустнинг Мефистофел, иблис билан тузган шартномаси айнан лаҳзага оид эди:

*Агар мен бир онни улуглар бўлсам,
“Тўхта, эй сония!” — деб айтсам агар,
Сенинг тутқунингман, майли, ўша дам.*

“Вақт” шеърда “Умрдан ўтажак ҳар лаҳза учун” ҳайкал қўйишга даъват этилади. Бу инсонни тинимсиз ижодга, яратилишга, лаҳзани бўйсундиришга ундаш демакдир. Бинобарин, инсон яратган буюк маънавий обидалар ушбу “энг олий лаҳзада” дунёга келган ва ўткинчи, чопағон вақтга қўйилган собит ҳайкаллар эмасми?

Шеърнинг ички оламига янада чуқурроқ киришга имкон берадиган бир ҳолат бор. Бу асар яратилган пайтда ҳокими мутлақ бўлган, шу боис шеърга суқилиб кирган Сталин номи билан боғлиқ.

“Вақт” шеърининг илк нусхасида бу ном икки марта учрайди. Жами ўн беш банд, олтмиш мисрадан иборат шеърнинг дастлаб 7-бандида, сўнг 14-бандида. Кейинги ўринда бир оз ноҳўя ишлатилгандек туюлади: “Ҳар лаҳза Сталин умридек узун...”. Шунинг учун шоир бу ном ўрнига бандга ва шеърга узукка кўз қўйгандек ярашган “замонлар” сўзини қўйиб, асар потенциясидаги асл маънони гўё қайта тиклайди.

7-банддаги учинчи мисра кейинчалик анча эврилишларга учрайди. Дастлаб мисра “Тирик Сталиннинг нафасдошимиз” бўлган, сўнг уни шоирнинг ўзи “Барҳаёт Лениннинг авлодларимиз” дея ўзгартирган. Истиқлол даврида чоп этилган “Танланган асарлар”да (2003) мисра “Ўзбекнинг барҳаёт авлодларимиз” шаклини олган. Шоир таваллудининг 100 йиллиги муносабати билан босилган, “Вақт” шеъри ўрин олган буклетда мисра “Барҳаёт Навоий авлодларимиз” тарзида берилган. Диққат қилинса, кейинги ўзгартиришларда муаллиф изидан борилган. Лекин, бизнингча, бу ўринларда илк нусхада мавжуд бўлган ва шеърнинг маъно-мазмун меҳваридан мустаҳкам жой олган бир маъно қурбон қилинган. Буни англаш учун бандни тўлиқ келтирамиз:

*Бебаҳо дамларнинг тирик жони биз,
Ҳар они ўтмишнинг юз йилига тенг.
Тирик Сталиннинг нафасдошимиз,
Нафаски, мазмуни фазолардан кенг.*

Энди илк нусхадаги банднинг бадий фалсафий маъносини чақишга уриниб кўрайлик.

Дамлар бебаҳо, аввал айтилганидек, “Бир оннинг баҳосин ўлчамоқ учун, Олтидан тарозу, олмосдан тош оз”, бу маълум. Лекин бу бандда маънонинг янги ўрами юз кўрсатмоқда. Яъни дамга жон бағишловчи, уни тирилтирувчи биз, яъни инсон. Тирик вақт, оний лаҳза ўтмишнинг, ўтиб кетган вақтнинг юз йилига тенг. Юз йил бу ерда кўпликни

билдирувчи бир белги, холос, уни ўтмиш томон чексизлик қадар чўзиш мумкин. Лекин бу унча муҳим эмас, муҳими – биздан, нафас олаётган вақтимизда кечаётган вақт, ҳозир – лаҳза ўтиб кетган, ўтмишга айланган лак-лак вақтдан беҳад қиммат. Аини шу лаҳзада, банд бошидаги “дам” сўзи (“Бебаҳо дамларнинг...”) мутлақо бежиз эмаслиги, бу сўз фақат фурсат, лаҳза ёки вақтни англатиб қолмай, нафас, тин маъноларини ҳам англатиши, шу туфайли учинчи ва тўртинчи мисрадаги “нафасдош” ва “нафас” сўзлари юқоридаги “дам” билан топшиши маълум бўлади. Нафасдош, яъни ҳамнафас бир хил ва бир пайтда нафас олувчини англатиб, ҳозир – лаҳзада нафас олаётган, яъни барча тирик одамлар қайси бир олабий нуқтада қондош ва қариндошдир. Шунинг учун “Тирик Сталиннинг нафасдошимиз” мисрасидаги ном деярли аҳамиятга эга эмас. Мисрада таянч сўз-тушунчалар “тирик” ва “нафасдош” дир. Бизга қолса, мисрани “Тирик буюкларнинг нафасдошимиз” тарзида ўзгартиришни, шеърнинг янги нашрларида айнан шундай ёзишни таклиф қилган бўлардик. Бир пайтлар “Тонг, Тошкент ва Фафур Фулом” (“ЎзАС”, 2000 йил 5 май) сарлавҳали мақоламда шеърдаги “совет” сўзини “башар”га алмаштирган ва сўнг дейилган эди: “Бунда мен ҳақиқатга зид бордим ёки тарихийликни буздим, деб ҳисобламайман, аксинча, ҳақиқат қарор топди, дейман. Бу каби ўзгартиришлар бир қонуният мавжудлигидан дарак беради: таги бақувват, асли бутун шеърлар, улар қандай замонда яратилган бўлмасин, худди тирик организм каби янги шароитда ҳам яшовчанлик иқтидорини намойиш этади. Бадий бутунлик шундай мустаҳкам иморат эканки, у жузъий таъмирдан лат емайдигина эмас, ҳатто кучаяр ҳам экан. Бундай асарлар асл тикланиш замонини кутиб ётар, балки”. Бу фикр “Вақт”га ҳам тааллуқли.

Буюк физик, нисбийлик назарияси ижодкори А.Эйнштейнга бағишланган китобда ёзилишича, “Нисбийлик назарияси фазо ва вақт орасидаги боғлиқликни очиб берди” (Александров А.Д. О философском содержании теории относительности. – М., 1979. 120, 133-бетлар).

Яна шу ерда ёзилишича, “Оламнинг энг оддий унсури, бу – воқеа деб аталмиш нарса. У худди зум ўчиб-ёнадиган чироқнинг оний чақнаши монанд “хол-хол” ҳодисага ўхшайди”. Нисбийлик назариясида оламнинг фазо – вақт структураси ҳақида гап кетганда унга шундай таъриф берилади: “Фазо – вақт оламдаги барча ҳодисалар тўплами бўлиб, бунда бир ҳодисанинг иккинчи ҳодисага таъсир этиш нисбати алоҳида эътиборга эга”.

Воқеа-ҳодисалар хол-хол бўлиб рўй бераверади, бетўхтов ўтаверади. Вақт кечаверади. “Вақт” шеърида айтилганидек,

*Замона соати занг урар мудом,
Минглаб ҳодисалар минутларга қайд.
Қаҳрамон туғилди, шаҳар олинди,
Бир гигант қурилди шарафли бу пайт.*

Илк нашрда биринчи мисрадаги кўчимсиз аниқ “Кремль куранти” ўрнига қўйилган кенг қамровли метафорик жумла “замона соати” (буни “вақт соати” тарзида ҳам талқин қилиш мумкин) шеърнинг ялпи руҳига мос. Биз бу ўринда жузъий таъмирчининг бадий дидига таҳсин айтамыз.

Шоир ижодидаги замонасозлик ҳақида гапириб, баъзан “Вақт” шеърини ҳам шу оқимга қўшиб юборишади. Замонасозлик замонга, давр талабига қараб иш тутишни, ижод қилишни англатса, унда “Вақт” шеъри бундай замонасозликдан анча юқори туради. Умуман, бу каби асарларга оддий мезон билан ёндашиб ҳам, бундай мезонларни “Вақт” каби шеърларга қўллаб ҳам бўлмайди. Шеърни замонасоз асарлар сирасига киритганларни унда жорий замонага оид воқеа-ҳодиса ва шахслар тилга олиниши чалғитган бўлиши мумкин. Лекин сиз ижодкор ўрнига ўзингизни қўйиб кўринг, вақт ҳақида ёзиб, ўша вақтдаги, замонадаги ҳодисаларни тилга олмаслик мумкинми? Вақт фақат вақтдан улги олади, бошқа ҳеч бир нарсадан эмас. Шу боис замонасозлик билан замонавийликни фарқлаш лозим. “Вақт”га юксак замонавийлик, яъни замон билан, ўзи нафас олаётган он, лаҳза билан биргалик, ҳамнафаслик хос. Зеро, муайян бадий даражага эришган асар ҳамма даврлар учун замонавий, барча даврларга замондош.

“Вақт” шеърига келсак, у узлуксиз, мутлақ вақт ҳақида, замона эса шу вақтнинг бир парчаси, абадият нигоҳидан қаралса, у мутлақ вақтнинг бир лаҳзаси, холос. Шу боис “Вақт” шеърини замонасоз асарлар сирасига киритиш унинг моҳиятини англамасликдан бошқа нарса эмас. Зеро, “Вақт” зоҳиран содда, ботинан тушунилиши қийин шеърлардан. Мисралар сиртдан оддий бўлиб кўринади, уларнинг билқувва маъноси бирдан англашилмайди. Маъно англамагунча онгда поэтик образ шаклланмайди. Бир тур шеърларда аввал образ яққол кўзга ташланиб, образ билан маъно деярли бир пайтда намоён бўлса, “Вақт” да аввал сўз ва мисрадаги маънони чақиш лозим бўлади, шундан кейингина образли тасаввур ишлай бошлайди. “Вақт” шеъри чалғитувчи соддаликни босиб ўтиб, замирда зил маънолар яширинган мисраларни англашга уринган, шундай уринишдан завқ туя оладиган интеллектуал китобхон мулкидир.

Қахрамон адибимиз Саид Аҳмад “Вақт”нинг туғилиши (Бир шеър тарихи) хотира-мақоласида ёзишича, охириги банд унинг даъвати билан битилган. Нима бўлганда ҳам, мазкур банд бутун шеър каби илҳомнинг юксак онларида туғилган, ундаги ҳар бир сўз ўз ўрнида қоим. Бундай пайтда сўз куйилиб келади, бундай сўз қаъридан ҳеч кутилмаган маънолар ғимир-ғимир қилиб чиқиб келаверади. Бунда маъно автономияси дейиш мумкин бўлган ҳодисага дуч келамиз. Маъно муаллиф ихтиёридан ташқари ҳаракат қилаётгандек туюлади гўё.

*Ҳаёт шаробидан бир қултум ютай,
Дамлар ғаниматдир умрзоқ соқий.
Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди,
Умримиз боқийдир, умримиз боқий.*

Саид Аҳмад юқорида тилга олинган мақолада ёзади: “Шу билан тонготар пайтда Фафур Фулом номини жуда узоқ элларга олиб борган шеърга нуқта қўйилди. Бу шеър улкан шоирнинг фалсафий қудратини, сўз санъаткорлигини, ҳаёт ҳодисаларини ниҳоятда чуқур билишини намойиш қилган эди”.

Сўнги банд нафақат шеърни яқунлайди, у шеърни, шеърдаги яхлит поэтик мазмунни янги орбитага, самовий юксакликка олиб чиқади. Якка умр ўткинчилиги, фонийлигини коинот боқийлиги билан мувозанатлайди. Бу табиий ва қонуний ечим эди. Афлотун “Тимей” асарида вақтни “абадиятнинг ҳаракатдаги монанди” деб атайди. Чунки абадиятда ҳам ҳаёт бор, фақат бундаги ҳаёт собит ва бутун. “Вақт” шеъри лаҳза билан абадият орасига кўприк қўйиб, абадият бекатида собит қолади.

Йирик шарқшунос олим Е.Бертелс ўзининг машҳур “Навоий ва Аттор” мақоласида суфизмнинг бош ғояси “индивидуал “мен”нинг космик “мен”га қоришиб кетишидир”, деб таъкидлайди. Ҳар қандай ижодкор, агар у чинакам катта шахс бўлса, ҳеч қачон индивидуал “мен” доирасида қолмай, муқаррар космик “мен” маснадига кўтарилади.

Юқорида тилга олинган Саид Аҳмад мақоласида “Вақт”нинг сўнги банди ҳақидаги гап ўзига хос йўриқ бўла олади: “Фафур ака ўйлиниб турди-да, дарров ручкани олди.

– Фафур Фуломники бошқача бўлади. Фафур Фуломники Фафуровский бўлади.

У шундай деб ёзишга тушиб кетди”.

Аввал айтилган “Вақт”ни структур бутунлик сифатида тутиб турган қиёс принципи сўнги бандда ҳам бор кучи билан ишлайди. “Бир қултум” – лаҳзанинг бошқа бир шакли, “нафас”нинг шаробга боғлиқ эквиваленти. Нафас олинади – чиқарилади. Шароб эса ютилади, қултум ҳолида. Бир қултум ҳам бир лаҳзадир. Лаҳза яна ғанимат дамлар сифатида “умрзоқ соқий” билан қиёсланмоқда. Ўта нозик ишора билан “ғанимат” “умрзоқ”қа, “дамлар” мангуликнинг ҳозир у нозир вакили “соқий”га қаршилантирилмоқда. Лекин икки ҳолатнинг – ғанимат дам билан умрзоқ соқий мувозанати ярим, аммо тўлиқ тасалли эмас. Шунинг учун мангуликка собит тимсол керак, мана у: “Қуёш-ку фалакда кезиб юрибди...”. Қуёш эмасми, мангулигимиз кафолати. Чинданам, “Умримиз боқийдир, умримиз боқий”. Яна бир сезги бор шу ерда. Қуёш аниқ, шоён ҳодиса бўлиши билан бирга у янада юксакроқ хилқатга ишорат қилаётгандек... Зеро, ҳозирги фалакиёт илми исботлаганидек, қуёш ҳам мангу эмас. Ҳар бир яратилган каби у ҳам бир кун келиб сўнади.

Хуллас, “ғунча” билан очилган шеърини майдон “фалак” билан, коинот қадар кенгайган фазо билан яқунланмоқда.

Шоир яшаган, хусусан, “Вақт” шеъри яратилган пайт ғоят мураккаб, шарқона-ўзбекона фикр чекланган, фикр-мулоҳаза марксча-ленинча даҳрий ақидалар билан танғиб ташланган давр эди. Шоир ушбу ақидалар чизигидан ташқарига чиқиш хавфли эканини билар, лекин шу доира ичида туриб ҳам “Вақт” каби мумтоз шеърни яратолган эди. Шу ўринда таниқли адиб Омон Мухторнинг куйидаги сўзлари айни муддао: “Ҳали айтганимиз, минбардаги (яловбардор) шоир сифатида танилган Фафур ака аслида файласуф, мутафаккир эди. Давр имкон берса, у фақат фалсафий, умуминсоний шеърлар ёзарди. Зотан, XX аср ўзбек шеърлятида Фафур акага етказиб, “энг кичик заррадан Юпитергача...”, дея кенг нафасда сўзлаган бошқа шоир учрамайди”.

Юқорида вақтнинг сирлилиги, унинг асл моҳиятини ҳеч ким билмаслиги айтилди. Ҳақиқатан ҳам шундай, чунки вақт Аллоҳ таоло измидаги сир-синаотдир. Вақт ҳақида шунчалик мукамал шеър ёзган шоир шу ҳақиқатни билмасмиди? Биларди. Лекин шеър битилган пайтда бундай гапни айтиб бўлмаслигини ҳам биларди. Шоирнинг қизи Олмос опа ўз эсдаликларида ул зотнинг дўст-надимлари (эътиборлиси шундаки, уларнинг барчаси эскича таълим олган, мадраса кўрган миллий зиёлилар) ярим тунда аллақайси радиотўлқинлардан Қуръон тилватларини тинглаб, йиглаб ўтиришганини кўргани ҳақида ёзган. Бу тоталитар даврда яшаган маърифатли ўзбек зиёлиси иккиёқлама, авра-астар ҳаёт кечирганидан далолат. У қобиқда, аврада шўро ғояларини қабул қилгани ҳолда астарда, ичда асрий зотий ўзақдан воз кечмаган, аниқроғи, воз кечолмаган.

Мақолани икки кичик хулоса билан яқунласак: биринчидан, шоир ижоди, назм ва насрда вақт бадиий концепция мақомига эга; иккинчидан, “Вақт” шеърда вақт фалсафаси лаҳза фалсафаси тарзда намоён бўлади. Бинобарин, лаҳза фалсафаси ялпи вақт фалсафасининг хусусий кўриниши дейиш мумкин.

Дунё ШАҲАРЛАРИДА Навоий сиймоси

Сўз мулкининг султони Алишер Навоий неча асрдирки, ўзининг ўлмас асарлари билан бутун инсониятни лол қолдириб келмоқда. Бу улуғ зотнинг сиймоси дунёнинг турли шаҳарларини безаб турганини қайд этиш лозим. Улар орасида Токио, Вашингтон, Боку, Ашхобод, Мозори Шарифни тилга олиш мумкин. Россия Федерацияси пойтахти Москва шаҳри марказидаги Серпухов майдонида ҳам улуғ ўзбек шоирининг бронзадан яратилган ҳайкали гранит шоҳсупадан жой олганига бир неча йил бўлди. Токиодаги Алишер Навоий сиймоси гавдалантирилган ҳайкал ўзининг бетакрорлиги билан томошабинларни ҳайратга солиб келмоқда.

Жалолiddин МИРТОЖИЕВ

Ўзбекистон халқ рассоми

1954 йили Тошкент шаҳрида туғилган. Тошкент театр ва рассомлик санъати институтини тугатган.

Истиқлол йилларида Жалолiddин Миртожиев ижоди юксак поғонага кўтарилди: “Мирзо Улуғбек” (Самарқандда, Ригада), “Абу Али ибн Сино” (Ригада), “Бобур” (Андижонда), “Абдулла Қодирий”, “Ғафур Фулом”, “Ойбек”, “Зулфия”, “Саид Аҳмад ва Саида Зуннунова”, “Ватанга қасамёд” (Тошкентда), “Абдурауф Фитрат” (Бухорода), “Абдулхамид Чўлпон” (Андижонда), “Алишер Навоий” (Москва, Боку, Пекин, Токио, Вашингтонда), “Камолiddин Беҳзод” (Хитойда), “Темур Малик”, “Амир Темур”, “Човгон ўйинида Бобур”, “Эл-юрт таянчи” ҳайкали ва бошқа асарларини яратди.

2015 йили Тошкент шаҳрида вафот этди.

Мен Жалолiddинни кейинги даврда яшаб ўтган ёхуд яшаб турган ижодкорлар ичида энг истеъдодлиларидан бири деб ҳисоблайман. Японияда Сохо университети бор. Ўша жойда Алишер Навоий ҳайкалини ўрнатиш ҳаракати бошланди. Раҳматли Жалолiddин Миртожиев катта илҳом, иштиёқ билан ишга киришди.

Ҳайкал баландроқ тайёрлангани боис университет маъмурияти, бу ҳайкал бизнинг залимизга сизмайди-ку, деб ўз ташвишини билдирди. Ўйлаб-ўйлаб, Навоий ҳайкалини университет майдонига қўямиз, дейишди. Баъзилар эътироз билдириб, йўқ, ҳовлига қўйиб бўлмайди, ҳайкал қору ёмғирда эъкетлади, яхшимас, деган фикрни билдиришди. Шунда асар муаллифи Жалолiddин Миртожиев: “Бунинг зиёни йўқ, айнан қору ёмғирдан ҳимояланиш учун ҳазратнинг бошига салла ўраб қўйганман”, деб жавоб берди. Навоийнинг руҳи қўлладини, японларнинг улуғ бобомизга эҳтироми сабабми, хуллас, масала шу тахлит ҳал бўлди. Ҳозирги кунда дунёнинг энг машҳур ўқув даргоҳларидан бири бўлган Сохо университети бош майдонида Алишер Навоий ҳайкали қад кўтариб турибди. Бугун асосий сайллар, тантаналар ана шу ҳайкал пойида ўтказилади. Жалолiddин Миртожиев нафакат буюк инсонларга, балки уларга бўлган чексиз эҳтироми туфайли ўз истеъдодига ҳам ҳайкал қўйган улкан ижодкордир.

Абдулла ОРИПОВ,
Ўзбекистон халқ шоири

Янгийўл Қишлоқ хўжалиги коллежи ўқитувчиси.
Ирода МУРОДОВА тайёрлади.

Эркин АЪЗАМ

Ўзбекистон халқ ёзувчиси

НАВОЙНИ ЎҚИГАН БОЛАЛАР

Ҳикоя

*Ҳазрат Навоий ҳамда
бир навоийшуносга бағишланади*

1

Маликанинг “кетаман“ деганига парво қилмабмиз – на мен, на Жаноб. Парво қилгулик ҳолатда эмас эдик: ўйин-кулги, сармастлик. Янги йил кирган, янги йил бошланган. Ёш умрнинг яна бир йили, узундан-узоқ. Шунинг дастлабки кечаси, бир кечагинаси. Ялдо кеча, ялло кеча. Вақт дегани, соат миллари гўё бир нуқтада тўхтаб қолган – ёшликка, ёшлик завқларига маҳлиё. Қўшиқ айтиб чарчамаймиз, тинглаб чарчамаймиз, томоқлар бўғилмайди, бош оғримайди, ирғишлайвериб толмас оёқлар баттар хуружу хумор қилади. Майли, вақт ўтса ўтаверсин, олдинда мўл. Фақатгина тонг отмаса – бас.

– Ойим дори ичиб ўтирган бўлсалар керак, мен кетдим!

Кўчага чиққанимизда дунёни қор босган эди. Тўзон, туман. Бир қадам нарини кўз илғамайди. Шу қиёматда Яланғочга етиб бориш керак. Илож йўқ, ойиси дори ичиб ўтирибди. Яна бирпасгина кутса-ку олам гулистон эди – ҳадемай тонг отади. Ана ўшанда дори ичадим, сирками – кўнгли тортгани. Инжиқ, бесабр хотин экан. Онасини кўргину қизини ол. Йўқ, Малика... яхши барибир!

Жаноб Маликанинг тўрвасини (Янги йил базмига сомса пишириб келган эди) кўтариб олган. Хушомад. Садоқатли ит. Хира пашша. Ҳам гашим келади, ҳам кулгим қистайди: зарурга-ку зарур, қудагай хола, сизга нима зарур?

Шунақа бир аломат тоифа бор. Доимо эргашиб, суйкалишиб юради. Соя, шарпа. Ўзи мустақил ҳолда бирон ишнинг урдасидан чиқолмайди. Севиб-севолмайди, кетиб-кетолмайди. Мудом бировларнинг маъшуқасига кўз тиккани-тиккан. Кулгили ва аянчли жойи шундаки, гоҳида ўша ошиқ-маъшуқлар ўртасида воситачилик ҳам қилади: гап ташиш, хатпат дегандек. Оқибат – пинҳона умидлар билан юра-юра, доғда қолиб кетади. Бечора Жаноб! Қўлида каттакон тўрва, машина тутаман деб елиб-югуришини қаранг. Жони жабборники. Майли, юзта жони бўлса, бари-бари ўшанинг, яъни – Маликанинг йўлида нисор! Шу қилиқларини юзига солсангиз, “Сен учун-да, жўра! Бирга ўқиймиз-ку, жўра!” дейди ерга қараб. Меҳрибон жўра, шум рақиб!

Қор кўйнида, ҳарир-кўкиш тўзон ичра хира милтиллаган учта чироқ базўр судралиб келаётир.

Ниҳоят! Иккитаси ер бағирлаган, учинчиси тепароқда. Икки қўлида иккита дур, пешонасида олтин жиға...

Жаноб йўлнинг ўртасига чиқиб фидойиларча туриб олади.

Кўк белбоғли сариқ машина, милисанинг машинаси. Ичида икки одам, ҳокимият вакиллари – ёнла-масию кўндалангига камар таққан, елкаларида заррин тасма, пешонада тўға, мис тўға... Худо урди!

Жаноб тап тортмайди. Анови-нақа ашё-анжомлардан унда йўқ, албатта, лекин ғурури ўзига яраша, тил-жағдан ҳам худо қисмаган. Бир ёқда Маликанинг олдида мулзамлик, боз устига ўлгудек совқотиб кетяпти.

– Янги йил муборак, тақсирлар!

– Қуллуқ, қуллуқ.

– Бизларни лутфан Яланғочга олиб бориб ташланглар, илтимос.

– Қизилидан битта бўладими?

– Инсоф қилинг-да, тақсир!

– Эшикни ёп!

– Тақсиир!..

Хайрият, савдомизни Малика эшитмайди. У бозор жойидан на-рирокда – бекатда кунишибгина, мушфиқ бир қиёфада турибди. Ўн сўм эмиш-а! Ўн сўмга ўн марта бориб келса бўлар Яланғочга. Шу

тобда иккаламизнинг чўнтагимизни қоқиштириб қараганда ҳам ўн сўмга етиши гумон. Ўзимизни кўшиб ҳисоблаганда ҳам. Айниқса, ҳозир, шу юпун, мирқуруқ ҳолимизда. Лекин – кўнгил қурғур осмони фалақда, осмон баробар ғуруру даъвога тўла. Қиздан пул сўрамоқ – гуноҳи азим, ўлимнинг ўзгинаси. Биримиз шоиру биримиз Жаноб бўлсак! Яна денг – иккаламиз ҳам ошиқ. Биримиз ошкора, биримиз пинҳона. Чўнтаклар бу аҳвол. Маъшуқа бекатда совуқдан дийдираб турибди. Ойиси уйда дори билан сувнинг нисбатини чамалаяпти. Ўжар, ўзбошимча қиз эса, хушторлари бўлмиш икки ландавурнинг ношудлигига чидаб, қорбўрон кечаси аллақайларда тентираб юрибди. Кўп ўтмай бошқа бир машина кўринади.

– Беш сўмингни чаккангга ёпиштир, ука! Яланғоч дунёнинг кетида-ю!

Кўчада қоровуллик силаётганимизга бир соатлар бўлай деяпти. Яна андак чидаб берсак тонг отади. Маликамизнинг кўзига кўринмаслик учун иккаламиз йўлнинг икки ёқасига гўёки арқон тутганмиз.

Яна бир машина. Олдинги ўриндиқларда пўстинга ўранган икки йигит. Жаноб жонҳолатда ойнага ёпишиб, ёлворади:

– Жон оғайнилар, илтимос!.. Инсоф дегани бор экан-ку!

Апил-тапил кириб машинага ўрнашамиз. Икки пўстин ўзаро ғўнғир-ғўнғир қилади. Гаплари қулоғимизга кирмайди – изғирин этни увада, устихонларни илма-тешиқ қилган. Маликанинг кўлини кафтларим орасига олганман: муз, бармоқлари зириллайди.

– Қайси томонга, акахонлар? – деб сўрайди пўстинлардан бирови.

– Айтдик-ку, Яланғоч тарафга!

– Булар-чи?

– Ўша ёққа.

– Сизлар-чи?..

Машина негадир йўл ёқасида тўхтади. Гап сўраган пўстинли Жанобдан “бир минутга” чиқишни илтимос қилади. Улар сал нари кетиб, нима ҳақдадир сўзлаша бошлайди. Бир маҳал эшик шартта очилиб, Жаноб кўлимдан тартади:

– Тушинглар! Тез! Бу машинада кетмаймиз!

Малика икковимиз ханг-манг бўлиб машинадан тушамиз.

Машина шу заҳоти кийим-бошимизга қор аралаш шалтоқ сочиб шиддат билан жўнаб кўяди.

– Нима бўлди ўзи? – дейман гангиб. Жаноб мени четроққа бошлайди.

– Бизларни, сен билан мени уй-уйимизга олиб бориб қўймоқчи...

– Нега... Малика-чи?

– Уни... уни. – Жаноб юзини четга буради. – “Биз опкетайлик”, дейди мараз!

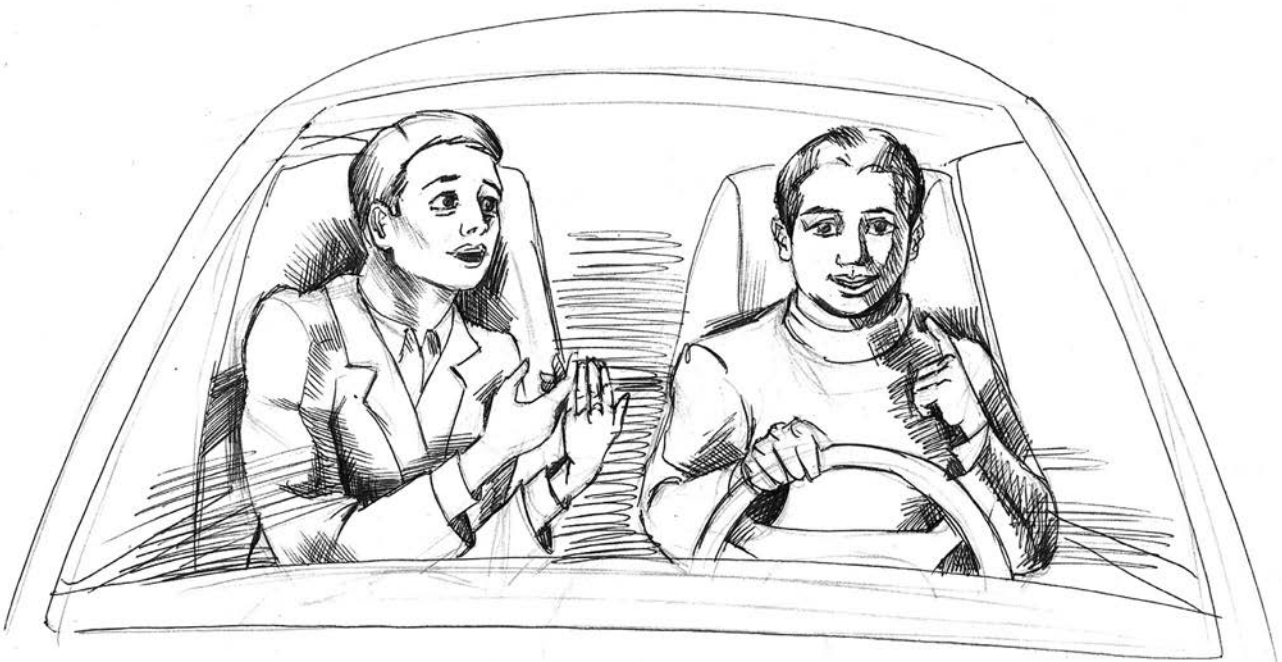
Баттар, товонимга қадар музлаб кетаман. Алам, таҳқир ва совуқдан дод деб юборгим келади. Қани, овоз чиқса! Чиққанида ким эшитарди? Эшитганда нима!

Энди машина кутиш бефойда. Маликани ўртага олиб чор-ночор яёв йўлга тушамиз. Йўл тойғоқ, манзил узоқ. Бир-биримизга суянишиб кетиб боряпмиз. Сўз йўқ, садо йўқ. Совуқданми, чарчоқданми, шу қадар карахт бўлиб қолибмизки, аллақандай машина ёнгинамизга келиб тўхтаганини ҳам пайқабмиз. Қордек оппоқ “Волга”.

– Йўл бўлсин, ёшлар?

Умидсиз, ҳафсаласизлик билан, аммо учаламиз баравар жавоб берамиз:

– Яланғочга.

– Ўтиринглар.

Тушимизми бу, ўнгимиз? Ишонар-ишонмас машинага кирамиз. Ичкарида, ҳайдовчининг биқинида бир жувон ҳам бор экан. Эгнида қорқизлар киядиган ёқа-енги пахмоқ пўстинча, бошини ихчамгина қилиб оқ шолрўмол билан танғиб олган.

– Яхшимисизлар? Янги йилинглари билан! – деб қўяди у эшитилар-эшитилмас овозда.

Хижолатдан шоша-пиша биз ҳам уларни байрам билан қутлаган бўламиз.

Машина секин қор кечиб жилади. Иссиқдан аъзойи баданларимизга жон оралай бошлайди. Орқадаги кўринмас карнайлардан ўйчан бир наво таралмоқда. Танбур. Хушбўй атир ҳиди... Жаноб иккаламизнинг ҳам хаёлимизда бир ўй: бу роҳат-фароғат ҳали қанчага тушаркан? Камида юз сўм сўрайди-ёв. Майли, Маликани уйига элтиб қўяйлик, қолгани бир гап бўлар. Бор-будимизни қоқиштириб берамиз. Беш сўм ҳам чиқмаса керак. Сўка-сўка тушириб юборар. Бу ёғи тонг яқин, ўлиб қолмасмиз. Ўлиб қолсак ҳам Малика кўрмас. Унамаса, изза қиламиз, ёнидаги жувондан уялар. Аёл кишининг олдида биздақа қашшоқ талабалар билан савдолашиб ўтирмас, ўлдими! Хушрўй жувонга ўхшайди. Маъшуқасимикан? Ўзи қари-ку, ўттиз бешларда бор... Бўлмаса кими? Қайси аҳмоқ байрам кечаси хотинини бундай даврон қилиб машинага солиб юради?!

Тўпори Жаноб, ҳеч кутилмаганда, эҳтиросли товуш билан байтхонлигини бошлаб қолади:

– *Ошиқ ўлдум, билмадим, ёр ўзгаларга ёр эмиш, Оллоҳ-оллоҳ, ишқ аро мундоғ балолар бор эмиш...*

Тун. Қор. Машина шаҳар маркази бўйлаб оҳиста елади. Икки ёнда, бошлар узра рангин чироклар силсиласи. Биз тушган кема ана шу турфа ёғдулар бағрида сузиб бораётир. Қулоқлар остида танбур навоси. Тантанавор бир намоёиш. Олдинда бир жуфт ошиқ-маъшуқ, орқада бир жуфт. Биргина одам ортиқча. Лекин бу сафар базмини, бу фусункорликни шу кимсанинг дардли овози, ўқиётган оташин мисралари уйғунлаштириб, обод этиб турибди.

– *Ўртанурмен, кўнглига андин асар бўлғайму деб, Бўлса таъсир, анга ҳолимдин хабар бўлғаймудеб...*

Билдик, Маликанинг олдида ўзларини кўрсатмоқчи! Изҳори муҳаббат, очиқ-ошкор! Қарасам, ҳаддидан ошяпти, тобора хиралашиб кетяпман. Ёдаки бисотимни кавлаштириб, “Санго-манго” лақабли домламиз тазйиқ остида ўргатган ғазалардан айни шу вазиятда кинояомузроқ жаранглайдиган бир байти хаёлимга келади:

– *Ишқ айлади юз оқилу фарзонани расво, Не айб, агар қилди бу девонани расво.*

Шу тариқа зимдан кураш бошланади: сен зўрми, мен зўр? Малика, ўзинг баҳола! Малика эса тааж-жубда: бир бало бўлганми буларга, фавқулодда ғазалхонлик, бегона бировнинг машинасида!..

“Бегоналар”га бизнинг бу қилиғимиз негадир эриш туюлмади, далда берган каби жувон қараб-қараб қўяди. Чамаси, бу ҳол уларнинг ҳам кўнглига ҳамоҳанг.

Сираси, биз – икки талабгор ҳозир истиҳола нима-лигини билмасдик. Кўр эдик, қар эдик. Бизнинг илоҳимиз ҳозир – яккаш муҳаббат, байт, ғазал, қўшиқ. Бунга эса айни тобда ҳамма нарса муҳайё эди.

– Ке, энди “жон” пайровига ўтамиз, – дейди оташин қиёфага кирган Жаноб.

Шоҳ байтлар. Навоий бобо қулоғимизга шивирлаб турибди.

Жаноб бошлайди:

– *Жонға йўқ кўнглумдину кўнглумға йўқ жондин хабар,*

Менга не ўздин хабар, не кўнглум олғондин хабар.

Мен курсимиздаги Сафар
нўноқча ҳамма ёд биладиган
машҳур байтни шафе келтираман:

*Жисм айларму фиғон, бўлғоч
нафас жондин жудо,*

*Айлагил ондин жудо, қилгунча
жонондин жудо.*

Жаноб тап-тайёр:

– *Жонға зулмунгни нечаким
кўнглунг истар, онча қил,*

*Мен чека олғонча демон,
сен қила олғонча қил.*

Навбат меники. Аммо ҳаде-
ганда мендан садо чиқавермагач,
яккам-дуккам бисотим адо бўл-
ганини сезиб, рақибим мушоира
майдонида ёлғиз қолади. Баттар
авжу тантана қилади у:

Меҳр кўп кўргуздим, аммо
меҳрибоне топмадим, Жон баса
қилдим фидо, оромижоне топма-
дим.

Шунда мен ҳам бўш келмас-
ликка тиришаман:

– *Жонимдин ўзга ёри вафодор
топмадим,*

*Кўнглумдин ўзга маҳрами
асрор топмадим.*

– Э, хўш-э, саломат бўлгайлар!
– дейди Жаноб тирсагимдан чим-
диб. – Мирзо Бобур-ку бу!

– Навоийники эмасми?

Жанобнинг жигибийрони чиқа-
ди:

– Навоий деганинг нимаси!
Табаррук зотларнинг номларини
тоқ айтиб бўлмайди. Шаккокликка
ётади бу. Низомиддин Мир Али-
шери Навоий, мухтасарроқ айтиш
лозим бўлганда – мавлоно ёки
ҳазрати Навоий деган маъкул.

– Маъкул, маъкул, – деб қўя-
ман иримига, бемаврид бу сабоқ-
дан энсам қотиб.

Биз бугун йигирма биринчи
аср бўсағасида турибмиз. Ўтган
асрлар адабиёти уларнинг на-
мояндалари олисда қолиб кетган.
Биз энди Лорка, Хименес, Уитмен,
Неруда руҳида яшамоққа ошиқа-
миз. “Навоий замонида қолиб
кетган” ёлғиз одам курсимизда
мана шу – Жаноб, Жанобиддин
Сайфиддинов; лақаби – Жанобид-

дин Савдойи ёки жаноб Жаноб. У
ҳамон Навоий замонида яшайди,
ўша қадим Ҳирот муҳитидан на-
фас олади. Шундан, гап-сўзлари
одамга эришроқ, ўзи ҳам пича
савдойироқ туюлади. (Қайдам, ўз
навбатида биз унинг назарида ҳа-
войиларга ўхшаб кўринсак керак.)
Қизларимиз уни очикдан-очик
“ненормальный” деб атайди, биз
эса масхара аралаш – “навоийшу-
нос”.

Дарҳақиқат, унинг гапирган
гапи – Навоий, Навоийга доир би-
рон янгилик топмаган кун дарсга
келмайди. “Менга қолса, ҳазрати
Навоийни ўқиганга – номзодлик,
уққанга докторлик унвонини
берардим, – дейди. Кейин ўзича
куюниб, комил ишонч билан таъ-
кидлайди: – Токи ул зотни ўқимас
экан, уқмас экан, бу халқ одам
бўлмайди”. Бирор нимадан нолиб,
ҳасрат қилсангиз ёки бесабаб,
бемаврид суюнсангиз – хуллас,
унга шарҳи дил айласангиз, му-
дом бир хил, қисқагина маслаҳат
оласиз: “Ҳазрати Навоийни муто-
лаа қилинг, ҳамма жавобни ўша
кишидан топасиз”. У туриб-туриб,
масалан, оламшумул бир жиддият
билан гапириб қолади: “Кеча тун
бўйи камина ўзимча фикр этдим
ва шундай хулосага келдимки,
Навоий ҳазратлари одам боласи
эмас эканлар...” “Ие-ие, бу нима
деганинг?” “Авлиё эканлар, пай-
ғамбар! Негаким, оддий одам
боласининг қувваи иқтидори
бунчаликка қодир бўлмас. Йўқ,
ишонмайман, ҳаргиз!”

Биз, оддий одам болалари,
ҳали айтилганидек, дарсда Наво-
ийни ўтиб бўлганмиз, Жаноб эса
ҳамон ўша муҳит, ўша мавзулар
билан машғул: курс иши, эски-
туски кўлёмалар, илмий жами-
ят, навоийшунослар йиғини...
Қандайдир тўпламда бир-иккита
кичик-кичик мақолалари чиқиб,
“Санго-манго” домламининг
яқин маслаҳатгўйига айланди,
курсда ҳам бирмунча обрў қозон-
гандек бўлди.

Бизни боғлаб турган нарса – у
билан иккаламиз бир юртданмиз,
бирга ўқиймиз, кейин... йўқ, бу
бизни боғлаб турмасди, бизни
ўзаро рақибга айлантган эди.
Мана, шу байтбаракнинг мазму-
нидан ҳам аён.

Уни деб шунчалик жангу муҳо-
раба кетяпти-ю, Маликанинг пар-
войи фалак, тўғрироғи, хаёли бо-
шқа ёқда: ойиси бор дориларини
ичиб битирмай уйга етсам дейди...

Манзилга етганимизда қизиқ
бўлди. Маликаларнинг торкўчаси
бошида машинадан тушиб, Жаноб
икковимиз иймана-иймана чўн-
тақларимизни титкилаётган эдик,
машинанинг эгаси қўл силтади:

– Кўйинглар-кўйинглар, керак-
мас!

Бизнинг ўзи қуруқ “раҳмат”дан
бўлак ҳеч вақомиз йўқ эди.

– Ўзларингга раҳмат. Омон
бўлинглар, – деди у машинасини
изига буриб оларкан. – Навоий-
ни... ҳазрат Навоийни унутмаган
ўзбек болаларидан пул олсак, уят
бўлар, гуноҳ! Шунақа эмасми?

Учаламиз кўча бошида серра-
йиб туриб қолдик.

– Ана, қаранглар! – деди
Жаноб ҳаяжон билан. – Ҳазрати
Навоийнинг руҳи поклари бизни
қўллади!

Афсуски, бундан бу ёғига уни
ҳеч кимнинг руҳи қўлламади:
Малика менга майл билдиргани
кўриниб турар, уни энди бир
ўзим кузатишим лозим эди.
Шунда, хайрлашув палласи
Жаноб икковимиз бир дақиқа
бир-биримизга тикилиб, боя
бошлаган мушоирамизни хаёлан
яқунлаган бўлдик.

Жаноб:

– *“Вою юз минг войким, тарки
муҳаббат қилди ёр,*

*Билмайин қолдим мену қил-
май хабар айрилди ёр”.*

Мен:

*“Ҳилди душман раҳм баским,
қилди жавр изҳор дўст,*

*Эй кўнгул, душман топ эмди,
тутмағил зинҳор дўст”.*

Жаноб:

“Кўнглунг истар ёрлар бирла
хамиша шод бўл,
Мендину кимдинки, кўнглунг
истамас, озод бўл”.

2

Мен Малика билан яқинлашган сари Жаноб мендан узоқлашарди. Мендангина эмас, жамоатдан ҳам. Ҳеч кимга аралашмайдиган одамови, яккамоховга ўхшаб қолди. Энди кўрган-кўришганда совуқкина салом-алик қилардик, холос. Бу орада ўқишларни битирдик, кўча-кўчасини топиб ҳар ким ҳар ёққа тўзиб кетди. Юртдошлик, курсдошлик ҳурмати, бир пайтлардаги чатиш хотиралар ҳаққи, атайин хабар юборганимга қарамай, Жаноб тўйимизга келмади. Балки тўғри қилгандир, унинг ўрнида мен бўлганимда ҳам бормас эдим.

Шу тариқа бегоналашиб, Жанобиддин менинг, Малика иккимизнинг ҳаётимиздан гўё чиқиб кетди. Худди ўзаро келишиб олгандек, умумий бир гуноҳимиздек, уни эсламай ҳам қўйдик. Айтишларича, шарқшунослик институтида юрганмиш. Эски қўл-ёзмаларнинг чангини артиб. Узоқ йили қайси бир жамоат йиғинида кўрдим ҳам. Кўзойнак тақиб олибди. Фан номзоди. Навоийшуносликка оид баҳсталаб мавзуларда шарҳлари чиқиб туради. Шу бо-рада шов-шувли бир масалани кўзгаб юргани ҳам қулоғимга чалинган эди.

Уйланмади. Эшитишимча, “Ҳазрати Навоий тутган йўриқдан бориб, тоқ ўтмоқни ихтиёр этдим”, дер эмиш...

Кейин – мана шу хабар...

3

...Ўша куни у кечки рейс билан Самарқандга учиши керак экан. Қўлида Навоий даврига оид кашфиёт даражасида муҳим ҳужжат, навоийшунослар анжуманида қатнашиши, маъруза қилиши лозим. Илмий сессия эртага эрталаб иш бошлайди.

Лекин аэропортда нима ҳамдир бўлади-ю, самолётга чиқиш олдидан “Кечикдингиз, одам тўлиб қолди” деган баҳона билан уни рейсдан қолдириб юборадилар. Бу сўнгги рейс экан. Аламига чидаёлмаган навоийшунос тўполон кўтаради, йўлини тўсган ҳалиги маъмур билан жиққамушт бўлишгача боради. Можарога шу атрофда айланиб, жамоат ўртасида тартиб ўрнатиб юрган милиция капитани аралашади. Машғулот топилганидан қувониб, у шартта келиб навоийшуноснинг қўлини қайириб олади. Тартиббузарни хосхонасига элтиб, ҳужжатларини текширади, сўроқ қилган бўлади. Гап-сўзлари бирмунча ҳавойироқ туюлганига қарамай, дарду даъвосини эшитгач, юмшайди, юпатади: “Ҳечқиси йўқ, оғайни. Бунақаси бўлиб туради бизда. Бирортасини шошилинич учуриб юбориш керак бўлгандир-да. Сизга маслаҳат: бу кеча уйга бориб маза қилиб дамингизни олинг. Эртага азонлаб келсангиз, мен ўзим тонгги рейс билан жўнатиб юбораман”.

Бу ваъдани омонат чўнтагига жойлаб сал-пал ҳовуридан тушган навоийшунос, капитаннинг ҳузуридан чиққач, ўйлаб боши қотади. Ижара уйи шаҳарнинг нариги чеккасида, азонлаб бу ерга етиб келмоғи даргумон. Боз устига хўжайкаси билан айтишиб қолиб, бошқа жойга кўчмоқчи, уч кундан бери эса бир талаба ҳамқишлоғининг каталагида тунаб юрибди. Шўппайиб бу кеч ҳам кириб бориши ноқулай – эрталаб хайрлашиб чиққан.

Дафъатан хаёлида бир фикр туғилиб, аэропортнинг биқинидаги баланд бинога қараб юради. Бир ҳисобда самолётдан қолиб кетгани фойдага. Бу кеча шу ерда бафуржа ўтириб қўлидаги қоғозларни саранжомлайди, анжуманда баён этажак мулоҳазаларини пухталаб олади...

Қачон, қайси меҳмонхонада бўш жой бўлган?! Аммо наво-

ийшунос хиралик қилиб ёпишиб олгач, маъмур хотин ийгандек бўлиб унинг паспортини варақлаб кўради-ю, башарасига отиб юборди: “Пропискангиз шаҳарда-ку, боринг, уйингизга бориб ётинг!”

Масаланинг бу жиҳатини ўйлаб кўрмаган навоийшунос саросимада қолади. Кейин зўр бериб ялинмоққа тушади. Фойда чиқмагач, дўқ-сиёсатга ўтади. Маъмур хотин ҳам бўш келмайди, таҳдид чорасини қўллади: “Ҳозироқ бу ердан даф бўлмасанг, милиса чақираман!” “Милисани мен ўзим чақираман”, дейди навоийшунос кўнглида бир илинж билан ва меҳмонхонадан чиқиб бояги маслаҳатгўйининг олдига югуради. Капитанга аҳволни тушунтириб, “Меҳмонхонага сим қоқиб, бир кечага жой олиб беринг, тақсир, – дея илтимос қилади. – Навоийшуносликка ҳисса қўшган бўласиз”.

Капитан нимадандир диққат бўлиб ўтирган эканми, боядан бери қимматли вақтини ўғрилаб безор қилган бу нуханинг ўзини тутиши, гап-сўзлари энди шубҳалироқ туюлиб, ижирғаниш билан сўрайди: “Нималар деяпсиз ўзи, оғайни? Қанақа навоийшунослик?” “Шеър, ғазал деганини тушунасимизми ўзи? – дейди навоийшунос унинг беписанд оҳангидан ранжиб. – Мир Алишер Навоий деган зотни эшитганмисиз?” “Ҳа, “Муножот”ни ёзганми?” Навоийшунос бу гапга сал тиришади-ю, сир бой бермай: “Мана, у киши нима дебдилар...” дея ғазал ўқимоққа киришади.

Шеър оҳанги таъсир қиладими ё оми кўрингиси келмайдими, капитан: “Бизнинг улугимиз ҳам ёзадилар, у киши қўшиқ ёзадилар! – дейди фахр-ифтихор билан ва тортмасидан пиёзнинг пўстидек юпқагина бир китобча олиб, меҳр билан авайлаб столга қўяди: – Мана, у кишининг китоблари! Айниқса, битта қўшиқлари бор, зўр! Эшитгандирсиз, “О-о, кечалар...” деб айтади”.

“Ҳа энди, сизнинг улуғингиз қаёқдаю ҳазрати Навоий қаёқда! – дейди навоийшунос, дарди-ҳоли эсида йўқ, астойдил баҳсга киришиб. – Унақалар бугун бор – эртага йўқ. Ўтади-кетди. Ҳазрати Навоий эса... Мана, кулоқ солинг...”

Ҳазрат Навоийнинг даври ўтган, бугун ўзгача даврон экан. Капитан ана шу давроннинг фидойи, кўру кар гумашталаридан эди. У кўшиқнавис улуғининг мухлиси, мухлиси не, садоқатли кули, саноксиз мирғазабларидан бири эди. Бир муддат одамшаванда бўлиб кўринган бу кимса, мирғазаблиги эсига тушиб, яна аслига қайтади. Яқин бир соатдан буён бошини қотираётган мана бу телбанамонинг андишасизлигига аччиғи келади. Ўзидан пастроқ бир мирғазабга буюрадики, бу шаккокни анови хонага олиб кириб бошлаб адабини берсалар, то улуғнинг улуғвор кўшиқларига ҳамнавоз бўлмагунича дарраласалар...

*“Кимсани дард аҳли деб,
сирримга маҳрам айладим,
Ўз-ўзумни куч билан
расвои олам айладим”.*

Шаккок болтадан қайтмайдиган хилидан бўлиб чиқади. Ҳаммаёғи мўматалоқ, оғзи-бурни қон ҳолига, бояғи лафзини қўймайди: “Улуғинг шоир-поир эмас, ўткинчи! Ўшанга сизинг сенлар эса – қонхўр жаллод!” Кейин ўз-ўзидан совуқ илжайиб байт ўқийдимми-ей, ғазал ўқийдимми-ей...

*“Даҳрдин меҳру вафо қилма ҳавас,
Элидин ғайри жафо қилма ҳавас”.*

Ҳибсхонага оқ халат кийган иккита норғул-норғул йигит кириб келганда шаккок, кўзларида ёши шашқатор, ҳамон овозини баралла қўйиб ғазал ўқиётган бўлади. Норғуллар уни таппа ерга босиб, оёқ-қўлини боғлашади, аъзойи баданини омбирдек сиққан аллақандай ридога ўраб, “Тез ёрдам” машинасига тиқишади.

Шаккок бу ерда беморга айланиб, бир эм билан беш кун

кўзини очмай ётади. Олтинчи куни ўзига келиб, ҳовлига ўрмалайди. Қаерга тушиб қолганини қўриб, хўнг-хўнг йиғлайди. Аммо ҳеч ким парво қилмайди, ҳеч ким ҳайрон ҳам бўлмайди. Чунки бу ерда ундан ҳам қаттиқроқ хўнграб йиғлайдиганлар сероб экан.

Шу зайл аста-секин аҳволига кўникади, бундаги тартиб-қоидага бўйсуну бошлайди; ўзига ўхшаган биродарларига аралашиб, элакишиб, байту ғазаллар ўқиб юради. Улар орасида “Навоий”, “шоир” деган лақаблар ортттиради. Илк дафъа бундан хабар топганида, яъни – кимдир “Хў Навоий” деб чақирганида у бирдан кўкариб кетади, сўнг шифохонани бошига кўтаргудек тўполон қилади. Шунда уни тутиб олиб яна эмлайдилар...

Бир куни йўлақда фаррош кампирга пул кистириб, шарҳи аҳволи баён этилган мактубни жўнатишни сўрайди.

Хизматдош ҳамкасблари ҳеч гапдан беҳабар, унинг Самарқандда бунчалик узоқ қолиб кетганига ажабланиб, ўша ёқда касал-пасал бўлиб қолдимикан, деган гумон билан юришган экан. Тезда бу ерга етиб келишибди. Аҳволни кўриб, аввал ҳайрон, сўнгра дарғазаб бўлишибди: бу қандай шафқатсизлик, бу қандай қабохат! Ўша куниеқ зудлик билан ишхоналаридан ваколатномаю кафолатнома уюштиришибди. Бироқ шифохона маъмурияти бу қоғозларни инobatга олмабди: бошқа жойдан бошқа кўрсатма келган экан.

Ниҳоят, йигирма кунлардан кейингина унга жавоб берилади. Кутилмаганда рухсат теккани боис, ёнида бирга кетадиган ҳеч ким йўқ, ўзи ёлғиз экан.

Оқибати шу бўлибдики, ижара уйига кетаётиб, метронинг охирги бекатига келганда, “Бу ўзимнинг уйим-ку, нега бўшатар эканман?!“ дея даъво қилиб туриб олибди...

Яна ўша мирғазаблар, яна ўша оқ халатли норполвонлар, яна эм... Кейин...

4

...Дафн маросимидан эзилиб қайтдим.

Шўрликнинг сўрайдиган кирои кимсаси йўқ – бесойиб; амакисими, тоғаси бор экан, у ҳам етиб келолмади шекилли, шаҳардаги қабристонлардан бирига дафн этилди.

Мозордан қайтишда баъзи бировлар ўлими тафсилотини муҳокама қилишди: ўшандоқ жойда қандай рўй бериши мумкин бундай ҳодиса, бепарволик, совуққонлик; наҳотки, ҳеч ким кўрмаган бўлса; арқонни қаёқдан топди экан... Марҳум Самарқандга олиб жўнаган ўша муҳим ҳужжат ҳақида гап борди, ҳар хил тусмол-тахминлар айтилди, баҳс бўлди: қўлэзма чиндан ҳам кашфиётмиди; қаерда қолди экан; тақдири нима кечди; наҳотки, шундай ноёб ҳужжат йўқолган бўлса... Бу борада ҳеч ким тайинли бирор гап айтолмади.

Кейин кимдир марҳумнинг феъл-атворига оид эҳтиётсизроқ бир гап қилган эди, дафн аҳли ўша кишига бараварига ўқрайиб қаради.

5

Уйга келгач, Маликани кўриб яна безовта бўлдим. Бу ҳодисани унга айтгим келаверди. Аммо... тилим бормади. Келиб-келиб энди, рашкка ўрин қолмаган бўлса-да (қабохат-ку бу!), айтолмадим. Кўрқдим, нимадандир кўрқдим. Ҳануз кўрқаман...

Лекин, ўша тушдек қорбўрон кечасини ҳаётимиздан ўчириб ташлаб бўлмаслигига ҳам ақлим етади. Ўшанда бизга унутилмас бир ҳиммат кўрсатган кимсани эслаб эса кўнгил таскин топгандек бўлади.

1989

Усмон АЗИМ
Ўзбекистон халқ шоири

Фақат кўнглим маним бепоеён эди

* * *

Мен ногоҳ тўлғондим, ногоҳ тўлғондим.
Негадир бу сахар йиғлаб уйғондим.

Кўнглим: “Олисларга кетсайдим”, деди,
Аммо англадимки, кетишсиз эди.

Бироқ йўл юрмовдан тониш йўқ эди –
Аммо олисларда олис йўқ эди.

Барча йўл “оҳ” и йўқ бир макон эди,
Фақат кўнглим маним бепоеён эди.

Кўнглим на мантиққа бу сахар етди?
Ўзига кетди у, ўзига кетди.

Нимани ахтариб ўзида чопди?
Ўзини, Ўзини, Ўзини топди.

Топгани амиру бексизлик эди,
Сарҳади бесарҳад чексизлик эди.

Сўзларнинг бемиқдор ранги бор эди...
Ва фақат тангрининг амри бор эди.

* * *

Тузоғин узиб кетдим,
Қопқонин бузиб кетдим –
Дунёдан қутулганман.
Бир фароғат ичраман,
Минг самоват ичраман –
Кўнгилга тutilганман.

Нақадар асир ўлдим!
Кўнгил бўлмоққа кўндим –
Учдим дардда беқиёс.
Инжа овозлар топдим,
Сўнгсиз парвозлар топдим –
Парвозимга осмон оз!

Юлдузларга тўкилдим,
Ойда хатдай ўқилдим,
Ерда... Ерда не ҳолим?
Ер – азиз уйим менинг,
Энг оғир куйим менинг –
Заволиму иқболим!..

Дунёдан қутулганман,
Кўнгилга тutilганман –
Озодман! Озод! Озод!
Шеъримми? У – қон ютган,
Мастон руҳимни туққан –
Изиллаб юрган ҳаёт.

Афанди айиқ

Қишдан қишгача
кўп чарчади айиқ.
Кўп чарчади.

Меҳнат қилди
тинмай.

Қоринни тўйдириш азобини
тортди,
тентиради ўрмонда,
дарахтларга чиқди,
дарёларга тушди,
нималарнидир овлади,
кимлардир уни овлади...

Қишда
бир тўйиб ухламоқ учун
шундай азоблар кўрди
бу айиқ.

* * *

Тўда-тўда,
оломон-оломон,
олам-олам одамларни кўрдим,
Аммо уларнинг ҳар бирини
ёлғиз-ёлғиз
сездим дунёда.

Ҳар бирига ёлғиз-ёлғиз
айтдим дардларимни,
ҳар бирини
тингладим ёлғиз-ёлғиз.

Ҳар бир одам учун қувондим
барчага қўшилиб,
ҳар бир одам учун
ийғладим
ёлғиз-ёлғиз...

* * *

Қамчи урмоқлик бекор,
Бекорга ортиқ зуғум –
Отим тўхтади!.. Фаффор!
Белигача етди қум.
Тўфон эса гувиллар –
Барханларни шопириб.
Миямга етди чанқоқ –
Ажалнинг жим шотири.
Мен бир фақир одамман,
Дунёнинг чеккасида.
Довул нечун ташланди
Устимга – тиккасига?
На этдим ёмон ният,
На бир қалтис сўз дедим –
Фақат саҳродан ўтиб,
Уйга етмоқчи эдим.
Хуржунимда рўзғорга
Аталган лаш-луш, буюм...
Нима қилдим? Не учун
Мени ютмоқчи куюн?
Манглайи шўр одамман,
Хасман – дунёда учган.
Нечун дунё мен билан
Баҳсга тушгани тушган?
Нечун бу даҳшат қаҳр,
Нечун этмоқчи нобуд?
Менинг ҳам дунёлигим
Ошкор бўлдимми ёхуд?..

* * *

Мана, етиб келди чин сўзнинг рўзи!
Хавотир келтирма кўнглингга, осмон:
Ўлсам, учмагайдир бирор юлдузинг –
Ҳамма юлдузларинг қолади омон.
Умр учиб борар. Тўзғийётган – жон!
Ситилиб қолмоқда баҳор, ёзу куз...
Ўлсам, бағринг яна тўлади, осмон,
Ўлсам, кўпайгайдир бир тирик юлдуз.

* * *

Бу сукунат бунча жим?

Биров йиғладими?

Ё Қариялар уйига
элтишдимми
кампирни?

Юзга кирган чол
етим қолдимми?

Чақалоқ
ингаладимми
чиқинди кутида?

Бир яхши одамни
дўстлари сотдимми?

Ёки
Ватанини сотдимми
биров?

Нима бўлди ўзи?

Нега тилдан қолди сукунат?

У энди
ҳеч қачон
гапирмайдими?

Сукунат
уяладими
гапиришдан?

Мард инсон ҳақида баллада

Адолатли – имони бор,
Лафзи бордир – сўзи сўз!
Ёмонларга – қаноатли,
Яхшиларга содиқ дўст;

Ростин айтар – бошига тоғ
Қуласа ҳам қайтмайди!
Сотаверар уни риё,
Бировни у сотмайди.

Марду майдон! Чўчимайди!
Дунё билан этар баҳс...
Унинг ўзи бир дунёдир,
Унга дунё керакмас.

Давлат ваъда этар дунё,
У боқмайди қайрилиб,
Бойваччадай юраверар –
Бор-будидан айрилиб.

Ҳалол яшар, завол яшар –
Зарра етмайди парво.
Унинг ўзи шўр дунёдир,
Унинг ўзи зўр дунё!

Бу заминнинг дарду ғаму
Фақат унга қолгандай –
Қул дунёда, қул дунёда
Ўзи ёлғиз ёнгандай.

Тўпигига чикмагандир,
Бозорларнинг ғавғоси
(Келиб-кетиш, ахир, бир бор,
Бир бор умр савдоси!).

Йўлларида адил юрар –
Кирмагандир тўсатдан –
Бу йўлларни қорни эмас,
Орли кўнгли кўрсатган!

Боши узра айланади,
Қанот қоқмай калхатлар.
Бир “оҳ” урса, нафасидан
Йиртилади сарҳадлар.

Пасаяди осмонлар ҳам –
Уфқ кўксин ёради!..
Юрагидан шафақ оқиб,
У осмондай боради.

Уйда эса онажони
Ўртаниб айлар дуо:
– Осмондай шу дилбандимга,
Дунёдай шу фарзандимга –
Бир дўст бергин, худо-ё!

Отаси ҳам пичирлайди:
– Болам умри фидодир!
Унга осмон керакмас,
Унга дунё керакмас,
Бир дўсти бор – худодир.

Келажакка ёзилган илтимос хат

Ер баландда,
осмон пастда...

Албатта,
бу ихтироларингни
қўллаб-қувватлайман.

Оёғимиз
осмондан келиб ҳам
яшайверамиз.

Фақат
яшашимиз учун –
озгина жой қолдиришлар
Еру Осмон
оралигида.

* * *

Ёзда қораяди қуён.
Қишда жунлари оппоқ.

Фаслларга қараб
ўзгаради шундай.

Бўри кўрмасин деб,
шу кўйга тушади
бечора!

Йиртқичлик қўлидан келмагач,
бошқа иложи ҳам
йўқдир
қуённинг.

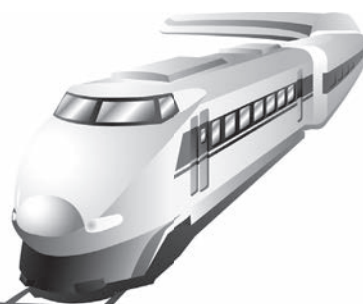
Икки минг йиллар аввал қулоғимга чалинган айтишув

– На молим бор, на ҳолим бор,
Бир шўргина аъмолим бор.
Сени олиб қочай десам,
На Фирот, на Чиборим бор.
– Аъмолингдан этма гина!
Мол-ҳолинг бўлмаса нима?
Файратинг ҳам йўқми сенинг,
Шўрликкина, шўрликкина...

Дунё

Дунё сири яширди –
 Ҳийлаларнинг бастига:
 Гоҳ ширин сўз, гоҳ алдоқ,
 Гоҳ шириннинг остига.
 Гоҳ жаннат қурмоқ бўлди,
 Қурмоқ бўлди гоҳ бозор.
 Йўлларни бурмоқ бўлди –
 Ваъдалар берди бисёр.
 Мени ёмон кўрди у.
 Чунки англадим аён:
 Дунё – ҳийлагар тулки –
 Минг жилваю минг ёлғон.
 Воҳ, оқди қанча оғу
 Гапининг кўпигида.
 Аммо унинг савдоси
 Чиқмади тўпигимга.
 Унинг туриши шудир,
 Асли юриши шудир.
 Барчани нодон санаб,
 Гапни буриши шудир.
 Унга парво этмайман.
 Дардни чизаркан
 Сўзга, Англайман:
 мен – ўзгаман,
 Унинг замони ўзга.
 Изиллайман – моҳият
 Илқис кўчади дардга...
 Тангрига жўнар бир йўл
 Тўлғониб ётган қалбдан.
 Негадир “оҳ” ураман,
 Миям оғрир зирқираб...
 Бу ҳол нима?
 Мен кимман?
 Ёраб! Тушунтир, Ёраб!

Йиғлаётган поезд

Поезд қичқираб.
 Вагонлардан тушган йўловчилар ортидан поезд қичқираб.
 Йўловчилар истаган тарафларига кетаяпти.
 Поезд қичқираб.
 Дунёнинг сонсиз йўлларида
 одамлар
 кетиб бораётир.
 Поезд қичқираб.
 Чангли,
 тош,
 асфальт,
 қисқа,
 узун,
 чалкаш,
 пасту баланд
 ва яна бир бало йўллардан кетиб борар одамлар.
 Поезд қичқираб.
 Кимдир
 йўлини ташлаб, ўтади ўзга йўлга,
 кимдир соатга қарамайди, бекатларга қарамас –
 тўхтамай борар умрининг сўнгигача.
 Кимдир йўл кашф этар ҳар дақиқада –
 ҳар дақиқада йўли яп-янги!
 Қандай яхши!
 Дунёда хурлик уфираб!

Ичим йиғи билан тўлгандир:
 изиллаб яшашга кўнгандир,
 изиллаб кезяпман дунёни,
 бир фарёд сезяпман дунёни.
 Қатма-қат дардларим беизҳор –
 ичимда қанчалар ғусса бор!
 Худойим, не ҳасрат иморатингман –
 Нечун кўз ёшлардан иборатингман?..

Шоир

О, бир марта ўлмоқ қандай бахт!
 Фақат ҳақни – рўйрост – беёлғон –
 Куйламоқда айлагандан аҳд –
 У ҳар сўзда топширади жон.
 О, бир бора яшамоқ ҳам – бахт!
 У ҳар сўзда тирилар қайта –
 Шеър учун жон бермоқликка аҳд
 Этган машъум у кундан бошлаб.

Собир ҰНАР

ДАВЛАТНИНГ ҚАЙТИШИ

Ҳикоя

Эсингдами, ўшанда Аврам Толмаснинг ёзги саройдаги концертига кирган эдик, концерт кечикиб бошланганди. Унгача Давлат ҳаммани лақиллатиб ўтирган, улфатимиз Олим аканинг ёнида келган маъшуқасига: “Янга, кўзингиз сигирникига ўхшаркан”, деганида боёқиш бирданига хўнграб йиглаб юборган, шу кўйи аразлаб саройдан чиқиб кетганида Олим ака роса хафа бўлган, “Давлат, сен одам-подам эмасакансан, бу нима қилганинг!”, дея каловланиб қолган ва “севган ёри” ортидан новча бўйига ярашмаган ҳолда лўкиллаб жўнаган эди, бир муддатдан сўнг “Қурбон ўлам” кўшиги бошланганида, ҳов бир чеккада “ошиқ-маъшуқлар” бир-бирига суянган кўйи қўшиқ тинглашаётганига гувоҳ бўлганмиз, кулишганмиз, концерт тугаганда тагин улар билан кўшилиб, Давлат ваъда қилган ҳовли-кафега кетганмиз. Эсингдадир, ҳа, эсингда. Давлатнинг ёнида бўйи пакана, бироқ жуда сулув қиз бор эди, кўйиб берса улар шу ердаёқ суйкалишни бошлашар, аммо Давлатнинг ғурури баланд, гўзал қизни қўлга илинтиргани билан мақтанишни ўзига эп билмас, аксинча, ўзига

тирғалиб келувчи жононларни кўпинча жеркиб берар, сўкиб ташлашдан ҳам тоймас, негадир сулувлар унинг сўкинишига парво ҳам қилмас, гўё шундай бўлиши керакдай баттар тирғалишаварди. Буни сен билмасдинг, албатта. У учун балки оддий камтар-камсуқум қиз кўриндинг, концерт олдидан узук-юлуқ танишув ва суҳбат жараёнида у сени шоир, телевидениеда ишлайди, деган хаёлга борди ҳамда одати бўйича тек турмай: “Сизда бир гап бор, янга, балки телевизорда кўргандирман, акам ҳам унча-мунчалар билан юрмайди”, деб менга қаради ва кулиб юборди. Майрам опа уни уришиб берди: “Ўл, сассиқ, ўзингни бил, бир манжалақини ёнингга олволиб ҳар нарсани валдирайсан, қўшиқ эшитишга келдингми ё одамларни масхара қилишгами?” Давлат тек турган кўйи пинагини ҳам бузмай: “Манавини айтпасизми, бу пишакбачча бировники, меники эмас...” деётган эди, Майрам опа усталик билан ҳаммани бирдамликка, кўшиқни севишга чорлади. Сен ўшанда дув қизариб кетдинг, негадир менинг ёнимдан қочиб Майрам опанинг панасига

беркиндиг, анови қиз бўлса, уялиш-тортиниш йўқ, кўзларини пирпиратганча Майрам опага тикилиб қолди. Билдим, сенга “янга” деган сўзнинг ўзи чўғ теккандек таъсир қилди, чунки сен бировларнинг шундай ўйламасликларини хоҳлардинг, у бўлса, дабдурустан, бамайлихотир кўйиб юборди: янга! Ахир мен бола-чақали бўлсам, сенинг ҳали келажакнинг олдинда, боз устига номингга бунақа доғ тушишини ўзим ҳам сира хоҳламас эдим, шу боис “Давлатжон, у бокира қиз, синглим, шунчаки биз билан “Қурбон ўлам”ни эшитишга келди”, дегим келди, аммо Майрам опа сансираб уни уришиб бериши ҳовуримдан туширди. “Янга” деганида этинг увишиб кетганини сездим ва... бунга ўшанда сенга айтолмаганман, энди айтсам бўлади: бошқа барча қизлар қатори уни бир кўришда яхши кўриб қолишингдан қўрққан эдим. Худо берган кўркам йигит, бунга тараф йўқ, лекин бирданига гапнинг пўсткаласини айтиши ҳам фақат унга ярашади, бошқа биров агар шундай қилса, албатта жанжал чиқиб кетиши тайин.

Сўнгра... пули бор, ҳатто кўп, пулингиз бўлса, деб сўрамайсан-да. Бор пулини сарфлай билиш ҳам аслида мардлик, бировнинг қўлидан келади, бировниқидан йўқ.

Аврам Толмас Исроилдан кўч-кўрони билан келгандай соз ва чолғувчилар бениҳоя кўп эди. Сарой эса кутилгандек одамга тўлиб, кириш патталари қўлма-қўл бўлиб кетмаган, аксинча, ақалли ярим ҳам бўлмаган, болалар у ёндан-бу ёнга чопиб юришар, биз таниган атоқли ҳофизларгина қўлларини иякларига тираб ёхуд бир нечаси бирваракайига тебранишиб қўшиқ тинглашарди.

Улар қаторида Майрам опа ҳам бор, қўшиқ авжига чиққанида ўрнидан туриб чапак чалиб юборар, Аврам Толмас чамаси мийиғида кулиб, опани таниганидан бўлса керак, енгил таъзим қилиб кўярди. Навбат “Қурбон ўлам”га келганида Майрам опа бир кучоқ оппоқ атиргул кўтариб чиқди. Ҳофиз бўлса ўта маданият билан йиғилганларни опа учун қарсақ чалишга чорлади, орқасида ўтирган созчиларни ундаган эдики, улар ҳам дарҳол ўринларидан туриб опага таъзим бажо этишди. Оқ камзул-шимдаги одамларнинг бу хатти-ҳаракатлари ғоят бежирим эди, энг муҳими, улуг санъаткор бу ашулани биз эмас, асли ўзингиз қойиллатиб ижро этасиз, дея опага илтифот қилаётгани бу саҳнада яққол тушунарли бир ҳолат эди. Опа эса саҳнада турганча бот-бот қўли кўксига, таъзим қилди – биз аҳли санъат фақат сизга қойилмиз, дегани эди бу. Бир қарашда санъаткор ўзбек қўшиқчиларигагина маҳоратини намойиш этмоқда эди.

Тушунарли: Шарқ қўшиқчилигини юксак пардаларга кўтариб куйлаган ҳофиз йигирма йил бадалида хорижда юриб, сўнгра шу ўзи туғилиб-ўсган тупроқ эгаларига ҳурмат-эҳтиром кўрсатмоқда, бу олқишлашга арзийди, баланд илтифот белгиси. У шу кунларда Самарқанд ва Бухорони зиёрат қилиб келгани, у ердаги кадрдонлари, ўзи каби хорижга кетолмаган миллатдошлари даврасида бўлиб қайтгани, ниҳоят, матбуотда ва телевидениеда бу диёр ниҳоятда гўзаллашиб кетгани, одамларнинг хуш-бахтиёр, фаровон, шукроналик руҳи билан яшаётганини кўрганидан мамнун эканини эътироф этгани ҳам бор гап. Журналистлар эса бир оз бўрттириб, керак бўлса шундай ёруғ кунлар келишини билганимизда, албатта, биз шу ватанни асло тарк этмас эдик, хорижда биз бундай фаровон ҳаётга ҳавас қиламиз, дея кўпиртириб ёзар эдилар. Ҳолбуки, Аврам Толмас ўзбек тилида кези келса ўзимиздан ўтказиб чиройли сўзлар эди.

Давлат шу дамда хиёл кўзини қисиб тишини ковлаш учун чўнтагидан чўп қидираётиб кўлига илашиб чиққан дўхтирнинг дориномасига кўзи тушди, тушдию шу заҳоти қишлоқда отаси пешоб тутилишидан қийналаётганини эслади, ўзи мен нимага келган эдим Тошкентга, деб койинган ҳамон отасига эрмак қилиб боқиш учун учта сигир, тўртта ҳўкизча олиб берганини ва шу ёзда тоғдаги подачига топширгани, кузга довер сигирлар тоғ гиёҳ-ўтларидан озиқланиб ялтираб семириши яхшию, лекин бўри-қашқирлар дориса нима бўлади, чўпон ҳар доим ортидан юрмаслиги, ундан ҳам қолса балчиқ сувидан ичса, зулук кириб ўрнашиб олса, молнинг этини қочиради, ориқлаб қовурғаси саналиб қолади, тоққа оборгани, чўпонга ҳақ тўлагани бир пул бўлади, бироқ яйдоқ юрган, ярим ёввойи бўлиб кетган молнинг зулуклаганини қандай биламиз, буям бир муаммо, отаси зулуклаган молларни арқонлаб шишадаги намакоб сувни тили

остидаги зулукни тушириш учун зўр бериб мол оғзига куйишга тиришгани, айна вақтда мол бўй бермай пишқираверса, арқонни калта қилиб оёғига боғлаб йиқитиб, молнинг қаршилиқ қилганига жаҳл қилиб сўқиниб, бир шиша тузли сувни оғзидан куйганда жонивор худди керишгандек оёқларини чўзиб, сўнгра силкина-силкина ютгани, арқондан бўшагач тағин ёввойилиқ қилиб шаталоқ отганча ҳовли адоғидаги ёғоч тўсиққа ўзини ургани, отаси шунда хотиржам ҳолда “ана энди шуллик (зулук) гунажиннинг ичагига тармашган бўлсаям тушадди, шуллик ўзи аччиқни, шўрни ёқтирмайди-да, унга дуч келса, тамом, қочади, қочади-я қочади, қаёққа борарди – сўлакка ё ахлатга қўшилиб тушиб кетади-да, шу ҳолига молниям, эгасиниям қийнайди”, деб илжайганча хотиржам бўлганини эслади. “Подабоқар отамнинг куни шу эди, мана янги уй қуриб бердим, укамни ўқишга киритдим, синглим тўй бўлиши керак, сеплари бўйнимда эди, тиллосигача олиб бердим, “Жигули” модадан қолган эмиш, укангга ўзингникига ўхшаш “Нексия” олиб берсанг, биз онанг билан керилиб тўйларга бориб юрсак, бу сенинг обрўйинг, Давлатбой омади келиб, обрўйи ошиб ота-онасини ўйнатиб қўйибди, деган гап яхшими – яхши-да, биринчи навбатда сен учун яхши, эмиш”.

Одамзотники шу – бирим икки, икким уч бўлсин дейди. Бора-бора Пушкиннинг “Балиқ ва балиқчи ҳақида эртаги”даги кампирга ўхшаб сеҳр билан бой-бадавлат қилиб қўйган олтин балиқни энди шу балиқ ҳам менинг хизматимга келсин, дейди. Одам дегани тўймас бир иркит.

Давлат – давлатсиз одамнинг давлати бўлди. Шундоқ ҳам бўлар эмиш-да: туф деган тупуги ерга тушмаса, бўл деган иши бўлаверса, Худойжоним бошқаларга тўққиз, бунга – ўттиз қилиб ос-

мондан тап этказиб бериб турса, қиз тиласа – берса, ўғил тиласа – берса, сулув тиласа, шу заҳоти қўйнига солиб қўйса, йўқ, бунга бадбин бўлмаслик керак, шукрини келтириб ҳиммат камарини боғламоқ керак. Бу қўлдан келади, қўлиям, кўнглиям очиқ унинг, бор экан – сарфлайди, ҳали яширгани, яширмагани қанча, баъзиларникининг олдида тариқчалик эмасми бу, тариқчалик, а. Вой-бў, замон келди, замон!

– Зиёда, сенинг Тошкенингдаям мол шулликлайдимми? – деди маъшуқасига.

– Вой, ўламан, ўламану қоламан, нима девосиз! – деди у ва эркаланиб Давлатнинг билагидан икки қўли билан ушлади, елкасига бошини қўйиб йигитнинг билагидаги тукларни оппоқ кўрсаткич бармоғи билан силай бошлади.

– Қитигим бор, – деди йигит.

– Шунчадан бери сезмаган эканман, – деб кулиб йигитга термилди қиз ва шарақлаб юбориб: – Қаерингизда? – деди.

Йигит одатда уни уят аъзонинг номи билан сўқиб юборар эди, маъшуқанинг эти қотиб, бунга кўниккан, бироқ бу сафар бошқа гап айтди:

– Сенинг қаерингда зиёдинг бор, нега Зиёдасан?

– Кўрмаган экансиз-да?

– Бугун кўрсатарсан...

* * *

Ишхонамизда бир ёши каттароқ бўлса ҳам сатанг, ўзини бўяб-бежаб, қошларини териб юрадиган одам бор. Ойнага соатлаб қарайди, бурни, қулоғининг тукларини тозалайдиган ускунаси ҳам бор, қулоқ тозалагич – пахта ўралган чўпдан чўнтакка солволади, гоҳида коридор охиридаги ойнали шкаф олдида туриб олади-да, негадир ойнага қараб бошини ўнг ё чап томонга қийшайтирган қўйи берилиб қулоғини чуқалайди-ей, одам фикрини блар кетади.

Малик акамиз баъзида эшигини ланг очиб туради-да, қарайди-қарайди, охири у ишини туга-тавермагач, шартта туриб:

– Олмахоним тошойна олдидалар, ўзларини ойнага соляптилар. Бу ой чеҳрани кўрмаган нозли хонимчаларнинг кўпи уни туш кўриб айна дамда соч юлиш билан оворадурлар. Аканг қарағай бўлса шу топда қош термоқ, бурун катаги ҳамда қулоқ тешиги атрофидаги тукларни дағал хашак йиққан сингари ўриб-йиғиш ила машғулдирлар. Ҳайхот Олмахонимизнинг ушбу юмуши ниҳояси хайрлик якун топишидан умидвормиз, – дея ваъз ўқиб қолади ўзига атай эшиттириб.

Аканинг исми “Олмахон”га айланганига анча бўлган. Ўзининг тежоғлиқ ва бежоғлиқлигидан мамнун, айниқса саришталигини билган биз каби оддий ходимлар бу аканинг хурмача қилиқларидан кулмай ҳам қўйганмиз. Чунки бир одатни қанда қилмай юрган одамга кўз ҳам ўрганиб қоларкан. Бошида Малик акамиз “Абдурахмонча” деган эди. “Меҳробдан чаён” романидаги Абдурахмон Бухоро мадрасасида таҳсил олиб юрган чоғларида аввал амирлик тўраларига чухралик қилиб, улар базмини қизитади, вақт ўтиб, балоғатга етгач, “бачча базм”лардан қувилади, чойхоналарда, карвонсаройларда мусофирлар “хизмати”ни қилади, эътибордан қолмай деб ўзини туклардан фориг қилиб юради. Аммо бари бир, ниҳоят, кўчада қолади. Вақти-соати келиб ўз юртига келиб хон саройига ишга киришни ният қилади, мулла деган ном олади, буям етмагандай Анварга рақобат қилиб Раънога “ошиқ” бўлади...

Акамизни “Абдурахмонча” дейиш, албатта, ҳақорат ва бўҳтон эди, сабаби бола-чақали, икки қиз ва бир ўғилнинг отаси, ҳаммасини уйли-жойли қилиб бўлган, айби унинг сатанглиги ва эллик

олтига кирган бўлса ҳам Катта тўрага югурдаклик қилганида эди. Малик ака ҳам кейинги кезларда “Олмаҳон” атамасини тилдан қўймасан-да, зинҳор “Абдурахмонча”ни луғат бойлигидан ташлаб юборган. Табиийки, Олмаҳон Катта тўрага яқин бўлгач, уни масхаралаш ҳам ёмон оқибатларга олиб келиши мумкин-да, Малик аканинг бўйи паканалиги етмагандай мансаб поғонаси юқориламаганлигининг туб негиз ва моҳияти ҳам шу нуқталар билан изоҳланса ажаб эмас...

Олмаҳон каминани ўзига яқин олиб сансирар эди. Кунларнинг бирида сан бола китоб ўқиб турасан, Пушкиннинг “Евгений Онегин”ини топиб бер, деб қолди. Уйда Ойбек таржимасидаги “Евгений Онегин” турарди, шу қидираман, тополмайман, китоб дўконидан русчасини олиб келиб бердим. Варақлади, кўрди, қошларини кафти билан обдон силади, шундоқ ҳам мойлаб ялтиратган энгагини икки қўллаб ишқади-да, гап бор-да, ўзбекчаси керак эди-да, деди. Кейинчалик ҳам кун ора “топдингми?” деб юрди, топмаганимни билгач, охири, майли, қўявер, титилиб, чириб кетгани чиқиб қолди, деди. Сўнг гапи эсидан чиқиб қолгандай қайтиб келиб:

– Янганг русчани яхши тушунмайди-да, – дедию ортига бурилди. Сўнг тагин қайтиб келиб, кўзларини пирпиратиб: – Иккинчи янганг, – деди-да: – Тсс, оғзинг маҳкам-ку, сенга ишонаман, қисиб юрган бой бўлар, – дея ҳиринглаб чиқиб кетди.

Не бўлдики, шу одам хотин, бола-чақадан воз кечиб ёш бир келинчакка, бировнинг хотинига уйланиб олди. Бир ўғилчали келинчак санаторийда Олмаҳонга сирли карашма қилган, демак, дил изҳорини ўзи айтган, кунларнинг ёки тунларнинг бирида “Онегин”ни ўқиганмисиз, деб сўраган, ака ўқимаган бўлиб чиққач, китоб-

ни қидиришга тушган, Онегиннинг ҳам Олга, ҳам Татьянага ошиқлигини билгач, англаганки, энди отни қамчиламоқ даркор. Қараса, ёш, келишган, барра нарса ўлиб турибди, ё Раззоқ дейдию...

Қаёқда, йў-йў, ғалва бўлмаган, бўлган-ку чиқар, ҳар қалай оила-ку, аммо биз сезмадик. Эллик олти ёшида бундай таваккалга қўл урганига бари бир қойил қолмай илож йўқ. Оппоқ “Sonata Huunday” машинасига, бўйи бир қарич, охирги моделдаги, юзлаб функцияли мобил телефонга ёхуд оҳорли кийимига кимдир қўл теккизса, ёинки хонасида нақ Бразилиянинг ўзидан келтирилиб ҳафсала билан кофеваркада эзиб тайёрланган қаҳвасидан биров бир чимдим олса, чақмоқ қанд, новвот ёки ялтироқ жилдли шоколадларга қўл узатса, – Малик акага ўхшаш қитмирлар ҳам бор-да, – шунақа тўс-тўполонни бошлаб юборадик, нақ осмон ўпирилиб ерга тушгандек, шу асно биз мансуб бўлган бутун бир миллат маданиятсизга чиқади-қўяди, буларни тарбиялаб одам қилиш учун эса ҳали камида юз йил зарурлиги такрор айтилади. Ўзинг кимсан, дейдиган мард йўқ. Худбин бир одам. Шу ҳолига Навоийдан, Пушкиндан хабардор. Навоийнинг бирор ғазали маъно-мазмунига оид мақола учраб қолса, уни бир четга олиб қўяди, тушунарсиз сўзлар изоҳини алоҳида дафтарга кўчиришдан эринмайди, шунда туйқус “оё” деган сўз айна шевадаги “кафт” маъносини англатишини билиб, “юрибсан-да баринг пишиллаб, ҳеч нарсанинг фарқини билмай, ахир бу Қашқадарё, Самарқанд, Жиззах халқининг қадимдан келаётган маҳаллий шеваси-ку, Навоий даврида ҳам ишлатилган, сен шўринг курғурлар бўлса, ҳар қаторидан арабча сўз топиб изоҳлашга тушасан, анави шоир акаларингга айт, Навоийдай ёзишсин”, деб иддао ҳам қилади, шундан кейин кўзларини

пир-пир учиради, муҳим иши бордек хонасига кириб пардоз-андозга машғул бўлади, ҳойнаҳой кулоқ тозалайдиган пахталик чўпни қидираётган чиқар, Навоийни, бутун адабиёт ташвишини ҳал қилди, энди ойна олдида туриб бундан-да муҳим ишларни амалга оширмоқ лозим...

Ўзбек дегани шундоқ маданиятли бўлиши керак.

Бу одам эҳтимол, севиши мумкин, гулдай келинчак бировнинг хасми бўлишига қарамай, унинг мойиллиги боис, оиласини бузиб ўзиники қилиб олишига, шундан кейин хотини ва фарзандларидан ҳам воз кечиб бошқа ҳаётни яшай бошлай олиш, журъати кўриниб турибди, бироқ охир-оқибат у фақат ўзини севган бўлиб чиқади, ўзидан бошқа ҳеч кимни севмайди! Бу у одамни яқиндан биладиган мен ғарибнинг қатъий фикри!

* * *

Шунда сен жим бўлиб қолдинг. Негадир менинг мийиғимда бўлса ҳам кулишимни хоҳладинг. Кутиб турганингни кўрдим, бироқ жиддийлик сақлаётганимни сезиб, “тавба” дея ёқангга “туф-туф” қилдинг, кўзларингнинг чуқуридан сиқилаётганингни сездим, сен эркинликка ундаётган эдинг, мен буни тушундим, лекин биласан, мен ўзим айтган гапнинг таъсирида юраман, соатлаб, кунлаб давом этиши мумкин бу ҳолат, тавба қилаётган содиқ кулнинг тавбаси қабул бўлгунча эринмай кутиб туришига ўхшайди бу, “бунча кескинлашиб кетасиз, ака” деганингдан сўнггина, қаршимда эркак эмас, дунёнинг малоҳатли аёли турганини сезиб қоламан, устингдаги либос ўзгарса, янгиланса, ўзинг ҳам ўзгаргандай бўласан, мен шундай ўзгараман, кўзларинг ўпқонига сассиз чўкаман, буни билиб секин томоқ қирасан, бу билан ўз жозибасидан ижирғанган малика ҳолига тушасан, на ичдан, на ташдан ўзингга юқтирмайсан, бошқа

эркаклар каби шилқ тушишимни ҳам хохламайсан, чидамли, сабрли ва ғурурли бўлиб қолишимни истайсан, бу қанчалик узоқ вақт давом этмасин, шу ўрталиқ, шу бўшлиқ тураверсин, дахлсиз бўлсин, дейсан. Кўзларингдаги буйруққа бош эгаман. Оилали, фарзандлар отаси бўлсам, сен эса бокира, ҳаётнинг турли шафқатсиз синовларига дош бериб келадиган бўлсанг-да, ўша кўринмас риштани бир зумга бўлсин қўйиб юбормайсан, ечилиб-ёзилиб кетишидан чунонам кўрқасан, шу боис ҳатто кўлингнинг ҳароратини ҳам билмайман, юрагинг, кўзинг ва сўзингнинг тафтини ҳис этиб тураман, холос.

Кўзингнинг ости билан Давлатга бир зум қарашинг ҳам мени ўртаб юборди. Шугина, биргина шу қиз унга маҳлиё бўлмаса не тарди, деб ўйладим, лаҳзаларнинг ичидаёқ кўп жойга олов кетди. Сенинг ичингда нима галаён кезди, билмадим, лекин Холиқ эгам бандасини мафтункор қилиб яратётганда эркак-аёллигига қараб ўтирмас экан-да.

Давлат худбин эмас. Шу учундир идорамиздаги эллик олти ёшли шаввоз ошиққа ўхшамайди. Унинг пули кўплигини айтган эдим, лекин иш қалтис, чегарага яқин жойда ҳарбийда ишлайди, бир сафар ишдан ҳайдалаётганда уч кун бизникига танда қўйиб олгани, э, айтсам биров ишонмайди, ўшанда анави эллик олти ёшга кирган танноз ака пулини олиб ишини битириб берган, мана яна ўйнаб юрибди, бир ёнида пули, бу ёнида “ёри”...

Уч йил бурун у машҳур Соҳиба Мардонованинг раққосаси Мадина Комиловага қаттиқ боғланиб қолди. Қачон қарасанг кунда-шунда, шаҳарда. Қиз уни роса шилди. Кимдир йигитнинг чиройига учган дер, бўлса бордир, аммо камина раққоса унинг пулидан фойдаланмоқчи бўлганини эътироф

этган бўлардим. Охир-оқибат шундай бўлиб ҳам чиқди. Аввал қиз йигитни ўзига иситиб олибди, шаҳарга серқатнов бўлиб қолгач, у ёқда хитланган келин ғавғо кўтарибди, деган гап эшитдим. Ҳатто раққосага пойтахтдан бир хонали уй ҳам сотиб олиб берибди, келса, Давлат уч кечаю уч кундуз раққосанинг уйдан чиқмай ётармиш, бўйнига юз эллик граммлик тилла занжир, бармоғига қайиқнус-ха катта узук, эгнига “Fashion” тележурналида кўрсатиладиган сўнгги модадаги пальто оберибди, ана-мана оқ “Lacetti” совға қиламан деб турганида, бирдан...

Тўғри, мен у раққосани билардим. Соҳибанинг концертида кўрганман. Рақс санъатини ё яхши тушунмайман, ё Қизлархон Дўстмуҳаммедованинг ўйинидан бошқасини тан олмайдиган консерваторман, ҳар қалай раққоса мени лол этгани йўқ. Ростини айтганда чиройи ҳам нон ботириб ейдиган асал ё атала эмас. Эшитганманки, пулини чангаллаб шаталоқ отиб юрганлар телевизорда чиқиб турадиган аёлларга кўп ишқибоз бўлар эмиш, ўзаро зиёфатларда экранга қараб “ана, бизники чиқди, кўриб қўйинглар қандай?” деб мақтаниш учун. Уйда бўлса келин кўли косов, сочи супурги бўлиб хизматни қилиб ётади, қайнотаси, қайнонасининг кўнглини олади.

Хуллас, мени раққоса эмас, Давлатнинг хуштори сифатида эътиборимни тортган. Табиийки, у ҳам ўзини ўйнаш мақомидан баланд тутолмаган. Яъни дам-бадам зобитнинг мўйлабини силаш, елкасига бош қўйиш, қўлини қўйиб юбормаслик каби шилқим хатта-ҳаракатлари билан эсимда қолган. Ҳозир Давлатнинг пинжига суқулиб олган официант қиздан сира беҳ эмас.

Эсимда қолган деб айтаётганимнинг боиси, энди у Давлат томонидан унутилган, ўтмишдаги қизиқ воқеадан бери эмас.

Ўшанда йигит “ака, нега шу қизга бундай боғланиб қолдим, ҳеч тушунмайман”, деган эди. Ҳолбуки бошқаларини пайпоқдай тез алмаштирар эди. У Соҳиба ўз раққосасини менадан рашк қилади, деб юрди. Бу – рост. Давлатнинг хотинига ҳам Соҳиба хабар қилган бўлса керак. Мадина мени ўқитиб, ўзига иситганмикан, деган гумонга борди. Ниҳоят, бу ҳам рост бўлиб чиқди. Давлат номи чиққан муллага қайта-қайта дам солдириб, аранг кутулди. Лекин ўқитиш асносида яхудий киши коньякка дуо қилиб бергани, раққоса уни ичириб, қолганини олиб қўйгани, то коньяк йўқотилмас экан, дуо кучида қолиши муқаррарлигини билганида...

... Эрталабки ҳарбий сафланишда турганида шериклари одатдагидек командирдан танбеҳ, сўкиш эшита бошлаган, навбат Давлатга келганида, у боши оғиб, аввал олдинга бир, кейин орқага тентираб икки қадам ташлагану чалқанчасига йиқилган. Ҳушидан кетганча ўзига келмай ётаверган. Туман шифохонаси дарҳол шаҳардаги госпиталга жўнатмаса бўлмайди, деган. Госпитал бош врач бошини томография қилдириб, бош мия қон томирлари ёрилиб, қон қуйилганини, аҳволи ўнгланишига умид йўқлигини аниқлаган. Ҳарбий қисмдан келган командирга ҳам уйдагилар тайёргарлик кўраверсин, энди одам бўлмайди, хоҳласанглар олиб кетаверишларинг мумкин, деган.

Ўша куни ҳарбий госпитал ҳовлисида йиғи-сиғилар бошланиб кетган. Келиннинг эси оғаёзган. Ўтириб олиб: “Тўрам ўлмайди, менинг майорим ўлмайди!” деб бақираверган.

Келин ва гўдақларини Давлатнинг Чилонзордаги уч хонали уйига қўйиб келдик. Қаёқда, тонг бўзармай тагин болаларини олиб шифохонага келиб турибди. Ҳовлига ўтиш эшиги очилмагани учун

“Оч!” деб деразага муштлайди. Шу зайл таҳлика ва хавотир ичида беш кун ўтди. Жонлаштириш хонасида йигит олтинчи кечада кўзини очибди. Рус ҳамшира қиз чиқиб қариндошларидан суюнчи олибди. Қариндошлар хатто Исроил давлатига олиб бориб даволатамиз, деб тараддуд кўра бошлаган эди. Бироқ госпитал бош ҳакими Исроил, Германия, Америка ҳам ҳеч нарса қилолмайди, бўлар иш бўлди, бу ёғига жанозага тайёрланаверинглар, деб очикдан-очиқ айтган эди. Аҳвол ўзгарганини кўриб у ҳам тааж-жубда қолди.

Беморнинг кўзи очилишга очилдию, у тамом хотирасидан айрилган эди. Атрофга қарар, лекин ҳеч кимни танимас эди. Ҳамшираларнинг айтишларича, у энди овқатга тўймас эмиш, қариндошлар берган егулик, шифохонадан бериладиган бўтқаю макаронларни ҳам кўрдим демай паққос туширар эмиш. Йигирма уч кун деганда бизга ойнадан қарашга рухсат беришди.

Бизга кулиб қаради. Лекин бирортамизнинг исмимизни айтмади. Ёнидаги гўзал рус ҳамширасининг икки ўрим сочидан ушлаб сийпар, афтидан ҳамширага ҳам бу ҳолат ёқиб тушган эди. Бизга ҳам, хотинига ҳам вазият эриш туюлмас, муҳими, унинг кўзи очилгани, омон қолгани эди. Кунлар ўтиб уни палатага чиқаришди. Энди у одамларни танир, лекин исмларини адаштириб юборар эди. Укаси бир тутам бўлиб кетган соқолини олди, лекин у мўйлабимни қирқмайсан, деб қаршилиқ қилди.

– Мана, калладан ҳам қутулдик, – деди бир куни пиқ-пиқ куларкан. – Ўзи шу сабил одамни қийнаб ётаркан-да. На ишлайди, на оғрийди, сопсем маза.

– Лекин, – дейди йиғиштиришиб ўтираркансан, – қарз пуллар бор-ку, биринчи бўлиб шу эсга келди. Қойилмисиз? Дафтарга ёзиб қўймапман, деб афсус қи-

лаётган эдим, ҳаммаси тип-тиниқ эсга келди. “Нексия”ни Илёс акага сотганим, ҳали уч минг доллар қарзи борлигини биринчи бўлиб эсладим. Хотин, болалар кейин хаёлга келди...

Ҳаёт ўйин эмас, у бир марта берилади.

Давлатнинг онаизори, отаси ўшанда қай аҳволга тушганини тасаввур қиламан. Агар ўғлон ўлса, уларнинг ҳаётида маъно қолмас эди. Ва мана бу ўйин-кулги, ҳазил-хузуллар ҳам аслида Давлатнинг иккинчи ҳаётида рўй бермоқда эди. Аммо йигит ҳали ҳам қисмат Худонинг бир инояти, иккинчи ҳаёт улуг марҳамати деб ўйлаб ўтирмасди. Раққоса Мадина унинг ҳаётдан йўқолиб кетди, бугун-эрта ўлади, деган гапга ишонган дўстлари ҳам бир фурсат оёқ узсалар-да, кейин яна яқинлашиб олишди. Ёлғиз ўғлининг хатна тўйига Тошкентдан сараланган ҳофизларни чорлади. Минглаб одам келди. Ҳоким ҳам келиб тараққос ўйнади. Оддий қишлоқ аҳли артистнинг чаккасига яшил пул – доллар қистирилганини ўшанда кўрди.

Давлат Тошкентдан тагин иккита уй сотиб олиб ижарага одам қўйди. Ҳали ҳам у артист-ҳофизлар билан жўра, ошна, апоқ-чапоқ эди. Бугун ҳам ҳойнаҳой “Чақмоқ” кафесига бориб улфатчилик қилсак керак. Давлат телевидение бошловчиси Толиб Султонни, Зарина Маъдиевани, уларга қўшиб қатор эстрада қўшиқчиларини чақирса керак, Майрам опа фаши келиб орада бирровгина ўзига навбат келишини кутиб ўтирса керак. Ҳофизлар одоб юзасидан “опадан ҳам бир жуфт мумтоз ашула эшитайлик” дейишади, албатта. Опа ноз-финоқ қилиб ўтирмайди. Навойнинг “Тортамен” радиопрограммаларини маромига етказиб айтади. Сўнг “Муножот”ни сўрашади. “Мен кампирда овоз қолдим, балларим, “Муножот”га кучим етмайди”, дейдию ўша

заҳоти эшилиб-тўлғониб “Муножот”ни бошлаб юборади. Ора-чора Давлатга хезланиб: “Чўз, чўз, ўлмайсан!” дейди. Давлат бир четга ўтади-да, кўзлари қисилиб кулганча қарсақ чалиб тураверади қитмирлик билан. Лекин пул узатмайди. Опа кетаётганда барибир олади. Камида икки юзга туширади ва дуо ҳам қилишни унутмайди. “Арслонкелбат укажоним, сани яхши кўраман, олгину олдирмагин”, дейди. Пулни олгач, қулоғига яна бир нарса дейди-да, ҳиринглаб майда юриш қилиб чиқиб кетади. Машинага чиқаётганда эса: “Сан бала қизларга кўп ўралашма, путингдан осилиб ўласан, ў, ишинг нозик!” дейди-да, йигитнинг пешонасидан ўпади...

Ўшанда нималар хаёлингдан кечганини билмайман, аммо мумтишлаб жим қолганингни кўрдим. Менинг ҳаётимда, умуман, менга кадрдон инсонлар орасида шунақа феъл-атворлиси ҳам борлигини билдинг. Давлат билан бугунги кўришувимизда аниқ бир режа йўқ эди, нари борса бирга тушлик қиламиз, деб ўйлагандим, Майрам опа Давлатга Аврам Толмаснинг концерти бўлишини айтганини эшитгач, сени ҳам таклиф қилгим келди. Аврам Комилжон Отаниёзов эмас, Отажон Худойшукуров ҳам эмас, аммо мумтоз қўшиқларни тинглайсан, мен ҳам сенга ўхшаб замонавий эстрадага ҳушим йўқ. Чарчаблар кетаман баъзан. Аммо эсингдами, бизнинг илтимосимизга кўра Соҳиба Муқимийнинг “Ким десун”ини ижро этди. Қўнғироқдай овози бор-а, хатто Майрам опа ҳам туриб қарсақ чалди. Сўнг барибир орқасидан енгил-елпи қўшиқларни бошлаб юборди.

Давлат ҳам Хоразм қўшиқларини ёқтиради. Оғабек Собировнинг дискини тинимсиз эшитади, мени кечир, Хоразм оҳанглиридаги баъзи тинимсиз такрорлар мени зериктиради. Отажону Комилжон-

лар бошқа дунё. Сени Давлат “Лазги”га ўйинга таклиф қилди. Хиром қилдинг. Илгари бир тўйда ўйнаганингни кўрганман, аммо бу даражада чиройли хиром айлашингни тасаввур ҳам қилолмаган эдим. Чиройли ҳаракатингни кўриб Давлат ўйинни бас қилди, четга чиқиб чапак чала бошлади. Ҳайратланганимдан қандайдир рақс мактабига қатнамаганиман, деган ўйга ҳам бордим.

“Ҳаётимиз гўзал, юртимиз фаровон, юртдошларимиз қалбида хотиржамлик. Осмонимиз мусаффо, ватанимиз тинч, осуда...” Давлат сени шу гаплар билан масхара қилмоқчи бўлади, негаки, радиода бошланадиган ҳар бир калом шундай ёки шунга яқин гаплар бўлади-да. Лекин сен эътибор бермадинг. Худди эшитмагандай муқомни давом эттиравдинг, шундай қилганинг менга маъқул, ҳар гапга жаҳл қилаверсанг, бу дунёда дўст қолмайди. Давлат бирданига Соҳиба ва ёнидаги йигитларга қичқириб “валс бўлсин!” деди. Хорижий мусиқа янгради. Давлат сенинг қўлингдан тутмоқчи бўлди, негадир хоҳламай четга ўтдинг, у яна бориб қўлингдан ушлаган эди, мен томонга чопиб келдинг, валс тушмоқчи эмаслигинг кўриниб турарди. Давлат яна ортингдан келганида, беихтиёр мени даврага тортиб кетдинг. Умримда валс тушмаган эдим, белингда қайноқ тафт сездим, қўлингни елкамга қўйсанг-да, кўзимга сира қарамас эдинг. Мен эса қарашингни истаётгандим. Уятсизманми? Йўқ, майли, қараман, тананг, баданинг борлигини ҳам билмай қўя қолай, бўса олгим келади, майли, лабинг ҳам бўлмай қўяқолсин, кўзларинг етади, мен кўзларинг тубига уммонга чўккан янглиғ чўкиб кетаман, тахайюлим ичида вазнсиз бўлиб юриш қандай ёқимли. Гўзаллик тотиб, баҳраманд бўлиш эмас, тасаввурда. Сен гўзалдирсан, У гўзал бўлгани учун, хаёлинг гўзал – У сенга

гўзал ўй бергани учун, кўзларинг чашмадан тиниқ – сенга берилган кўзёш гўзал бўлгани учун, қўлларинг иссиқ – У меҳрибон бўлгани учун.

Сени кучмоқ, ўпмоқ у ёқда турсин, севишга ҳам кўрқаман!..

Даврада эса Давлат аввал Соҳиба билан, сўнгра бояги официант қиз билан валс тушди, официант қиз йигитнинг кўкрагига бошини қўйди, қўйиб берсанг йигитга ёпишиб, чирмашиб кетса. “Арслон бола” бу қизга, Соҳибага, бошқаларга ҳам кези келганда кун бермайди...

Сен эса жон синглим, жон овуноғим, жон покиза хилқат, уни, уларни севиб қолма, биргина сен севма!

Мен уларни ёмон кўрмайман, яхши кўраман, сабаби, шуларнинг ичида яшайман, бирга ейман, ичман, тантилигини ҳурмат қиламан, тўю томошаларда ёнида бўламан.

Бир пайтлар менинг иродаманни ҳурмат қилишингни айтган эдинг. Худбинман. Яна-чи, деган сўроғимга, бўлди, деб қўяқолгансан.

Ҳозир ҳам сув бўйида, баланддаги чироқ ёруғида худди сокин сув юзида балқиб бораётгандексан, сен ўзингни мендек кузатолмайсан, кузатувчингнинг эса ичи шу қадар қораки, қайси бир вақтда “Огонёк” журналида босилган латиш фотосуратчисининг фотосини эслаб қолди: кўпикланиб тўлқин ураётган уммон, ялангоёқ қиз қирғоқдан сувга қараб юрпти, йўқ, у ялангоёққина эмас, бутунлай яланғоч. Фақат сочлари шу қадар узун ва қалинки, бутун танасини тўсиб, ёпиб турибди. Шундоқ қараганингда, сув, ҳаво, осмон, нозик оёқлар ва ... ёлғизликни кўрасан, холос. Қизнинг сийрати фақат гўзалликдан иборат эмас, у – танҳолик белгиси, қизнинг мисли йўқ, шу баробар тенги йўқ, шу боис дўст тутингани – уммон, ҳаво ва осмон. Сув юзига қўнган оққуш.

Ўша қизга ўхшатиб гуноҳга ботдим. Гуноҳкорни ортда қолдириб илгари одимладинг...

“Гуноҳ – йўқотишдан, тоат – макрдан холи эмас”.

Тириклик эса – мўъжиза. – Бояги гапни ўзингиз тўқидингизми?

– Йўқ, бу фикрни тўқиб бўлмайди. Бир авлиёники. Абу Ҳасан Нурий. Нуротани биларсиз?

– Гуноҳ – йўқотиш, тоат – макр... қизиқ.

Ўтирмоқчи бўлиб ўриндиқ қидирдик. Ҳамма жой “севишганлар” билан банд эди. Холи жойдаги скамейкага яқинлашувдик, чийиллаган овоз эшитилди. Хира қоронғиликдаги скамейкада иккита ёш вужуд битта бўлиб ёпишиб ётган эди. Овоз соҳиби ўриндиқ бўш эмаслигидан бизни озод қилган эди.

Мен сени ўйладим, сен – кимни?

Давлат ҳақида гапирсам, рангинг ўзгаради. Сенга тўхмат қилишдан, тўғрироғи, хафа қилишдан чўчийман.

Нарироқ юргач:

– Демак, бу йўқотиш. Йўқотиш учун аввал топиш керак, тўғри-масми? Тавба қилиш учун эса аввал гуноҳ қилиш керак, а?

– Вақт – тифиз, умр – югурик. Вақт зиклиги гуноҳ учун етарли...

– Ҳа, дарвоқе... Ака, бизлар киммиз ўзи?

– Сиз Давлатни бахтиёр деб ўйлайсизми?

– У сиз билан менга ўхшаб ўйламагани, ҳасрат қилмагани учун бахтли.

Топдинг. Тўғри.

– Калта ўйлаган, оз нарсага қийқириб қувонган бахтли.

* * *

Давлат бу атрофда телефон сигнали яхши эмаслиги учун нарироқдаги дўнгликка чиқиб ким биландир баланд овозда гаплашаётган эди, шу боис пастда бетоқат қичқираётган ўсмирнинг товуши эшитилмаётганди...

Бундоқ қараса постдаги югурдак Шухрат. У Давлатнинг тезроқ пастга тушишини ҳам бақириб, ҳам ишора чорлови билан зўр бериб тушунтираётган эди. Давлат дўнгликдан чолиб пастга тушди. Шом кириб келаётган эди. Шухратнинг шошиб-ҳовликиб тушунтиришича, постга беш юз-олти юз қадам етмасдан бир “Captive” қаттиқ авария бўлган. Икки томонлама йўлнинг ўртасидаги катта бетонга шу қадар қаттиқ урилганки, шофёрнинг кўкрагини рул сиқиб, у жойида ўлган. Афтидан у ҳам ҳарбийга ўхшайди. Ланг очилиб қолган дипломатида ҳужжатлари ва катта миқдорда пули бўлган.

– Нима қилдинг уни?

– Шудгорга кўмдим.

– Яхши, лекин документини қолдириш керакмиди?

– Энди иложи йўқ, ака.

– Ҳа, бўпти. Пули кўпмиди?

– Учовимизга бир умрга етади.

– Йўғ-э, долларми?

– Ҳа, Худо берди, ака.

Машина деярли йўқ бўлиб кетган, ўриндиқ ва рул ўртасида сиқилиб қолган ҳайдовчининг аллақачон жони чиқиб бўлган, ўрнидан кўзғатиб чиқариб олиш ҳам амри маҳол. Шошилинич тиббий ёрдам ва кўшимча наряд чақирилди. Ёши элликни қоралаб қолган бу одам бошқа бир вилоятдаги чегара ҳудудидаги божхонада яхшигина вазифада ишлайдиган подполковник бўлиб чиқди. Шундан сўнг унинг орқасидан суриштира-суриштири кучайиб кетди. Шахсий ва идорага оид ҳужжатларининг йўқолгани сирли эди. Оиласидагилар ҳам келиб Давлатдан, шериги Акмал ва дастёр Шухратдан ўсмоқчилаб дипломат ҳамда ичидаги ҳужжатлар ҳақида суриштира бошлашди. Тергов органлари уларни икки ой бадалида чақиравериш тинка-мадорини қуритиб юборишди. Лекин бир иш чиқмади. Булар ҳам оғзи

маҳкамлик қилишди. Охири икки ойдан сўнг қоронғида уч ўғлон дипломатни топиб ичидаги пулни қоқ учга бўлиб олишди...

Оғзига кучи етмаганлар пул миқдорини худди санаб кўргандек мунча эди, унча эди дейишарди. Қайдам. Биз билмаймиз. Аммо туғилган кунига айна уч кун қолганида Давлат менга айна ўша “Чақмоқ” кафе-сида қирқ ёшини нишонламоқчи экани, янга ёки “янгалар” билан ўтишим зарурлигини қаттиқ тайинлаган эди.

Мен сенга телефон қилиб ўша куниеъ огоҳлантирган эдим. “Яна туғилган куними укангизнинг?” деб сўраган эдинг. “Ҳа, бу сафар ростакамига туғилган кун, роп-па-роса қирққа киради. Келинг, бирпас ўйнаб-қулишамиз”. “Боришга бораману, “янга” деб одамнинг шўрини қуритади-да у одам”. “Тайинлаб қўяман, айтмайди”. “Ундай бўлса...”

Шундай қилиб, рози эдинг.

Туғилган кунига уч кун қолганда...

Ҳар қандай касаллик кутилмаганда ташриф буюргани сингари ҳар қандай ажал ҳам эшик қоқмай кириб келади ва танангдан жонингни суғуриб олади хизмат вазифасини ўринлатган қарол янглиғ ҳаммани қон қақшатиб ортига совуққон қайтади.

Давлатга бир дард сўрамай келган ва не ажабки, у нақд ажалнинг комидан қайтиб келган эди. У энди кўп яшашига астойдил ишониб қолганди. Аввалига бир оз дўхтир айтган парҳезларга амал қилиб юрдию, кейин парво қилмай қўйди, ҳар уч ойда госпиталга келиб кўриниши, зарурат бўлса, ётиши керак эди, уни ҳам қилмади. Мен зулукчи, қортиқчи табиблар топиб берган эдим, бошида зўр экан, одамнинг бошидан туман кўтарилгандай бўларкан, деб юрдию, кейин...

Дипломат воқеасидан кейин қаттиқ тергов қилишгани бор гап экан, умуман, ўша тафсилотлар Бўкирбойнинг гапи. Мен энди-энди, орадан саккиз йил ўтиб эшит-япман Бўкирбойдан.

Қичқирбой ҳам бир нарса деганди. Бу иккинчи тахмин. Йўқ, далил ёки сабаб эмас – тахмин.

Чегарадаги постда кўшни давлат зобитлари билан бир масалада тортишув бўлиб қолади. Қичқирбойнинг айтишича, қандайдир келишмовчилик бўлиб қолган, Давлат ноҳақ бўлган, сўнг ур калтак-сур калтак қилишган. Давлат қаттиқ таёқ еган, шу бошига таъсир қилган эмиш...

Учинчи тахминни юқорида йўл-йўлакай зикр қилган эдик. Яъни раққоса Мадинахон Давлатбекка иккинчи хотин мақомида бўлиб юрган кезлар ўзига тамом қаратиб олиш ёхуд пулидан фойдаланиш ниятида дуолар ичирган. Дуо ҳам эскирса, бориб-бориб мияга уриб кетармиш. Бу энди, Милтиқбойнинг сўзи.

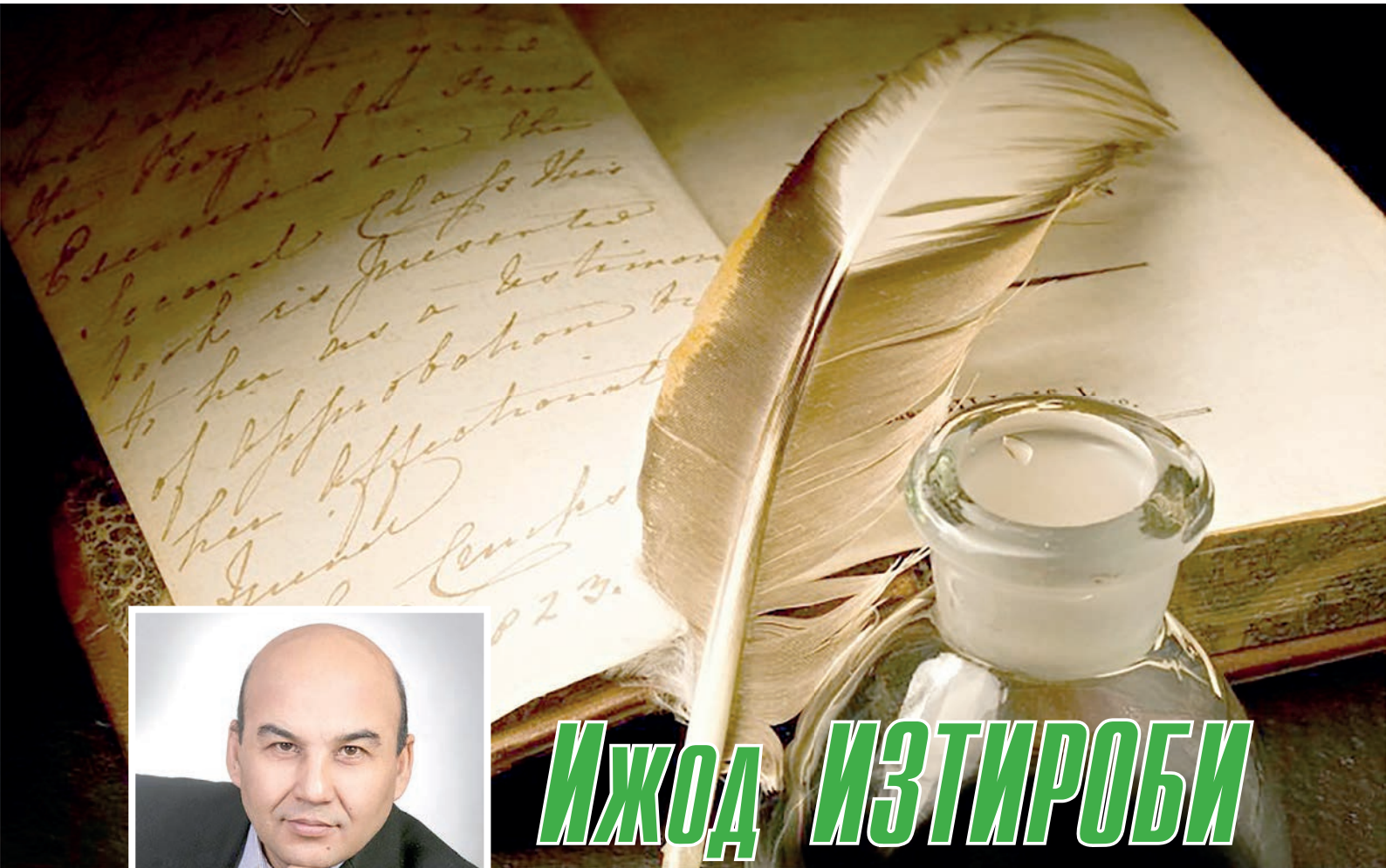
Милтиқбой ҳам, Бўкирбой ҳам, Қичқирбой ҳам сўзамол йигитлар. Қолаверса, Давлатбекнинг улфатлари. Ёлғон айтиб нима қилади, дўстга ачинаётгандир-да.

Нима бўлганда ҳам йигит қирқ ёшга тўлишига уч кунгина қолганида, менга телефон бўлдики, йўқ, бу сафар ўзига келмади, туман шифохонасида жони узилди, эртага пешинда, Гулчамбардан, ота уйдан чиқаришади...

Қай аҳволга тушганимни билмайман. Бироқ ўлимнинг ёлғони бўлмайди.

Кетар чоғим сенга телефон қилдим. Бирдан жимиб қолдинг. Гўшакни қўйдим. Бир оздан сўнг қайта кўнгироқ қилсам, кўтармадинг. Йиғлаётганингни сезиб қолишимдан кўрқдинг.

Сен барча бошқа қизлар каби уни севиб қолган эдинг. Бу сафар... гумоним тўғри чиқди!

ИЖОД ИЗТИРОБИ ВА ҚУВОНЧИ

Таниқли ёзувчи Улуғбек Ҳамдам билан суҳбат

– Ёзувчи(шоир)нинг ижодхонаси қандай олам? У асарларини қандай яратади? Ижод жараёнини гиздаги изтироб ва севинч ҳақида сўзлаб берсангиз...

– Ёзувчи ижодхонаси бу сони бору саноғи йўқ оламларнинг биттаси, холос. Лекин у яратувчи олам. Йўқдан бор қилади. Маънавий, эстетик, бадиий неъмат яратади. Шунинг учун ҳам ёзувчи сўзга эътиборли бўлиши керак. Зеро,

бу сўз ўқувчи қалбини даволаши ҳам ёки, аксинча, яралаши ҳам мумкин. Ҳақиқий ижодкор ўз ишининг устаси бўлган табиб-врачга ўхшайди. Врач бемор танасига озор етказётгандек туюладию пировардида уни даволайди. Ёзувчи ҳам ўқувчига инсон ҳақидаги аччиқ ҳақиқатларни айтиб, унинг кўнглини оғритаётгандек кўриниши мумкин, лекин алал-оқибатда ўқувчи қалб кўзининг очилишига хизмат қилади. Натижада, ўқувчи

аввал кўролмаганларини кўра, тушунолмаганларини эса тушуна бошлайди.

Ёзиш жуда қийин жараён. “Қани эди ёзмасам, ёзишга эҳтиёж туймасам...”, деган пайтларим кўп бўлган, ҳали-ҳануз бўлади. Ёзиш демак, ўзингни, атрофни, жамиятни, қолаверса, дунёни ислоҳ қилишга уриниш, демак. Ижоднинг негизда шу туради. Агар ўзинг ўзингдан рози бўлсанг, кўлингга қалам олармидинг, агар дунё ри-

соладагидек эса, уни тузатаман дея бисотингдаги бирдан-бир восита – қаламни учлаб қоларминдинг?.. Йўқ, албатта! Демак, ижод жуда катта изтиробдан, исёндан, эҳтиёждан, дарддан пайдо бўлади. Ёзиш асносида эса ижодкор ўшаларнинг баридан халос бўла бошлайди. Гўё ўзингни ва дунёни ислоҳ қилиб, борлиқ нуқсонларни бартараф қилгандек севинасан! Бу, ахир, тенги йўқ қувонч!..

– Ёзиш қачон эҳтиёжга айланади? Ёзувчи (шоир) учун ёзолмай қолиш нима?

– Ижодкорнинг айтадиган “муҳим гап”и бўлгандагина ёзиш чинакам эҳтиёжга айланади. Яна шуки, ўша “муҳим гап” узоқ вақт пишиб етилмоғи лозим. Ёзувчи (шоир, драматург) минг истеъдодли бўлсин, қалби ва тафаккурига жамиятдан, атроф-муҳитдан, одамлардан бир учкун тушмаса, унинг истеъдоди ҳеч нима қилиб беролмайди... Ёзолмай қолиш нима? Айрим ёзувчилар ёзолмай қолганда ўзини ўзи ўлдирган, дейишади. Мен учун эса ёзмай қўйиш, ёзишга эҳтиёж сезмаслик – орзу! Улкан орзу! Ёзмасликни эплай олсам, фақат яшаган бўлардим... Чунки ёзишга маҳқум этилган лаҳзалар оғир. Албатта, ижоднинг завқи бор. Лекин барибир жуда оғир. Эсласангиз керак, қадим юнон мифларидан бирида ижод куйидагича изоҳланади: жазога мустаҳиқ деб топилган одам мисдан ясалган ҳўкизининг ичига солиниб, остидан ўт қўйилади. Мис қизиб, инсон танаси куя бошлайди ва мислсиз азобдан у дод солади. Ҳўкизининг бурун ва оғиз тешиклари шундай ишланганки, доду фарёд улардан чиқаётиб ёқимли нолага айланади. Майдонда эса худди шу нолага иштиёқманд оломон бор. Хуш ноладан завқ оладиган оломон. Ҳақиқий ижод тахминан шунга ўхшайди, у ижодкор учун бошдан, оёқ уқубат, ўқувчи учун эса бадий-эстетик

завқ, роҳат манбаи. Шунинг учун ҳам қачонлардир ёзишга эҳтиёж сезмай яшашни, шу эҳтиёжсиз ҳаёт деб аталган боғдан тўйиб-тўйиб нафас олишни истайман. “Бунинг учун ерда жаннат яратиш керак”, демоқчимисиз? Бўлса бордир, бу гапда жон бор. Ҳатто бу гапни сиз айтмаган бўлсангиз ҳам...

– Адабиётнинг, ижоднинг, илҳомнинг илоҳийлиги борасида фикрларингиз қандай? Ёзувчи(шоир)га илҳом қанчалик зарур?

– Илҳомнинг илоҳийлиги ҳақида эҳтиёт бўлиб гапиргим келади. Чунки илҳом деганимиз қайлардандир учиб келиб, ёзувчи ё шоир бошига кўнадиган бахт қуши эмас. Ижод жараёнининг ҳаммаси ботинимизда кечади. Ботинимизда эса бизга унчалик маълум бўлмаган оламлар, жумладан, онгости олами мавжуд. Теран ижод ана шу олам билан чамбарчас боғлиқ бўлади. Биз илоҳий илҳом деганимиз, аслида, ўша оламдан туғилган “меҳмон”дир. Илҳом керак. Айниқса, шеър илҳомсиз бўлмайди. Илҳом деганимиз бир туртки, булоқ кўзининг очилиши. Булоқда сувнинг бор ё йўқлиги эса ундан-да муҳим, бадий асар умрини шу нарса ҳал қилади. Эсланг, Румий Кўнёга Табризий келгунигача мударрислик қилиб юрган. Табризий билан мулоқот эса унинг мударрисликни ташлаб, мушоҳада ва ижодга юз буришига сабаб бўлган. Аммо бу Румийни Румий қилган нарса Табризий билан учрашувдангина иборат, дегани эмас. Учрашувга қадар ҳам унда бор нарса бор эди, яъни ичидаги ичида эди. Табризий билан мулоқот шу булоқ кўзини очиб юборди. Агар булоқнинг ўзи сувсиз бўлганда Табризийнинг бир эмас, минг бора булоқ кўзини очганидан ҳам наф йўқ эди. Бу ўринда Румий бир булоқ бўлса, Табризий илҳом эди.

– Инсон нимага қодирлигини ўзи билади ва табиийки, энг тўғри баҳони ўзига-ўзи бера олади, дейишади. Сиз ўзингизни қандай ёзувчи(шоир)ман, деб ҳисоблайсиз?

– Агар кейинги вақтларда руҳиятимга танда қўйган дангасаликни енга олсам, мен ҳозиргача ижодда амалга оширган ишларимдан кўпроғи ва хўпроғига қодирман, деб ҳис қиламан ўзимни. Бу дангасалик деганимизнинг эса тоши оғир. Жуда оғир. “Шунча азоб билан ёзганларинг кимга керак, нега керак? Сўзга қулоқ соладиган дунё қоптимики, сен унга ниманидир тушунтирмоқи бўлиб қалам тебратсанг? Ахир, дунё яшин тезлигида ўзгариб-турланиб борапти, сен унинг бир юзини бугун тутиб олсанг, эртага у бошқа юзи билан кўзингга қараб туради. Шундай ҳолда ёзганларингнинг умри нима кечади?..” деган тушкун кайфият ҳам бор тошнинг тагида. Биламан, бу яхши эмас. Биламан, ундан қутулиш ва ижод қилиш керак. Чунки инсон ҳали мукамал эмас, дунё ҳам. Демак, нима бўлса бўлсин, ёзувчи, шоир ва драматургнинг қаламни синдиришга ҳаққи йўқ. Бу нарса жанг тугамасдан бурун қуролни ташлаб, тинч ва фаровон ҳаётга қайтаман, деган одам ҳолини ёдга солади.

Ғиёсиддин ЎНАРОВ
суҳбатлашди.

Нормурод НОРҚОБИЛОВ

Ўнги эртак

Ҳикоя

“Бир бор экан, бир йўқ экан...”
Уф-ф... бунча қийин иш экан бу!..

Эртак тўқиш ва уни қоғозга тушириш бу қадар оғир, бу қадар мушкул юмуш эканлигини хаёлига келтирмаган Ойдин қизалоқ, мана, неча кундирки, “бир бор экан, бир йўқ экан”дан нарига ўтолмай жуда хуноб эди. Бошда ёзилиши ўта жўндек туюлган эртак қизчанинг онгу шуурида аллақачон пишиб етилган эса-да, бироқ қўлига қалам олди деганча, сўз дегани сира тутқич бермас, мисли тариқдай сочилиб кетмоқда эди.

Қизча ўйчан нигоҳини олдидаги дафтар саҳифасидан узиб, аввалига, худди нажот қидиргандай, марҳума онасининг девордаги суратига тикилади. Бир муддатдан сўнг чуқур хўрсиниб, теваракка маъюс кўз югуртиради. Шу тарзда у шифтдаги чироққа, девордаги сўзаналарга, бурчакдаги темир печкага, токчалардан бирига батартиб терилган китобларга, дераза ортидаги қоронғи тунга бирма-бир лоқайд назар ташларкан, охирида, хона ўртасига солинган қўш ўриннинг бирида

бахузур уйқуни ураётган ўғай опаси – Хадичага ҳавасланиб боқади ва ич-ичидан, қўлидаги ручкасини нимқоронғи кунжакка улоқтириб, опаси қаторида кўрпа тагига шўнғиш истагини туяди. Бироқ қандай бўлмасин эртагини тезроқ яқунлаши лозимлиги тагин эсига тушиб, бу фикрдан қайтади. Ахир ўғай онаси – Садоқатнинг туғилган куни жуда яқин қолган, агар эртагини тезроқ тугалламаса, болдан тотли, шакардан ширин орзуси – байрам дастурхони устида ҳаммадан бекитиқча ёзган эртагини ўқиб, уйдагиларни, асосан, ўғай онасини қувонтириш нияти бутунлай пучга чиқади-да.

У зимдан қовоқларига тўр ташлай бошлаган уйқуни қувлаб, стол четида ётган қалин китобни қайта қўлига олади, ўзича тагин эртакларнинг ёзилиш сир-асрорларини ўрганмоқчи бўлади. Шу ўйда китобни хушсизлик билан бир-бир варақларкан, кўзи бот “Зумрад ва Қиммат” эртагига тушгач, қошлари норози чимирилиб, уни шартта ёпади-да, зарда ила нари суриб кўяди. Боиси, қизча яратажак эртак мазмуни бу эртакка тамомила зид бўлиб, уни

тўла инкор этарди. Ваҳоланки, яқин-яқингача, яъни эсини таниб, китоб ҳамда эртаклар дунёсига ошно тутинганидан бери айна шу эртак унинг энг сеvimли, энг қадрли эртакларидан бири эди.

Энди эса...

Қизча ушбу эртак туфайли чеккан руҳий изтироблари – Зумраднинг тақдири энди ўз бошига тушажagini ўйлаб, кўрқув ва таҳлика оғушида кечган кунлари ва тунларини ҳали унутмаганди.

Эсида, ўшанда ўғай онасининг ҳовлига кириб келиш онларини даҳшат билан кутган. Дарвоза ортида машина овози тиниб, эшикларнинг тарақ-туруқ қилиб очилиб-ёпилиши қулоғига чалиниши билан елдай учиб бориб, сомонхонага бекинган, кўрқувдан япроқдай титраб, эшик тирқишидан дарвозага кўз тиккан. Ана, ҳозир ўғай онаси айнан Қимматга ўхшаш лаби дўрдоқ, сочлари патила, ҳаддан зиёд инжиқ ва ўжар қизини бошлаб дарвозадан кириб келади, шунчаки эмас, оғзидан ўт пуркаб кириб келади. Ва ҳовлига қадам қўйиши ҳаманоқ теваракка аланг-жалаң қараниб, ўғай қиз

– Ойдинни қидиришга тушади, сўнг уни бўғзигача юмушга кўмиб ташлайди. Мабодо бўйин товлар бўлса, уради, сўқади ва оқибат, кунлардан бирида, “ўрмонга адаштириб кел бунни”, дея отасининг қўлига тутқазади. Отаси ўғай онага лом-мим демоққа журъати етмай, суюкли қизини ўрмонда адаштириб келади. У ўрмонда улоқиб юриб, тўсатдан дарахтга осилган ва шамолда тебраниб, “тақ-туқ” қилаётган болтага дуч келади.

Бироқ шу ерга келганда қизчанинг боши қотади: хўш, отаси уни қайси ўрмонга адаштириб келади? Бийдек дашт киндигида жойлашган дўппидек овули те-варагида ўрмон тугул, кафтдек чакалакзор ҳам йўқ-ку. Ана, у ёғи қўшни овулгача, бу ёғи эса олисдаги кўкиш тоғлар этагида ястанган қирга қадар яйдоқ даштлиқ – одам тугул, ушоқ чумолини ҳам адаштириб бўлмайди бу кенгликда. Ҳа-а, қийин-қийин, отасига қийин, қизини чалғитиб кетмоққа ўрмон, болтасини осмоққа дарахт тополмай тоза сарсонни чиқади энди. Ахир, ўрмон бўлмагач, ўғай она амрини қандай қилиб адо этмоғи мумкин? Бундан қизчанинг кўнгли андак таскин топгандек эса-да, бироқ дарахтга осилган болтадан кейинги воқеа ривожи – ўзи дуч келиши лозим бўлган меҳрибон буви ҳамда у киши томонидан тортиқ этилади-ган “қизил сандиқ”ни ўйлаб, бу атрофда ўрмон йўқлигидан жуда ачиниб кетади. Буви ҳадея қилади-ган “қизил сандиқ”ни ўз уйларига эмас, Холбуви холасиникига олиб боришни кўнглига тугади, ўзича сандиқ тўла қимматбаҳо совға-саломдан ўғай онани бебаҳра қолдирган киши бўлади. Холаси зўр – ўғай онага сандиқ тугул, ерда ётган чўпниям раво кўрмайди.

Фақат бу яқин-атрофда ўрмон йўқлиги чатоқ-да.

Аслида қизчанинг кўнглига “ўғай она” қўрқувини солган ўша

Холбуви холаси бўлади. “Шўрлик етимча”, дея бошини силаган, ўғай эна бошинга ит кунини солади энди, дея бағрига босган. “Қўрқма, бу ёқда мен, итга итдай ташланадиган холанг бор”, дея юпанч берган. Қизча холасининг бесўнақай жусасига, табассумдан йироқ бадқовоқ афтига таажжуб-ла боқади, уни, қозиқ тишларини иржайтириб, ириллаётган ит ўрнида тасаввур этиб, беихтиёр кулгуси қистайди. Сўнг эркаланиб, қўйинг, хола, итдай тишлашгунча, “яхшиси, бизга бир тандиргина нон ёпиб бера қолинг”, дегиси келади. Бироқ бундай демоққа ҳадди сиғмайди.

Энаси ўлганидан бери ота-боланинг кунни дўкон нонига қолган. Туман марказида ишлайдиган отаси ҳар кеч дўкондан олиб қайтадиган буханка нон қизчанинг таъбига ўтиришмайди, тандирда сингиб пишган нонни хуш кўради у. Холаси, ҳар борганида, тандирда ёпилган нон билан қорнини, шу кунларда келиши кутилаётган ўғай она ҳақидаги гап-сўзлари билан онгини тўйдирди.

– Эшитдим! – дейди қошида боласи тенги ҳуркак бир қиз эмас, ўзи каби қилдан қийиқ ахтарадиган, олам ва тириклик ҳақидаги тушунча ва қарашлари томорқасининг кемтик деворидан нарига ўтмайдиган кўшни аёллардан бири тургандай туйқусдан тутақиб.

– Топган ўша мегажини ўзи билан бир идорада ишларкан! Эр ҳайдаган бир тавия экан! Тағин сендан каттароқ бир қизиям бор эмиш, у яшшамагурнинг! Ана энди... анову... нимаиди-я... анову кўҳна матал бор-ку... телибизирдаям кўрсатишади... Қиммат... йўқ, “Зумрад ва Қиммат”. Ҳа-а, шу... Энди биринг – Қиммат, биринг – Зумрад бўлиб, эшакдай тепишиб, итдай тишлашиб юрасилар! Йў-ўқ, сен етимчага кун беришмайди улар! Қизи додингни беради, энаси эса, оғзидан ўт пуркаб, сен етимчани тириклайин қовуриб ейди! Ана шуни айтадилар-да,

энали етим – гул етим, отали етим – шўр етим деб! Сен манглайи қора, шўр етимсан-да!

Уйига қайтгач, қизча, Зумраднинг ўзига тақдирдош билиб, эртакка такрор кўз ташлайди. Шўрлик Зумраднинг қора қисматиға ачи-нишдан ҳам кўра, эндиликда у тортган барча азобу уқубатлар ҳадемай ўзининг чекига тушишини ўйлаб, пинҳона йиғлаб, зимдан азият чекади. Кейин, зора, отам у аёлни уйга олиб келиш фикридан воз кечса, деган умид ва илинжда ҳовли юмушларини, қўлидан келганча, бекаму кўст адо этишга тиришади. Уйдаги саранжом-сарришталикни кўриб, отаси уни алқайди, эркалайди, аммо қизча кутгандек, фикридан қайтмайди, кечки таом устида яқин жўраси ва кўшниси Салим муаллимга дейди: “Билсанг, дўстим, у оддий аёллардан эмас, фариштанинг нақ ўзи! Худо хоҳласа, ёқамни оқартириб, уйимни нурга тўлдиради у!” Шунда қизчанинг хаёли фариштага кетади. Бироқ ҳарчанд уринса-да, ҳарир либосли ноаниқ шарпадан ўзгасини кўз олдига келтира олмагач, фаришта ҳақида тўла тасаввурга эга бўлмоқ ниятида эртаси тағин холаси хузурига зинғиллайди.

– Фаришта?! – ўчоқбошида тутунга кўмилиб ўтирган холасининг зардаси қайнаб, аввал елкаси оша, сўнг ўгирилиб қарайди. – Вой, ордона қолсин, ҳали у кишим фаришта бўп қоптими! Йў-ўқ, отанг кўр, яхши-ёмонни бир-биридан ажратолмайдиган, фаришта не, жодугар не, сира фарқиға бормайдиган басир у! – Кейин одатига кўра, бирдан ҳовуридан тушиб, ўйчан бир тарзда дейди: – Ҳа-а, эрсиз аёлларнинг бўлари шу, эрга тегиб олгунча бари ўзини фариштадай тутиб, сўнг кўрсатади ҳунарини...

– Унда... фаришталиги ёлғонми, хола? – дейди қизчанинг ҳафсаласи пир бўлиб.

– Ёлғон!

– “Фаришта” дегани нима ўзи?

Бу саволни кутмаган хола бир осмонга, бир унга қарайди. Афтига тажанглик тепчиб, фаришта ҳақида эшитган ва билганларини хотирлашга уринади. Сўнг зиғирдек бир қизча олдида бу тарзда бош қотириб туриши ўзига эриш туюлиб, кўкка ишора қилиб, дейди:

– Нима бўларди, худонинг осмонда учиб юрган бир махлуқи... йўқ, жонзоти-да!

– Кўринмайди-ку, – қизча шишадек тиниқ осмонга тикилади.

– Йўқ, у кўзга кўринмайди.

– Нега кўринмайди?

– Чунки... у фаришта-да...

– Фаришталар кўзга кўринмай-дими?

– Йўқ, кўринмайди.

– Фаришталиги ёлғон бўлса...

– қизча чуқур хўрсиниб, холасига умидвор тикилади, – отамга айтинг, уйимизга доритмасин уни.

– И-и, менинг гапимни корлармиди, у хотинбоз! – холанинг ғазаби кўзиб, ўчоқдаги ўтни титкилайди. – Қачон бир ишни биз билан ҳаммаслаҳат қилган у! Ярамас хотинбоз!

Бу гапдан сўнг қизчанинг отадан кўнгли қолади. Кундалик юмушга уннаб, кечгача тумшайиб юради. Аламини товуклардан олиб, уларни элдан бурун катакка қамайди. Тиззасига суйкалган мушугини жеркиб, оқшом ишдан қайтган отасига чирой очмасликка уринади.

Бироқ отаси эркалаб, бағрига босиши билан барини унутади.

Бири ўчоққа ўтин қалаб, бири қозон ковлашга тушади.

Кейинги пайтда кунда-шунда бўлиб қолган Салим муаллим эшикда қора бермагунча, қизча “ўғай она” ташвишини бир неча муддат унутади, Зумраднинг қора қисмати ортиқ уни ташвишга солмайди. Отаси кириб келиши билан юзага келган тароватли бир илиқликдан кўнгли яйраб, димоғи чоғланади.

Аммо эркалар гурунгида ўша

аёл номи тилга олиниши билан бу илиқликдан асар ҳам қолмайди, уй совуқ ва файзсиз тус олади.

Қизча нимқоронғи бурчакка биқиниб олиб, тағин Зумраднинг аянчли тақдирини ўйлашга тушади. Охири буви томонидан инъом этиладиган “қизил сандиқ”ни кўз олдида келтириб, сандиқ воқеасигача рўй бериши лозим бўлган барча азиятларга бир амаллаб чидамоққа қатъий аҳд қилади. Негаки, “қизил сандиқ”дан кейин навбат “оқ сандиқ”қа келади-да. Ўғай она қистови билан адаштириб келинган ўғай опаси уйларига ичига аждаҳо бекинган ўша “оқ сандиқ”ни судраб қайтади-ю, у ўғай она зулмидан бутунлай халос бўлади.

Фақат бу яқин атрофда ўрмоннинг йўқлиги чатоқ-да!

Ана шундай оқшомлардан бирида аён бўлдики, эртага ўғай она қизи билан ташриф буюраркан, отаси Салим муаллим ҳамроҳлигида уларни машинада олиб келаркан. Шунда қизча, чиқмаган жондан – умид, дегандай беихтиёр қўшни эркакка илтижולי боқади. Унинг, и-и, қўй уларни, жўра, нима қиласан бошинга бало орттириб, дейишини кутади. Афсуски, сўнгги умидини пучга чиқариб, Салим муаллим бундай демайди, қайтанга, нимҳаяжонда ўтирган отасига пишанг бергандай, эртанги кун режасини муҳокама қилишда давом этади, ўзича дўстига йўл-йўриқлар берган киши бўлади. Насиб этса, эртан оқшом ошни келиннинг қўлидан ер эканмиз-да, дея тамшаниб ҳам қўяди.

Ўша тунни қизча алоқ-чалок тушлар оғушида ўтказди.

Тонгдан эса ўғай она ташрифини кута бошлади.

Пешинга яқин сомонхонага биқиниб, қўрқув ва ҳаяжондан қалт-қалт титраганча, эшик тиркишидан дарвозага кўз тикади. Қизчанинг назарида, дарвоза ортидагиларнинг ҳовлига ташрифиди жуда

чўзилиб кетгандай туюлди. Ахир, машина овози тиниб, эшикларнинг тарақ-туруқ ёпилгани ким қачон эди. Наҳотки, отаси ўғай онасиз, ёлғиз ўзи қайтган бўлса! Бу ўйдан қизча ўзида йўқ севиниб кетади. Бироқ унинг қувончи узоққа чўзилмади. Бир пайт дарвоза қорнидаги кичик эшик аввал қия, сўнг кенг очилиб, кўғирчоқ тутган, ўзидан хиёл тикроқ, оқиш юзли, ҳуркак нигоҳли бир қиз тортинибгина ҳовлига қадам қўйди. Унинг изидан эса шаҳарча урфда кийинган хушрўйгина аёл пайдо бўлди. Қизча ўзи бир неча кундан бери таҳлика оғушида кутаётган ўғай она ўша эканини дарров идрок этди ва, ўз навбатида, оғзидан ўт пуркамаётганига ҳайрон бўлди. Аёлдан кейин катта-кичик сумка ва тугун кўтарган эркаклар кириб келишди. Отаси теваракка аланг-жалаң қараниб, қувноқ кайфиятда овоз берди:

– Ойдиной қизим, қайдасан!

Бу овоздан қизчадаги қўрқув ҳисси андак чекиниб, қалбида ийманиш, тортинишга ўхшаш ғалати бир туйғу уйғонди. У келишини мутлақо истамаган бу “меҳмонлар”га кўринишни хоҳламай, ими-жимиди, астагина холасиникига жуфттак ростлаб қолмоқчи бўлди. Бироқ бу режаси амалга ошмади – дарвозада гоҳида оғир кирларини ювушга қарашиб, вақт-бевақт тансиқ таомлар билан сийлаб турадиган қўшни аёлга тўқнаш келди. Аёл унинг ниятини фаҳмлаб, шартта билагидан тутди-да, изига қайтарди ва ҳовли тўридаги уй эшигига етиб қолган ўғай онага рўпарў қилди:

– Танишинг, қизингиз...

Қизча ўғай онанинг қулиб турган кўзларига, хиёлгина қизил сурилган лабларига қўрқув тўла кўзларини тикаркан, ҳозир бу пуштиранг лаблар орасидан ўт сачрайди, деб ўйлади. Йўқ, қимирлаган лаблар орасидан ўт эмас, қуйидаги майин хитоб сирғалиб чиқди:

– Вой, менинг болажоним!..

Қизча, қулоқларига ишонмай, ханг-манг туриб қоларкан, зумда ўзини унинг кучоғида кўрди. У ҳали ўзига бутунлай ёт бўлган бу кучоқда, одатда, холасининг хиссиз бағрида туядиган тер, чанг ва тутун исини эмас, димоққа хуш ёқувчи майин атир бўйини, чинакам меҳр тафтини ҳис этди. Аммо шунга қарамай, ўзича осонлик билан бўй бергиси келмади, аёлнинг қайноқ оғушида гўё қоққан қозикдай қотиб тураверди ва қачонки, хиёл нарида ҳануз малла сочли кўғирчоғини бағрига босганча, хокисорона жилмайиб турган қизчанинг ёқимтой чехрасига кўзи тушгачгина, ўзи кўрқиб кутган хавфдан асар ҳам йўқлигини ичдан туйиб, беихтиёр аёлни маҳкам қучди. Она бағрини соғинган эмасми, кўзи тиниб, боши гир-гир айланиб кетди.

Қизча ўзига келгунча бўлмай, “ўғай опа”си бағридаги кўғирчоқни унга узатди. Тўғридан-тўғри эмас, худди берган совғаси кескин тарзда рад этилиши мумкиндек, андак ҳайиқиб, қимтиниб, чўғдек қизариб, қизчага бутунлай ёт бўлган нозик бир ҳаракат-ла узатди. Сўнг оҳиста деди:

– Бу мендан совға!

– Раҳмат демайсанми, – кўшни аёл кутилмаган бу хил муомала-ю муносабатдан бутунлай гангиб қолган қизчанинг елкасига туртиди-да, сўнг унга далда бериш мақсадида деди: – Хўш, сен бу асал қизга, опангга нима совға қиласан, а, Ойдиной?

Бу гапдан қизча дарров хушёр тортиди.

Нима совға қилса экан-а?

Шунда унинг эсига ўзи яхши кўрадиган сопол ҳайкалча тушди. Ўтган йили кузақда отаси билан бозорга тушганида, уни ёймачи бир кампирдан сотиб олганди. У ҳайкалчага турли кийимлар бичиб-тикиб, кийинтиришни яхши кўрарди.

Қизча кўғирчоқни бағрига маҳкам босганча, уйга ошиқди.

Бироқ у ҳайкалчани жойидан тополмади. Одатда, тоқчадаги китоблар қаторида турадиган ҳайкалча ҳеч қаерда йўқ эди. Бу орада қизчанинг ҳаяжони босилиб, бирдан бурчакдаги яшил тугунчани эслаб қолди. Ахир, Холбуви холасининг, мана уй, мана жой, агар бирор гап бўлса, тўғри бағримга қайт, тўртта болам сиққан ерга сен ҳам сиғасан, деган гапига амал қилиб, кеча тундаёқ кийимлари ва бошқа лаш-лушларини йиғиб, чоққина тугун қилиб кўйганди-ку.

У тугунчани очиши билан кийимлари устида турган онасининг чоғроқ сарғиш рамкага солинган сурати пастга сирғалиб тушди. Бу нарса отасининг таклиф ва қистови билан ийманибгина остона ҳатлаган ўғай она назаридан четда қолмади.

– Онажонингми бу? – деди у энгил эгилиб, суратни кўлига оларкан.

Қизча, кўзлари жавдираб, “ҳа”, дея бош ирғаркан, гўё онасининг сурати шу заҳотиёқ дераза оша ташқарига улоқтириладигандек, беихтиёр жаҳдланиб, унга кўлини чўзди.

– Суратни тугунга бекитиш керак эмас, жонқизим, – деди аллақачон не гаплигини англаб етган ўғай она кулимсираб. – Уни чиройли қилиб, деворга осиб кўйиш керак. Хўш, қаерга осамиз бунни?

Бу гапни сира кутмаган қизча шошиб қолди. У сурат осиладиган жойга имо қилди-да, илдам бориб ўриндиқни олиб келди. Сўнг ўғай она кўмагида суратни кеча тунда олинган жойига авайлаб осиб кўйди.

Бироздан кейин тугунчадаги кийимлари орасидан кийинтирилган сопол ҳайкалчани топиб, уни “опа”сига чин дилдан тортиқ қиларкан, муҳим бир синоатга – тақдир ўзини сийлаб, яхши одамларга рўпарў қилганини англашга ақли ва қурби етмаса-да, аммо

қайноқ меҳрни, тамкинлик ва бу ёруғ оламни қамрашга қодир инсоний бағрикенгликни ҳис этмай қолмади.

Бироқ қизчанинг бу бахтини хола идрок этолмади.

– Бўлиши мумкин эмас...

Орадан бир-бирини қувлаб кунлар ўтса-да, хола кўча-кўйда шод ва бахтиёр чопқиллашиб юрган опа-сингилга неча-неча бор дуч келган эса-да, аммо унинг бу борадаги фикри барибир ўзгармади.

– Йўқ, сира бўлиши мумкин эмас...

Бу орада қизча зулмкор ўғай она ҳақидаги эртакка қарши эртақ ёзмоққа жазм қилди...

Она чироқ ёниқ турганидан ажабсиниб, астагина қизлар бўлмасига мўралаганда, тун ярмидан оққан, қизча столга бош кўйганча ухлаб қолганди. У қизчани жойига ётқизиш ўйида столга яқинлашар экан, узатилган кўли қизчанинг яғринига етиб-етмай, нигоҳи қораланган дафтар саҳифасига тушди. Аввалига шунчаки кўз ташлади, сўнг, қаддини эгганча, қизиқсиниб ўқимоққа тушди: “Ойдин ва Хуршида”, “эртақ”, “Бир бор экан, бир йўқ экан, бу дунёда Ойдин ва Хуршида деган жудаям бахтли қизлар бўлган экан...” Она эндигина бошланган ва ҳали ярим саҳифадан нарига ўтмаган эртақни ўқиркан, беихтиёр миждалари ёшланиб, бахтдан энтиқди ва шу энтиқишда қизчани авайлаб кўтариб олди.

– Энажон... – деди қизча уйқу-сираб.

– Болажоним! – деди она бот энтиқиб.

Бу пайтда ташқарида кўклам ёмғири шивалар, хўрозлар, гўё бир-бирига гал бергиси келмагандай, басма-бас қичқаришар, бу ёқда биз ҳам бормиз, дегандай узоқ-яқиндан итлар овози қулоққа чалинарди.

Назар ЭШОНКУЛ

САЊАТ-1

Мамлакат подшосининг олди-га бир киши келди.

– Мен рассомман, – деди у.

– Умрим қашшоқликда ўтди, ҳаётимда шундай кунлар бўлдики, эслашнинг ўзи даҳшат. Мен энди очликдан жуда кўрқаман. Сенга ўзимнинг суратларимни сотишим мумкин. Суратларим жуда ғаройиб, у одам қурби етмайдиган ишларга қодир. Агар хоҳласанг сенга ғалабанинг суратини чизиб бераман, у орқали сен қўшни шоҳликни осонгина босиб оласан ёки бўлмаса гўзал бир қизнинг суратини чизиб бераман.

Шоҳ энди оёғини узатиб ётадиган даражада қариб қолган, лекин юраги тинч эмас эди. Шоҳликда тез-тез ғалаён бўлиб турарди. Одамлар ўз ҳақ-ҳуқуқларини талаб қилиб, гоҳ нарх-навонинг ошиб кетганига, гоҳ узлуксиз солиқларга қарши норозилик билдирар, сарой аҳли жуда безовта эди. Одамларда шоҳга нисбатан ишончсизлик кучайиб борар, баъзи жойларда ҳукумат қўшинлари билан тўқнашувлар содир бўлаётган эди.

– Менга қўшни ернинг кераги йўқ, – деди шоҳ рассомга.

– Ўзимда ҳам ортиқча ерлар ошиб-тошиб ётибди. Агар сен ростдан ҳам шундай мўъжизали суратлар чиза олсанг, унда менга осойишталикнинг суратини чизиб бер. Одамлар ҳеч қачон ғавғо қилмасинлар, ғалаён ҳам бўлмасин, менинг чизган чизигимдан чиқишмасин. Мамлакатдаги масалаларни ҳал этишга фақат менинг ҳақим бўлсин.

Рассом дарров ишга киришди. У ҳар хил бўёқларда аввал шоҳликнинг, сўнг унда яшаётган фуқароларнинг суратини чизди, лекин суратдаги одамлар фавқуллодда итоаткор, мўмин ва меҳнаткаш эди. Рассом уларни гоёат кунт ва усталлик билан чизар, унинг қўли жодугарларникидек ҳаракат қиларди. Сурат чизилган сайин шоҳликдаги одамларнинг ҳам табиати аста-секин ўзгариб борарди: шаҳарларда ғалаёнлар бирин-кетин тинчий бошлаган эди. Қандайдир сеҳрли куч уларнинг кўнгилларидаги норозилик ипларини узиб ташларди: одамлар ишлашар, нима беришса, қаноат қилишар, театрга, киноларга боришар, қўшиқ ҳам эшитишарди, бироқ ғалаён кўтаришмасди.

Рассом шоҳнинг талабига биноан уларни ростдан ҳам маданиятли қилиб тасвирлаганди. Мамлакатда ҳамма шоҳона кийиниб юрар ва шоҳ билан бир қозондан овқат ҳам ея оларди. Энг қашшоқчилик йиллари ҳам бу шоҳлик фуқаролари тўқлардек, шод-хуррам кун кечиришарди. Сурат шоҳга жуда маъқул бўлди. Айниқса, фуқароларнинг ўзига ҳаддан ортиқ содиқлигидан хурсанд эди. У рассомни кўнгли тусганича тақдирлади ва суратни абадий асраш учун саройнинг тўрига осиб қўйди.

Рассом тирикчилик илинжида ҳамма жойда – шаҳарда, қишлоқларда, кент ва вилоятларда, кўрғон ва қалъаларда, қароргоҳ ва жанг майдонларида кезиб юрар ва унинг суратлари ҳамма жойда муносиб тақдирланарди.

У узоқ йиллар қиролларга ва вазирларга гоҳ сирли қуролнинг, гоҳ кишаннинг, гоҳ бойликнинг, гоҳ очликнинг, гоҳ қулликнинг, гоҳ хиёнатнинг, гоҳ урушнинг суратини чизиб бериб юрди. У узоқ умр кўрди, бироқ ундан бирон марта ҳам бахтнинг суратини чизиб беришни сўрашмади.

САЊЪАТ-2

Бир мамлакатда камбағал рассом яшарди. У аянчли даражада қашшоқ, устига-устак жуда ҳам ёлғиз эди: у ҳаётни қандай тушунса, шундай кўринишда чизар, лекин уни ҳеч ким тушунмас, суратлари паст нарҳда сотиларди. Омадсиз рассом бир куни кўчада – айнан кўчада, чунки маликаларни бошқа жойда учратиш мумкин эмас, буни эртақлар ҳам тасдиқлайди – шаҳар айланиб юрган маликани кўрди-ю, унга ошиқ бўлиб қолди; муҳаббат уни девонага айлантирди: у маликанинг исмини айтиб, кўча-кўйда санғиб юрадиган ва эсига тушиб қолган жойда – тошга ҳам, деворга ҳам унинг суратини чизадиган бўлиб қолди. Бу ҳолни маликага етказдилар. Малика қаҳ-қаҳ уриб кулди-ю, рассомни чақириб, аввал масҳара қилди. Лекин малика рассомнинг кўзларига боқиб донг қотди. Бу кўз эмас, тун қўйнида порлаб турган машъала эди: у ерда мусибат ва ситамларнинг ёғдуланган бўёқлари жилва қиларди. “Агар менинг суратимни худди ўзимдек қилиб чизолсанг, мен сенга тегишга розиман – деди малика. – Фақат сурат ҳам мен каби жонли бўлиши шарт.”

У қашшоқ кишиларни ёқтирмасди, бироқ мамлакатдаги ягона рассомнинг кўнглини қолдиришдан ҳам қўрқарди, шунинг учун ҳеч қачон амалга ошмайдиган шарт билан унинг муҳаббатини рад этмоқчи эди.

Рассом машаққат билан узоқ йиллар ёлғиз сурат устида ишлади. У яна ҳам қашшоқлашди, эгнидаги кийимлар жулдурга айланди, ейишга нони қолмади,

тушкунликнинг барча аянчли ва хароба кўчаларини бир-бир кезиб чиқди, лекин ихлос билан ишлайверди. Чарчаган ёки умидсизликка тушган пайтлари маликанинг гўзал чеҳрасини кўз олдига келтириб, унга ялиниб-ёлворди, илтижо қилди, йиғлади, соғинч ва висол онларига умид ҳамда ёлғизлик мусибати унга куч бағишлади: у бўёққа ўзининг қонини қўшиб янги-янги ранглар топди, қарочиқларга кўзларининг нурини бахшида этди, орадан йиллар ўтиб, рассомни масҳара қилиш учун маликанинг ўзи уникага ташриф буюрди. У рассомни кўриб, янада ҳайратда қолди – рассом жуда ҳам яшариб кетган, кўзларида бахт ва муҳаббатнинг оловлари ёнар, юзида улғуворлик акс этар, ёнида эса худди маликага ўхшаш, гўё маликанинг эгизагидай, худди маликанинг кўзга ташланар ва ташланмас нуқсонлари тарошлаб чиқилгандай, маликадан-да латофатлироқ, эндигина очилган гулдек сўлим ва назокатли қиз ҳам турарди. Қиз маликадан ҳам гўзалроқ ва жозибалироқ эди – рассом унга ҳаёлнинг рангларини берганди, муҳаббатнинг буюклиги билан ишланган гўзал бир илоҳа яралган эди: у қаҳ-қаҳ отиб кула олар, рассомнинг хонасини мушку анбарга ва гул ҳидига тўлдириб фаришталардай рақс тушиб юрарди. Бу рассом қалби ва муҳаббатининг тимсоли эди. Рассом ўзи яратган илоҳани кўриб, ақли-ҳушидан

айрилган, у маликани ҳам, унинг ваъдасини ҳам унутганди; “Маликам, – деди рассом, – мен сизнинг муҳаббатингизда йиллар машаққат чекдим, йиғладим-сиқтадим, қалбимни ғам-андух сўндирди. Кўзларим йўлингизда нигорон бўлди, лекин сиз шу йилларда ҳатто мендан бирон марта ҳам ҳол сўрамадингиз, аксинча, устимдан кулиб, мени телба, дея овоза қилдингиз. Мен учун энг оғир бўлган уқубатли даврда менга фақат шу суратгина таскин берди, менга кунт ва ишонч бағишлаб турди.

Суратни чизиб бўлгач тушундим, мен сизни эмас, аслида сизнинг қиёфангизда бўлган бу сиймони севган эканман. Мен излаганимни топдим, биз аҳду паймон қилдик, мендек бир қашшоқ рассом фақат шу малаканинг тенгиман, сизнинг эмас, маликам“. Шундай дея рассом чеҳрасидан малоҳат таралиб турган қизни етаклаб уйига кириб кетди...

Биз аслида севганимиз тимсолидаги бошқа қиёфани севадим. Буни англаш учун рассом каби хўрликни бошдан кечиришимиз керак.

Фахриддин ХАЙИТОВ

ЭНАМ —

ЭЛНИНГ ОНАСИ

...Тандирда олов гуриллайди, гулдор онкўрпача бағрида хамир кўпчиди:

– Шерзодув-в, кела қола-а, тандирга бир зайл ўт қалаб тур, мен бориб зувалани ёяман...

Бола қалбимга бир муддатлик иш машаққат бўлиб туюлади. Тандирда олов айлаиб оғзидан аланга пуркайди. Бу ёқимсиз ҳароратдан пешонамда тер балқийди. Фингшиб-фингшиб ишни ниҳоясига етказаман. (Айтганча, Шерзод – болаликдаги исмим. Мактаб ёшига етиб, унинг остонасини ҳатлаб кирган кунимдан буён “туғилганлик тўғрисида гувоҳнома”га асосан Фахриддинман).

– Эна, тандир қизарди...

Энам югургилаб келади. Косов билан чўғни ўртага уяди. Мен баркашда тўлин ойдаи равон ёйилган хамирни ташиб келаман. Энам энгичани энгига кияди, рапидани кўлига илади. Ярим тани билан тандирга кириб нон ёпади. Икки ёноғи тандир кўридаги чўғдай қизаради. Кейин бу қизиллик тандир тўла нонга ҳам кўчади. Энам кейин ўзини хотиржам сезади.

Мен бу хотиржамликни ҳис қилиб кўча томон ошиқаман. Энам ортимдан чақиради:

– Ҳув, болам, қаёққа?! Омбортомдан каструлдаги соримойди опкел, янчмич қилиб бераман.

Қош-қовоғим билан эътирозимни билдираман-да, секин омбортомга йўналаман. Энамнинг сўзини икки қилиш газагимга малҳамми?! Қаттиққўлликда тенги йўқ, албатта, меҳрибонликда эса ундан-да зиёда!

Энам иссиқ нонни майдалаб, сарёғ аралаштириб янчмич тайёрлагунча иштаҳам қитиқлаб, сабр косам тўлади. Бармоқларимни беихтиёр энгимга артиб, товоққа қўл суқаман. Энам танбеҳ беради:

– Бор, қўлингни ювиб кел, ўғил бола озгина сабрли бўлиши керак! Кийим-бошининг аҳволини қара, кимга азоб? Менга азоб, кир тоғорадан қўлим чиқмай, бармоқларим гезаради...

Қилган ишим учун ўзимни койийман. Уст-бошимни қоқиб, юз-кўлимни чаяман. Ҳамон менинг укувсизлигим борасида дакки бераётган энамнинг кўнглини олишга уринаман. Йиллар ўтиб, билсам, отам (раҳматли) ўша даврлар ҳафталик ишга кетар, энам биз фарзандлар тарбияси издан чиқмаслиги учун “жилов”ни мустаҳкам ушлар экан.

Тенгқурларим ҳали-ҳамон бир воқеани эслайди: ўрта мактабда ўқиб юрган кезларим. Бўйим чўзилиб, ўспиринлик юзимга нусха бера бошлаган паллалар...

Энамнинг таъбири билан айтганда, оилада “жўжабирдай жонмиз”. Ҳали опаларим, ҳали акаларимнинг кам-кўсти чиқиб туради. Кун келиб оёғимдаги пойабзалим тўзиб, титилди. Энам ҳафта сўнгига қадар “амаллаб туриш” вазифасини зиммамга юклади. Эркалигим тутиб эътироз билдирдим, икки кун мактабга бормадим. Энам ҳам бу ҳолатга икки кун чора излади, чамамда. Учинчи кун эса анорнинг хўл навдасидан болдирим қизарди. Кўзимда ёш, энамнинг олдида тушиб оёқяланг синфхонага кириб бордим. Синфдошлар олдида изза бўлдим, хафачилик қалбимни кунлаб тарк этмади. Шу ҳадик сабабми, ўқишга, дарс тайёрлашга бўлган иштиёқим ортди. Бу “жазо” ҳаётим учун улкан сабоқ бўлди.

Баъзан уйқуга ётганимда, сездирмай келиб бошимни силаб, пешонамдан ўпиб кўядилар. Сергак ётганимда энамнинг қалбида яширин меҳрини ҳис қиламан.

Энам халқ оғзаки ижодидан кўплаб мақол ва маталлар билди. Сўзлашув жараёнида, кўпинча, гапларини чапани маталлар билан изоҳлаб кўяди. Халқ маросимлари – тўй-ҳашам, таъзия-тадориклар урф-одатларини яхши ўзлаштирган.

“Энам жуда меҳнаткаш аёл” десам, бу таъбирдан таскин топмайман: меҳнатда туғилиб, меҳнатда улғайган. Катта қишлоқнинг кайвониси. Эсимни танибманки, ҳамиша элнинг хизматида. Каттаю кичик бирдек “ходим хола”, деб мурожаат этади. Баъзан ширин, баъзан ачиқ ташвиш билан қишлоқ одамлари ярим тунми, наҳорми, кўча дарвозани қоқиб сўраб келаверадилар. Энам ҳам ҳамиша хизматга шай.

– Элчилик, – дейди, кўчада бетоқат турган одамнинг кутиб қолмаслиги учун шошиб кетиш тадоригини кўра туриб.

Хиёбон – катта қишлоқ. Тўй тўйга, таъзия маросимга уланади.

Баъзан ярим тунда маросим бўлаётган хонадонга олиб бориш учун бизнинг кўмагимизга эҳтиёж сезадилар. Ширин уйқунинг бузилиши, албатта, хуш келмайди. Остонада эса энам туради:

– Турақол, болам, обориб қўй, кўчада бесар юрган итлар бор. Унданам, маросимнинг ош-овқати кечга қолади, ёки сенга эна керак эмасми?!

Жаҳлим бўғзимда, шиддат билан ўрнимдан сапчиб тураман:

– Эна-ей, “ходим” керак бўлса, ўзлари опкетмайдими?!.

“Чиғириқдан чиққан” уч опам уйга келганида доим эътироз билан кетади.

– Бирор кун уйда ўтириб, сиз билан суҳбатлашолмаймиз, бизнинг ҳам дардимиз бордир, доим бировнинг эшигидасиз, доим жонингиз ҳалак, – дейди опаларим хафа бўлганини яшириб ўтирмай.

– Элнинг дарди, ташвишлари олдида сизларники чивин чаққандай гап. Ҳаммага хизмат қилиб, бир кишиникига бормасам, ранжимайдими?! Вақтим бемалол бўлганда, ўзим сизларни сўраб бо-раман, мен шунга яралганман-да, болам.

Энамнинг қатъий жавоби бу! Дарҳақиқат, энам – элнинг одами. Эл ишидан ҳолдан тойиб келади-ю, кечки овқатдан сўнг болишга суяниб “қуш уйку”га кетадилар. Бу ором узоққа борма, баъзан тунни бўйи уй ишлари билан андармон бўлади. Озодаликни хуш кўради.

Бугун ҳам болалигимни кечагидек эслайман: энам-қишнинг қаҳратонида ҳам эшик деразани ланг очиб уйни шамоллатар, су-пириб-сидирар, она товукнинг пинжигига тикилган палапонлардай чўян печ атрофида йиғилган биз болаларни дадил бўлишга ундарди. Энамнинг бу сабоқлари талабалик йилларида асқотди. Олий ўқув юртида ўқиб юрган кезларимнинг илк йилларида отам хасталикка чалиниб вафот этди. Катта оила ташвишлари энамнинг зиммасида қолди: менинг

ўқишим учун маблағ топиб жўнатар, пул юборолмаса, тандир-тандир нон ёпиб, ёнғоқ, қаймоқ кўшиб бериб юборар эди.

Энам меҳнат қилишдан толмайди. Бугун етмишнинг етотида ҳам ўчоқ қуриб, сомонсувоғини ўзи қилади.

Ёлғонни, гийбатни хушламайди.

Бир кун дарвозани қия очиб ҳовлида турган энамни нотаниш аёл имлаб чақирди. Бироз суҳбатлашиб қайтган энамнинг ортидан ҳамсоя аёл ҳовлига

юз солди. Унинг ким эканини сўради.

– Фалончининг оиласини суриштирди, хонадонига совчи бўлиб келган экан.

– Нима дедингиз? – сўради ҳамсоя қизиқсиниб.

– Узоқ йиллардан буён бу қишлоқда мен кирмаган, билмаган хонадон йўқ, кимнинг дастурхони қайси тахмонда, ковуши қайси айвонда туришини яхши биламан. Лекин бировнинг уйдан зиғирча гапни кўчага олиб чиққан эмасман. Юрагингиз шу хонадонга бошлаб келган бўлса, ниятингиз хайрли бўлсин, деб айтдим.

Яхши инсон одамлар орасида кўприк, хайрли ишларга бош-қош бўлади. Энам шу ёшгача неча-неча ёш оилалар бунёд бўлишига сабаб бўлди экан?! Бу борада ҳам ўзининг тошу тарозиси бор. Ким учундир “ортиқча ташвиш” бўлиб туюлган вазифаларни сидқидилдан адо этади. Узоқ мулоҳаза қилган фикрида қатъий туради, мағрур аёл. “Инсон, аввало, виждонининг олдида тоза бўлиши керак”, деб ҳисоблайди.

Энам менинг уйимда камдан-кам меҳмон бўлиб келади. Юраги кенг одам шаҳар уйларида ўзини беҳаловат ҳис этади. Ундан кейин, қишлоқдаги тўй-маросимлардан боши чиқмайди. Кечаги куни қишлоққа бордимда ҳоли-жонига қўймай, ўзим билан бирга олиб қайтдим.

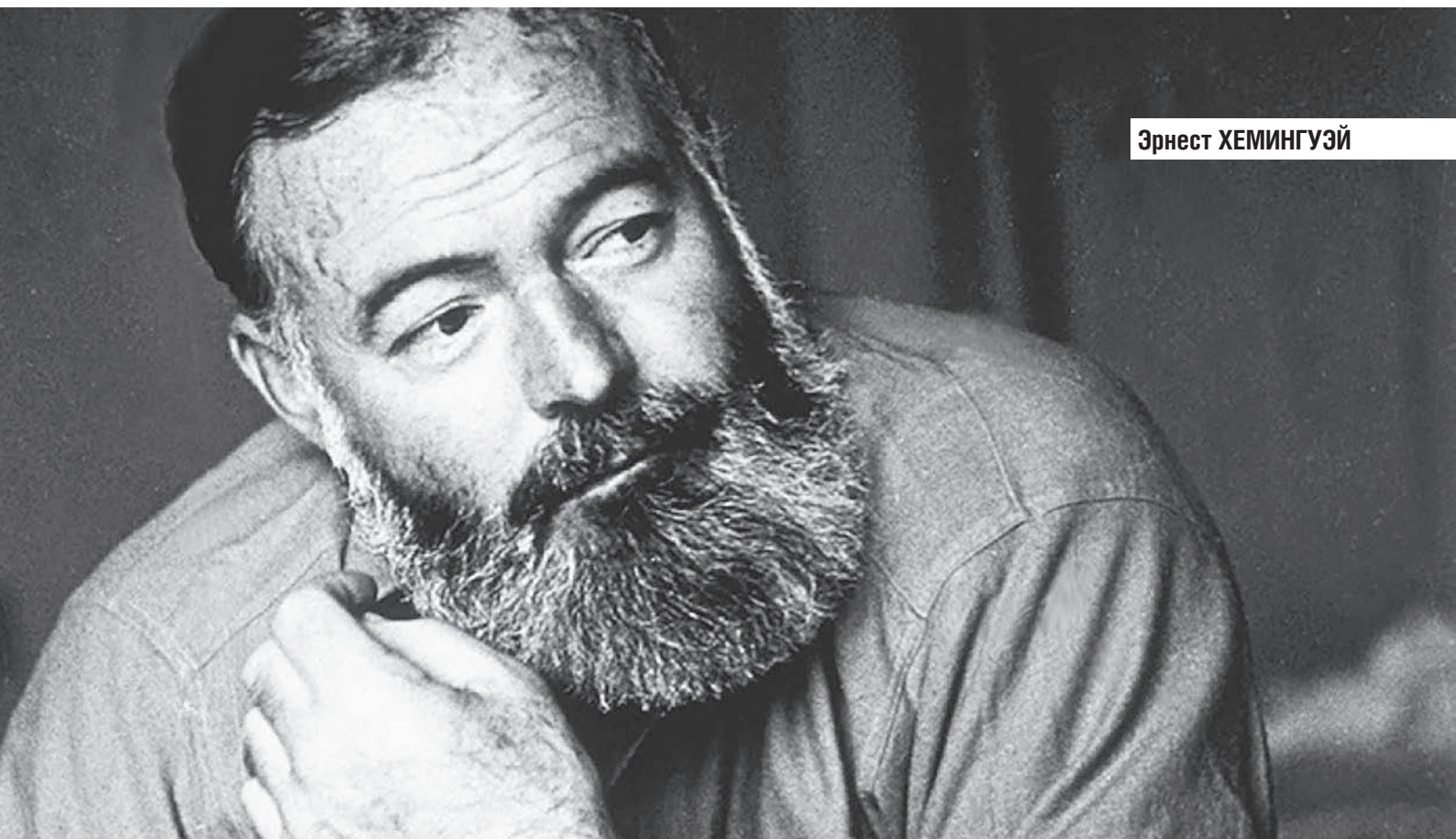
– Қишнинг кунида тўй-ўчар кам, борақолай, – дедилар анча қистовдан сўнг.

Кун ўтиб ишдан уйга борсам, остонада машинадан ўтказилган уюм-уюм пахта. Тиниб-тинчиманган энамнинг сабр косаси тўлиб, тўшак-ёстиқларнинг жилдини шилибди. Энди ҳар куни кўзойнагини пешонаси остига кўндириб, кўрпа-кўрпача қавиш билан овора.

Бизнинг ҳам кўнглимиз осмон, энам уйимизда узоқроқ қоладиган бўлди:

– Бор бўлинг, бошимдаги давлатим!

ДАҲШАТЛИ КУТИШ

Ҳикоя

Ўринда ётарканмиз, у деразани ёпиш учун хонага кирди, кўзимга касалдек кўринди. Юзлари бўздай оппоқ, оғриқнинг зўрлигидан базўр ҳаракат қилар, қалтирарди.

– Нима бўлди, тойчоқ?

– Бошим оғрияпти.

– Бориб ёт.

– Йўқ. Тузукман.

– Жойингга бориб ёт. Ҳозир кийиниб, олдингга тушаман.

Мен пастга тушганимда у кийиниб ўчоқ ёнида ўтирарди. Тўққиз яшар боланинг рангида ранг йўқ эди. Пешонасига қўлимни қўйиб, ҳарорати борлигини бил-дим.

– Кириб ёт, – дедим унга.

– Касалсан.

– Тузукман, – деди у.

Кўп ўтмай доктор келди, боланинг иситмасини ўлчади.

– Қанча? – деб сўрадим ундан.

– Ҳаддан ортиқ баланд... Бир юзу икки.

Доктор кўрсатма бериб, уч хил дори қолдирди, болани тумов деб айтди, ўтиб кетади, ҳарорати у қадар хавотирли эмас деди. Хонамга қайтиб, боланинг ҳароратини ёзиб қўйдим-да, дори берилган вақтни белгиладим.

– Бирон нарса ўқиб берайми?

– Майли. Агар хоҳласангиз, – деди бола.

Унинг юзи оппоқ кўзлари киртайиб кетганди. Тўшакка михланиб хаёл суради, холос. Мен Ховард Пайлнинг “Денгиз қароқчилари ҳақида дoston”идан энг қизиқ ҳикояни ўқиб бердим, бироқ унинг бунга мутлақо эътиборсизлиги сезилиб турарди.

– Қалайсан, тойчоқ? – деб сўрадим ундан.

– Ҳамишагидек, – дея жавоб берди у.

Мен боланинг оёқ томонига чўкиб, кейинги дори бериш вақти-

га қадар китоб ўқидим. Ухлаб қолар, деб ўйловдим, қайда – каравот оёғига тикилиб, жимгина ётибди.

– Нега ухламаяпсан? Дори ичиладиган пайт ўзим уйғотаман.

– Ухламаганим яхши... Сиз кетаверинг, дада... агар малол келаётган бўлса...

– Йўғ-е, нима деяпсан, ўғлим.

– Ҳа, англашимча... агар малол келса... ёнимда турмайсиз...

Эҳтимол, у алаҳсираётгандир, деб ўйладим ва соат ўн бирда бериладиган дорисини ичириб, ташқарига чиқдим.

Бола хонасига ҳеч кимни киритмаяпти, деб айтишди.

– Кирманг, касали юқиши мумкин, – дейишди. Мен ичкарига кириб, аста каравотга яқинлашдим.

Унинг қовоғи иситмадан пир-пир учар, ҳануз кўзи каравот оёғида эди. Ҳароратини ўлчадим.

– Қанча? – деб сўради у.

– Анча тушибди.

– Демак, нажот йўқ... – дея хўрсинди у.

– Ким шундай деди? Ҳароратинг меъёрида... Қўрқинчли жойи йўқ.

– Қўрқаётганим йўқ, – деди у, – лекин... ўйлаганим сари...

– Ўйлама.

– Бўлмаяти-да, – деди у ва менга қадалди. У нимадандир қатиқ сиқиларди.

– Мановини сув билан ич.

– Фойдаси бормикан?

– Албатта-да, фойдаси бор.

Ўтириб, яна “Қароқчилар”ни ўқий бошладим, лекин унинг қулоқ солмаётганини кўриб тўхтадим.

– Мен қачон ўламан, дада? – деб сўради у.

– Нима?!

– Мен қачон ўламан?

– Сен... ўлмайсан... Нима бўлди ўзи сенга?

– Менгами? Унинг: “Ҳаддан ортиқ баланд”, деганини эшитдим...

– Одамлар қирқ даража иситмага чидайди-ку. Аҳмоқона хаёлларни кўй.

– Мен биламан ўлишимни,

Фарангистондалигимизда мактабдош болалар менга қирқ тўрт даража ҳарорат билан яшолмайсан, деб айтишган. Меники – бир юзу икки.

У тун бўйи, ҳатто эрталабки соат тўққизгача ўзининг ўлимини кутиб ётган экан.

– Ай, тойчоғим-а, – дедим мен.

– Сен ўлмайсан. Ахир, ўлчагичлар ҳар хил бўлади-ку. Худди миля билан километрдек. У ўлчагичда ўттиз етти даража бинойи ҳарорат ҳисобланади, бунда эса тўқсон саккиз даража.

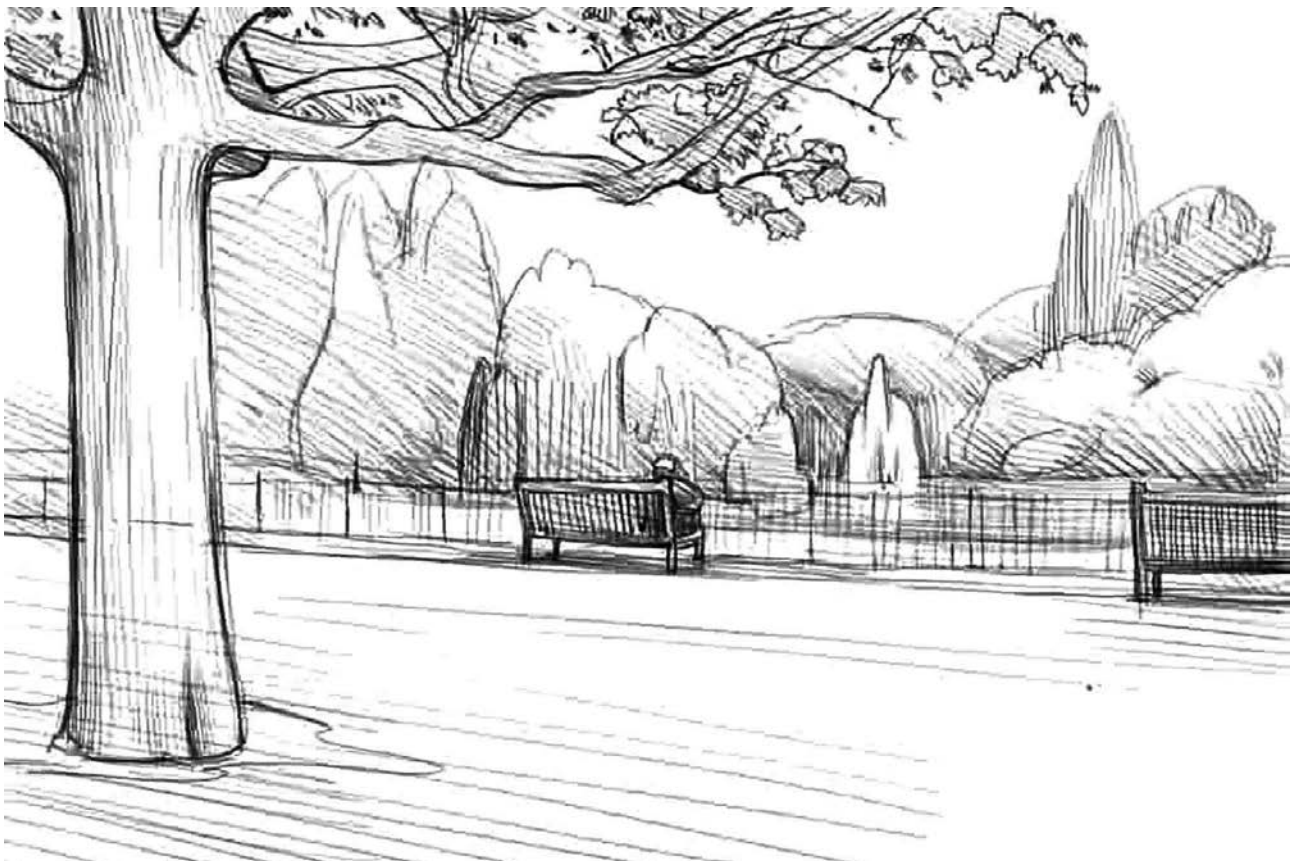
– Ростдан-а? – деди у хайратланиб.

– Ҳаққаст рост. Ўйлаб кўр, машинада ўн етти миля юрсак, қанча километр бўлади?

– Ҳа...

У бўлак каравот оёғига тикилиб хўрсинмай қўйди. Юзига ҳам ранг киргандек бўлди. Кейинги куни эса арзимас нарсани кўнглига олиб, хархаша қилди...

Ўроқ РАВШАНОВ таржимаси

Ҳаким САТТОРИЙ

Самимий, ишчан сўз эҳтиёжи

Маърифатли дунёда аллақачон Сўзнинг ўрни тан олинган, муқаддас китобларнинг бирида “Аввало Сўз яралган” тарзидаги илоҳий калом ҳам мавжуд. Бугунги муҳокама шу атрофда айланар экан, умуминсоният ақидаларини эслаб қўйиш фойдадан холи бўлмайди, деб ўйлайман. Зеро, шундай калималар борки, уларни муттасил такрорлаб туриш шарт, шунда кишилардаги имон саломатлиги, эътиқод барқарорлиги, маслак мустаҳкамлиги, бурч масъулияти бундан қувват олади. Биринчи Президентимизнинг “Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор” асарларидаги “Бугунги мураккаб ва таҳликали замонда ёзувчининг башариятнинг эртанги кунини ўйлаб, одамларни эзгуликка, инсоф-диёнат, меҳроқибат ва бағрикенгликка даъват этишга қаратилган ҳароратли сўзи ҳар қачонгидан ҳам муҳим аҳамият касб этмоқда” деган пурҳикмат фикрларида ҳам сўзнинг аҳамияти бугунги кунда янада ошганлиги алоҳида таъкидланмоқда.

Сўз аҳлини қайси шаклни истифода этишига қараб, шоир, ёзувчи, драматург сингари касб атамалари билан юритиш

урф бўлган. Шулар қаторида мақоланавис (публицист) ҳам бор. Шоир ёки ёзувчилик илоҳий инъом бўлиши мумкин, бироқ публицистлик ижтимоий ҳодиса, ҳақиқий публицистлар ҳаёт қозонида қайнаб вояга етадилар. Демак, шоир ёки ёзувчи бўлиб туғиладилар, публицист бўлиб етишадилар. Шоир ёки ёзувчи бутун одамзотнинг бахти бўлса, публицист миллатнинг, халқнинг бахти. Балки шоир ёки ёзувчи осмондаги ой ёки қуёшдир, ўзини шундай чоғлар, публицист бир кулбани ёки бир қалбни ёритиб турган шамчироқдир. У оппоқ қўлқоплар, оппоқ пайпоқларда духоба тўшалган йўлакларда юрмайди, балки коржома кийиб, шахтага тушади, чўпонларнинг тўшагида ухлайди, базмларда рақс тушади, қўрқинчли тиббий амалиётларни кузатади, хуллас, халқнинг қаторида бўлади, у – халқники. Албатта, унда касбга иштиёқдан ташқари туғма шоирлик ёки ёзувчилик иқтидори бўлса, бу чинакам бахт, халқнинг, соҳанинг бахти, нодир ҳодиса.

Бу борада бир истисно бор: шоир мартабаси ҳазрат Алишер Навоий даражаси билан ўлчанса, ёзувчилик

камида Лев Толстой бўйи билан тенгдир ёки драматургияда Шекспирдан ўзмаган одам бу соҳада ҳеч иш қилмадим, деса ҳам бўлади. (Албатта, бу бир максималист одамнинг фикри). Лекин публицистлик шундай бир хокисор соҳадирки, гоҳида унинг параметрларини илғамайдилар ҳам. Қайсидир ялангдаврон ижодкор бир вақтлар мақоланависликни “қора иш” деб атаган. Бундан хафа ҳам бўлмаслик керак, ҳайратга ҳам тушмаслик лозим, чунки дунёқараш, тушунча, тасаввур шу даражада бўлган. Лекин нақд ҳақиқат шуки, мабодо, халқимиз Абдулла Қодирий ёки Усмон Носир даражасидаги публицистларга эга бўлганда, ижтимоий тараққиётнинг янада юқори босқичида турган бўларди, эҳтимол. Афсуски, доим бу соҳага қора иш деб қаралган, ёзилган қораламалар муттасил муталган, шу туфайли қалам тутган мухбирнинг мустақил шахс бўлиб вояга етишига йўл қўйилмаган. Ўз маслағига, фикрига, нуқтаи назарига эга бўлган ижодкоргина умумижтимоий даражада фикрлай олади, маълум табақа ёки гуруҳ эмас, бутун жамиятни, унинг

барча табақаларини бепарво қолдирмайдиган масалаларни кўтариб чиқа оладиган касб маҳоратига эга бўлади, яъни у ШАХС бўлиб шаклланиши даркор. Катта шахс бўлмай, кичик публицист ҳам бўлиш мумкин эмас. Чунки хоҳлайсизми, йўқми, жамиятни ижтимоий фикр юксалтиради. Фикрсиз жамият бир тўда боқимандаларнинг тартибсиз ётоқхонасига айланиб қолади.

“Фикрляпман, демак, яшаяпман”, бу ибора кўп томонидан айтилган бўлса ҳам, минг йиллардан буён яшаб келаётганининг сири шунда. Бу ҳақиқат аллақачон тан олинган.

Бугунги глобаллашув, техника, информация асрида ижтимоий онгга фаол таъсир этадиган воситалар қаторида, таажжубки, адабиётнинг публицистика жанрига эҳтиёж ошмоқда, у бадий адабиётнинг етакчи соҳасига айланди. Маълумки, ҳозир ўқувчилар қандайдир тўқиб чиқарилган сюжетларнинг ифодасига эмас, балки реал ҳаётда рўй берган аниқ воқеанинг бадий талқинига кўпроқ қизиқадилар. Ахборот оламида ҳозир ҳужжатлилик биринчи ўринга чиқди. Озарбайжон ёзувчиси Чингиз Абдуллаев ҳар йили ўнта ва ундан кўп роман яратади. Уларнинг асосида битта сиёсий детектив ётади ва шу атрофида у ёзувчи сифатида ўз дунёқарашини баён этади. Чингиз Абдуллаев аллақачон 160-жилдини нашр этди ва бу борада Жорж Сименопни қувиб етмоқчи. Оддий далил: демак, одамлар унинг китобларини ўқишяпти ва у ёзаяпти. Бу дунё адабиётидаги энг сўнгги жиддий манзара. Қайси жанрлар кўпроқ ўқиляпти, тарзида ижтимоий кузатувлар ўтказилганда ҳам ҳозир китобхонлар кўпроқ триллер, детектив ва мемуарларни ўқиши маълум бўлган. Демак, бадий адабиёт оқими шу томонга кетаяпти. Бу ҳолни биз ҳам кўзда тутсак, яхши бўлади. Бир пайтлар

буюк Лев Толстой “Менимча, замонлар ўтиши билан адиблар умуман бадий асарлар тўқиб чиқармайдилар, балки ҳаётда кузатган муҳим ва қизиқарли воқеаларни ҳикоя қилиб берадилар” деб бекорга айтмаган экан.

Хуллас, ахборот маконида бизнинг миллий адабиётимиз, журналистикамиз ҳам ҳаракатда давом этмоқда ва уларнинг ўз тараққиёт тенденциялари, ўз йўли бор. Булар шаклланган қадриятларга, тажрибаларга асосланган. Бу, албатта, яхши ҳолат, бироқ тезкор замон кўп ҳам консерватор бўлавермай, ёндашувларни модернизация (ислоҳ) қилиш, муносабатларга замон руҳини олиб киришни тақозо, ҳатто талаб этмоқдаки, бу борада маслаҳатлашиб оладиган кўплаб масалалар бор. Ҳозирча бу улкан юмушни галга қолдирайлик-да, бўладиган, бўлиб ўтган воқеалардан гаплашайлик.

Ҳеч кимга сир эмас, юртимизда улкан ўзгаришлар юз бермоқда, қисқа даврда империянинг хомашё омборидан замонавий саноатга (масалан, автомобил ишлаб чиқаришни олайлик) эга, умуман, дунё мезонларига мос индустриал мамлакатга айландик. Албатта, бу ютуқлар ўз-ўзидан қўлга киритилгани йўқ, бу муваффақиятларнинг замирида муҳтарам Юртбошимиз томонидан ишлаб чиқилган бунёдкорлик режаларини амалда татбиқ қилаётган миллионлаб юртдошларимизнинг фидокорона меҳнати мужассам. Шу ўринда табиий савол туғилади: ана шу улкан яратувчилик жараёни бадий публицистикада қанчалик акс этаяпти?

Бир мақолага ёзилган кузатувда лутф қилинади: “Домла Сайди Умиров ҳар гал “Тафаккур”га мақола келтирганда, уни алланечук ийманиш билан қўлимизга тутқазади...”. Шу битта гап орқали журналдаги

муҳитни илғаб олиш қийин эмас. Демак, бу жойда самимият, муаллифларга алоҳида илтифот ва, албатта, масъулият (яъни, танлов ва талаб) бор. Ана шундай жамоа яна кўпроқ яхши ишлар қила олиши мумкиндек, бироқ имкониятларидан тўла фойдалана олмагандек туюлади, назаримизда. Негаки, журналда ҳамма қизиқиб, излаб ўқийдиган чиқишлар кам, ҳолбуки, бундай мавзулар тикилиб ётибди. Олайлик, маънавий-ахлоқий мавзуда ҳеч кимни бепарво қолдирмайдиган мақолалар ёзиш мумкин. Масалан, наркомания ҳақида жуда бонг урилаяпти, бироқ нега “Пулмания” ҳақида шунақа куйинчаклик билан фикр юритиш мумкин эмас? Ахир, бизнинг қадриятларимизда шаклланган, таомилга кирган ёндашувлар, бойликнинг меъёри, сарф-ҳаражатлари юзасидан мезонлар бор-ку! Бизда азалдан “Болани пулга ўргатма” деган таомил амал қилган... Наркомания бир шахсни абгор қилса, пулмания бутун жамиятга ташвиш туғдириши маълум бўлиб қолди чамаси. “Иситмасини яширсанг, касали ошкор қилади, касалини яширсанг, ўлими ошкор қилади” деган гап бор. Менимча, охириги ҳукми кутиб ўтирмай, баъзи масалаларда тезлашиш лозим.

Китоб нашр этиш бўйича ўзига хос тажриба шаклланди, кўплаб публицистларнинг китоблари, ҳатто сайланмалари чоп этилмоқда. Бу ўринда уларни санаб ўтириш шартмикан, у нашрларнинг аксарияти муаллифларнинг кўшиши, саъй-ҳаракати билан амалга ошириляпти. Гоҳида таёқнинг икки учи борлиги унутиб қўйилади, яратилган ўнғай шароитлар ким учундир ўзини юзага чиқариш имконияти бўлса, ким учундир ўзини тарғиб қилиш воситасига айланиб қолди. Юзага келган эркинлик муҳитини кўплар тўғри қабул қилмай, анархияга

йўл қўйилгани ва китоб нашр этиш борасида аҳвол анча жиддийлашгани ҳаммамизга маълум. Вазиятни изга солиш учун олиб борилган саъй-ҳаракатлар китоб чоп этишга ҳам таъсир этгани бор гап.

Умуман олганда эса китоб нашр этишнинг мақбул бир тизимини ишлаб чиқиш керакка ўхшайди. Ахир қарийб 30 миллион аҳолиси бор мамлакатда барибир кимлардир китоб ўқигиси келади, кимларнинг қалами ёзишдан тўхтамайди. Ҳозирча эса аҳвол унча кўнгилли эмас, ҳатто бу юмушнинг ечими йўқ даражада. Масалан, кўлөзма Ёзувчилар уюшмасига олиб келинади, тегишли кенгаш аъзоларидан кимдир у билан танишиб, босишга тавсия этади. Шундан кейин бирор нашриётга хат ёзилади. Албатта, бу босқичлар силлиқ ўтмайди, кутишлар, бошқа бош оғриқлар, ҳатто нашриётнинг мўтабар директориға ёзилган хатга ким имзо чеккани маъқулга ўхшаш муаммолар гирдобидан ўтиб, кўлөзма нашриётга боради. Бу ерда саҳифа қилинади, корректура ҳам ўқилади, энди чоп этишга кетаётганда бирдан директор муаллифга ўз шартини эълон қилади: “Харажати ни юз фоиз тўлайсиз”. Мабодо Ёзувчилар уюшмасининг тавсиясини эслатсангиз, бу муассасага нисбатан шундай ибора ишлатиладики, кулоқларингиз шанғиллаб кетади. Ҳаммаси барбод бўлади, фақат директорнинг “Мен икки юз кишини боқошим керак” деган

фигони фалақда янграб қолади. Шу билан барча сипоришлар, мулозаматлар барҳам топади, китоб чиқмайди. Масала ўз-ўзидан равшан, китоб нашр этиш борасида аниқ ечимлар даркор.

Агар ўтган йилларга солиштирганда кўзга ташланадиган янги тенденциялар нимадан иборат, деган савол қўйиладиган бўлса, жавоб унча хурсанд қилмайди. Тараққиётда ҳам матбуотнинг ўрнини темир йўл транспорти ёки медицина билан тенглаштирганлар. Юртимизда амалга оширилаётган оламшумул ишларда бугунги матбуот шу даражада фаол иштирок этаётгани, деган саволга жавобни эса ҳамма биргалиқда ахтариши керак. Қаранг, қанчалаб тонна қоғоз сарфланади, минглаб кишиларга маош тўланади, юзлаб машиналар хизматда, бироқ унинг самараси жамият ҳаётида сезилаётгани? Нечун, нимага? Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир тийин ишлаши, самара келтириши лозимлигини ҳисобга оладиган бўлсак, бу кўндаланг тушган саволнинг ечими топилиши даркор ва шарт. Мустақиллик йилларида янги кадрлар шаклланди, янги мезонлар пайдо бўлди. Ана шу издиҳомда ким ҳушёр бўлса, давр саволларига лаббай деб, майдонга чиққан бўлса, улар анча ўзиб кетишди, ҳатто жамиятнинг етакчи кучига айланишди. Масалан, фермерлар, тадбиркорлар, бошқа мулк эгалари янги давр кишиларидир. Ана шу ижтимоий жамоада матбуот аҳлининг ўрни қандай, деган масалада биринчи навбатда шу соҳа кишилари бош қотириши лозим. Ютуқ ҳам, камчилик ҳам ўша соҳа кишиларининг саъй-ҳаракати маҳсули, иллатни ичкаридан, ўзидан излаган мардлик бўлади. Агар бу борада амалга оширилиши шарт бўлган юмушлар кўзга ташланаётган бўлса, бу ҳаракатга, миллий уйғонишга эртароқ киришиш лозим. Зеро,

қалам аҳлининг, сўз аҳлининг ўрни ҳар доим фақат олдинги қаторда бўлиши тан олинган.

“Жаҳон адабиёти” журналида Чингиз Айтматовнинг “Юзма-юз” қиссаси тўла вариантда эълон қилинди. Асар жуда фожиали тугайди: охирида парда кўтарилади, кимнинг кимлиги аён бўлиб қолади. Ҳамма умидлари сароб бўлган, икки етимни зор қақшатиб, тирикчиликнинг сўнги илинжи бўлган бўғоз сигирни ўғирлаб сўйган эридан нафратланган Саида сотқинликни фош қилади. Саида бемаврид орттирган боласини опичлаб, эри, ватан хоини Исмоил беркиниб ётган горга соқчиларни бошлаб боради. Талвасага тушган хоин қишлоқ оқсоқоли Мирзақулни отиб ташлайди, ўзи ҳам қўлга тушади. Аёл умри ўтган даргоҳга қайтиб бормасликка онт ичган, аслида кўчада қолиб кетди. Қишлоқнинг таянчи, қаровсиз элнинг отаси бўлиб қолган оқсоқол ўлиб ётибди. Она вафот этган, бева Тўтиой ва болалари ризқи узилиб, зор қақшаб қолди. Хуллас, борлиқ зулмат ичида. Гўё ҳаёт тугаган. Шунда беихтиёр “Энди нима бўлади?” деган савол тилга келади. Шунда ҳаммаси яна бошидан бошланади. Яна унча-мунчада кўзга ташланавермайдиган, аслида дунёни қўлида тутиб турган ХАЛҚ майдонга чиқади. Ўликни кўмади, ватан хоинини жазолайди, бадар қолган жувонга бошпана беради, ўксик болаларни онаси билан паноҳига олади. Халқ ана шундай куч. Биз ҳам халқни, халқимизни унутмайлик. Ювош, нондек азиз, гўдакдек хокисор халқимиз бор. Балки у андишалидир, балки у соддадир, балки ҳақиқатан ҳам ҳуқуқни талаб этмас, лекин биз, ўша халқ вакиллари китоб кўрганмиз, шаҳар кўрганмиз, дунё кўрганмиз. Ҳаммамиз халқимиз учун нимадир қилиш кувватига эгамиз. Шу юмушга камарбаста бўлайлик, халқимизга хизмат қилайлик.

"ЯК-40"

Ҳикоя

Исажон СУЛТОН

Болалик маҳаллари эди... Иброҳимнинг отаси узоқ сафарга кетди. Бир ҳафталардан кейин қайтиб, олиб келган майда-чуйдаларини болаларига тарқатиб бўлгач, дастурхон устида сафар таассуротларини гапириб ўтириб:

– “Як” деган янги самолёт чиқибди, ўшанда учдик, – деди.

– Қанақа эмиш? – қизиқиб сўради Иброҳим.

– Жуда тез экан!

Ота бечора яна нимаям десин? Умрида биринчи марта учган бўлса? Ҳаво кемасининг хусусиятларини қай тарз тушунтириб бера олсин? Боласиям, ўзиям “Т-28” тракторидан бошқасини билмаса?

“Т-28” чопиқда, дори солишда, ер ҳайдашда, ғўзапоя ташишда ишлатилади. Лекин, зўр эмас. Сабаби, олтинчи ё еттинчи тезликда сакраб кетади. Тракторнинг зўри “МТЗ-80”. Ундан ҳам зўри – юрганида ҳуштак чаладиган баҳайбат “К-700”.

Ўтган жойини пайҳон қилиб кетадиган, йўлтанламас занжирлиси ҳам бор, уни “ДТ-75” дейдилар. Бундан ташқари, зовурлардан сув тортадиган, саларка билан ишлайдиган улкан насослар, кўрак чувиш машиналари, пахтани чаноқдан ажратадиган

“ворох” лару ғўзапоя қирқадиган “карчўпка” ларни халқ беш қўлдай билади.

Аммо учоқ...

Иброҳим мактабга бориб “Отам зўр самолётда учибди” деб мақтанди. “Як” деганини болалар билишмас экан, ишонишмади. Физика ўқитувчисининг хабари бор эканми, ишқилиб:

– Ҳа-а, реактив моторли бўлади. Ростдан ҳам жуда тез учади, – деб қўйди.

Иброҳимнинг ўша маҳаллардаги дарс дафтарларига қарасангиз, “Як”нинг турли-туман расмларини кўрасиз. Филдиракларигача, тумшуғидан чиқиб турган радиосўзлашув антеннасиғача, кабинадаги икки учувчи билан бир қаторда, иллюминаторлардан қараб турган йўловчиларигача чизган. Табиийки, ҳаво кемасини бошқараётган учувчилардан бирининг гавдаси бошқалардан кўра каттароқ, юз-кўзи ҳам аниқроқ, чунки у – Иброҳимнинг ўзи!

Аслида, болалар “Як”дан каттароқ, олисларга учадиган бошқача учоқлар борлигини билишарди. Оқ-қора тасвири телевизорларда гоҳ-гоҳ кўриниб қоларди-да. Бироқ улар катта шаҳарлардагина бўлармиш, бу атрофда унақа ул-

кан самолёт қўна оладиган аэродром йўқмиш. “Як-40” эса ихчам, кичкина, шу ёқларга келиб қолишиям ҳеч гапмас. Хуллас, етиб бориш қийин саналган чет манзилларнинг одамларига хизмат кўрсатиш учун атай ясалганмиш.

Ўша кезлар ҳар куни парракли бир самолёт тонгда кунчиқарга, туш маҳали эса кунботарга қараб ғўнғиллаб учиб ўтарди. Кейинроқ ўтмай қўйди, ўрнига жуда юксакларда кумушранг нуқтадай бўлиб кўринадиган бошқаси пайдо бўлди.

Болалар отаси билан ер чопишар эди. Ота кўкка қараб, пешанасининг терини артиб:

– Ана, ўғлим, “Як”! – деди.

Иброҳимнинг қувончи ичига сифмасди. Ҳаяжонланиб, кўзлари тўла ҳайрат билан самога термилиб қолди. Эҳ-ҳе! Шу экан-да, афсонавий “Як-40”. Ялтирашини қаранглар! Баланд учишини қаранглар!

– Аввалгиси парракли, имиллаб учар эди, – деди ота. – Буни кўрдингми, зумда ўтиб кетди.

Шу-шу, тонг саҳарда кунчиқарга, тушлик маҳали кунботарга ўтадиган у самолёт Иброҳимнинг самовий ҳамроҳига айланиб қолди.

Юксакларда ўз йўналишида парвоз қилаётган кумушранг учоқ, пастда, ер бетида эса унинг ҳар кунги ўтишига кўз тикадиган кўзлари чақноқ бўз болакай...

Болалик осмонида биргина у эмас, бошқа тур учоқлар ҳам бор эди. Изидан оппоқ тутун қолдириб само бағрида жуда секин учадигани бўларди, овози келақолмасди. Табиийки, унгаям қизиқишган, “Об-ҳаво учоғи” деган жавоб олишган. Аммо об-ҳавони нега самолёт билан ўлчаш кераклиги онгларга етиб келмаган. Шунингдек, мотоциклдай тариллаб, терак баландлигида уча-уча далаларга дори сепадиган яна бири бўлиб, қаноти фанердан, дейишарди. Кабинасидаги учувчиси тракторчилар шлёмини кийиб ўтирарди. Кўз кўравериб ўрганиб кетган жайдари, меҳнаткаш учоқда. Дала четларига ҳам бема-лол кўнавергани учун нинчига ўхшайди. Ичига тўлдириб дори солинган, ҳавога кўтарилди-да, далалару экинзорлар устига пуркаб ўтади.

У қайдаю “Як” қайда!

Шу, холос. Афсонавий, тезу-чар “Як-40”, бу ҳудудларга кела

олмайдиган баҳайбат лайнерлар, юксакларда нуқтадай бўлиб учадиган об-ҳаво самолёти, теракбўйи баландликдан дори пуркайдиган ниначи-учоқ. Мана шулар Иброҳимнинг болалигининг ҳаво кемалари эди.

Эҳ-ҳе, қанақа қизиқарди-ю? Куз совуқларида астаридан пахта иси келиб турган кўрпа остига кириб кетиб, салдан кейин навниҳол баданга иссиқ ўта бошлаганида, хаёлан ақлу тасаввур етмайдиган олис ажойибот ўлкаларига парвоз қилаётган ўша учоқ бағрида, ораста салонда, кўкиш бежирим қалпоғини бошига қия кийиб олган хушмуомала стюардессалар қошида пайдо бўлиб қоларди. Пастга қараганида ўз қишлоғи узра учаётган бўлар, кейин манзара алмашиб, афсонавий шаҳарлару олам мўъжизалари узра ела-ела, ғаройиб тасаввурлар оғушида ухлаб қоларди.

* * *

Мактабни битиргач ҳам унинг учоқларга бўлган қизиқиши сўнмади. Лекин, афсус, ўқиёлмади. Ота тез-тез касал бўлар, тезроқ рўзғорнинг бир четига кириши, бутун умрини бола-чақасига харжлаб юборган шу фидойи зотга суюнчиқ бўлиши керак эди.

Ота уни новвойга шогирдликка берди. Ҳар куни тонг қоронғисида новвойхонага йўл олади. Қишлоқ уйғонмаган, битта-иккита уйдагина сариқ чироқ милтирайди, бу – ўша хонадонда қария борлигини, эрта саҳарлаб таҳоратга турганини билдиради. Теварак ёришмасидан новвойхонага етиб боради, иккита катта тандирга ўт қалайди. Кеча кечқурун уста тайёрлаб кетган хамир кўпчиган бўлади. Кейин бошқалар етиб келишади. Сами новвой тез-тез зувала ясайди, Карим новвой эса нон ёпади. Ҳар куни шу аҳвол.

Новвойхона иши тўйлар маҳали қизийди. Бошқа пайтлари одамлар ўз ҳовлиларида қурилган

тандирларда нон ёпишади. Шу сабабли, тўй бўлмаган кезларда кичик тандиргагина ўт қаланади. Тўйда эса ҳар иккаласида ҳам кетма-кет патирлар пишаверади.

Ишдан қайтаётганида уйига иккита ё тўртта нон олиб келади. Кундалик ризқ-да. Карим новвой диёнатли киши, ойликдан ташқари, ортган нонлардан бериб юборади. Ота хурсанд. “Ейдиган нонинг ҳар куни келиб турадиган бунақа ишни қайдан топардинг, худога минг шукр”, деб қўяди.

Тонг қоронғисида новвойхонага йўл олар экан, жуда юксакда чироғини милтиратиб “Як” учиб ўтади. У олис манзилларга йўловчи ва почта олиб кетаётган бўлади.

Нигоҳи тунги самода, шудрингдан намланган кўчада қоқилиб-суқилиб одимлайдию хаёли яна ҳаво кемасининг ичига кўчади. Ўша-ўша кенг, ёруғ салон. Ораста кийинган, юз-кўзларида бахтиёрлик нишонлари сезилиб турган одамлар. Улар, албатта, юксакларда парвоз қилишаётгани учун ўзларини бахтиёр сезадилар.

Ҳаёт шундай давом этарди. Вақти-соати етиб, ота ҳам жонини Ҳаққа топширди. Елкага рўзғор юки тамомила тушди.

Ота ўтганидан уч-тўрт йил кейин, бир куни тонг саҳар яна новвойхонага кетаётса... учоқ ўтмади!

Хавотири ошиб шу аланглайди – йўқ-да! Юлдузлар жимирлаб турибди, ой оҳиста ботяпти, уфқнинг бир томони элас-элас бўзармоқда... Йўқ, ҳеч қаерда йўқ!

Нима бўлди? Нега учмай қўйди?

Бузилиб қолдимикан? Темир-ку, бузилмасинми? Қудратли моторлар шамол пайдо қилади, учоқ ўша шамол қанотида учади. Моторининг у ер-бу ерига бир нима бўлдимикан? Балки ёқилғи келадиган қувурчалари бекилиб қолгандир? Ё учувчиси касалдир?

Ҳа-а... Бироқ хавотир ортганини қаранг. Кумушранг митти учоқ

ҳозир ўз қўнимгоҳидамикан? Ё йўл-пўлда ҳалокатга учрадимми?

Худо асрасин! Шунча йилдан бери бир текис учиб турган бўлса...

“Шунча йилдан бери” дейди-ю юраги ҳаприқади. Қишлоқда бир-иккита машина, мотоцикл бор. Ўшаларни шунча йил бир текис ҳайдаб юрган одамлар ҳам гоҳида бошқаролмасдан да-рахт-парахтга урилиб ёки зовурларга тушиб кетишади-ку?

– Роса тез экан, қурғур. Калитини бураб, юрғизганимни биламан, шартта опқочиб кетди! – дейишади ўзларини оқлаб.

– Ҳа, нима қилсаям темир-да. Темирларнинг пири ҳазрати Довуд пайғамбар бўладилар. Шу сабаб, мошинага минганингизда “Ё Довуд пирим” денг! – насиҳат қилишади бошқалар.

Ишқилиб, туппа-тузук юриб турган уловлар ҳалокатга учраганида, учоқ учрамасинми?

Ўша куни тушлик маҳали ҳам кўринмади. Бир нимасини йўқотгандай ташвишланиб ташқарига чиқиб, ўзича самога назар ташлайди. Осмон кўм-кўк, мусаффо. Милтиллаб учадиган ўша учоқ барибирам йўқ!

Эҳ... Тунда чироғини ёқиб олгани учун юлдуздай кўри-нарди. Кундузи қайтаётганида эса қанотларида қуёш нури аксланиб, кумушрангда товланарди.

– Билмайсизларми, нимага учмай кўйди экан-а?

Ён-веридагилар елка қисишади. Қайдан ҳам билишсин? Бунақа нарсаларни биладиган ҳеч ким йўқ-ку теварақда. Одамлар бозорда нарх-наво қимматлаганини билишади, бу йил ҳосил қанақа бўлишини чамалашади, шугина холос.

* * *

Бир маҳаллар нариги қишлоқ адоғидаги шийпон ёнига қўл-бола аэродром қурилган, дори сепадиган “Ан-2”лар ўша ердан

парвоз қилади, деб эшитган эди. Иброҳим атай сўроқлаб борди. Дала шийпонида қоровулдан бошқа ҳеч ким йўқ экан.

– Э, у аллақачон учмай кўйган, – деди қоровул. – Аэродроми Ёйилма деган тарафда, даштда дейишади. Нимага учмай кўйганини билмайман. Учувчиси Қодиржон деган яхши, одобли йигит эди. Лекин бу теваракнинг боласи эмас.

Чол “Ан-2”га дори-пори ташиб юрган маҳаллари учувчи йигитдан анча-мунча нарсаларни билиб олган экан, ўшаларни гапириб берди:

– Назарга илмаймиз-у, аслида урушдан аввал чиққан экан. Урушнинг биринчи йилларида анча-мунча жангларга ўша самолётда боришганмиш. Ким билсин, тумшуғида битта парраги бор тариллоқ учоқ-да. Лекин қаноти сираям фанердан эмас, атай ўзим ушлаб кўрганман.

– Исмингиз пайғамбар исми экан, – деди кейин қулимсираб. – Сиз ҳам учишга қизиқар экансиз-да?

Ҳафсаласи пир бўлиб қайтиб келди.

Йўқ, у учоқлар бошқа учмади. Ёш ҳам қирққа қараб кетди.

* * *

Бир куни Иброҳим қудратли бир товушдан уйғонди. Шошиб ташқарига чиқди.

Ҳавода улкан гулдурос таралмоқда, ҳайбатли бир нима гумбуллаб учмоқда эди.

Унақасини сира кўрмаган. Олдида “Як” мушукболадай бўлиб қолади. Қанотлари кенг, узун, кўркам, учта прожектори баравар ёниб турибди. Тезлигини айтмай-сизми? Фувиллаб ўтди-кетди.

Атай пастлаб учаётгани аниқ, чунки у қудрат, у ҳайбат билан бирпасда осмону фалакка чиқиб кетиши ҳеч гапмас.

Новвойхонага борса, ёшлардан иккитаси нон олгани келибди.

– Тўй қиялпмиз, – деди бири, ораси очик курак тишларини кўрсатиб илжайиб. – Икки мингта нон керак.

– Кимнинг боласисиз?

– Фалончининг.

– Қайда ўқийсиз?

– Техника университетида, авиация бўлимида.

– Ия, самолётларни тушунар экансиз-да? – деди бир нима топиб олгандай қувониб.

– Ҳа, унча-мунча тушунаман.

– Унда, мана бу ерга ўтиринг, – деди.

Эринмасдан чой дамлаб келди, пиёлага қуйиб узатди-да, бор билганларини ҳикоя қилиб берди. Кечалари милтираб учган учоқлардан “Ан-2”гача – биттасиниям қолдирмади. Сўнг сўради:

– Ўша “Як” нимага учмай кўйган, билмайсизми?

– У аллақачон эскирди-ку? – деб жавоб қилди йигитча. – Ҳозир авиация жуда ривожланиб кетган. Сиз “Як”ни яқиндан кўрганмисиз?

– Йўқ, – деди Иброҳим. – Афсуски, кўрмаганман.

– Тор фюзеляжли, паст учувчи учоқ дейилади. Бор-йўғи ўттизта йўловчи олади. Дум тарафида учта мотори бор, реактив бўлгани билан жуда кўп ёнилғи сарфлайди. Шунингдек, бошқарув тизими ҳам аллақачон эскирган, ишончсиз.

Яъни, замонга мос эмас. Учмай кўйганининг сабаби эса, қачонлардир қайдадир ҳалокатга учрагач, одамлар ҳаётига хавф соладиган бунақа учоқлар керак эмас, деб учишлардан олиб ташлашган. Ҳозир, билмадим, қайда экан. Балки аллақачон эритиб, темиридан бошқа нарсалар ясагандир?

– Унда, кеча мен кўрган баҳайбат учоқ-чи?

– “Боинг”, – деди йигитча. –

Номи “Орзу лайнери”. Дунёда энг зўри, жуда ишончли, қулай. Ўриндикларининг ҳар қаторида тўққизтадан одам ўтиради. Ўн икки минг метр баландликда, соатига минг километр тезликда

парвоз қилади. Яъни, ҳавога кўтарилиб олгунча юз чақирим учиб кўяди. Тўхтамай ўн беш минг километргача учаверади...

– “Орзу лайнери” дедингизми? Э тавба, номини қаранг, – ҳайратланди Иброҳим. – Мотори ишлаганида ёнида туриб бўлмаса керак? Дўппингизни учуриб юборар?

– Дўппи нима, одамниям учуриб юборади, – деб жавоб қилди йигитча. – Ўзим кўрдим-ку, шунақа кўркам, шунақа қудратли... Биз ўша учоқларга техник хизмат кўрсатадиган муҳандис бўлиб етишиб чиқамиз, шунинг учун атай обориб кўрсатишди.

– Э, отангизга раҳмат, – деди Иброҳим суюниб. – Энди кўнглим анча жойига тушди. Қишлоққа келганингизда кириб туринг, бир пиёла чой ичиб кетасиз.

Йигитчалар хайрлашиб чиқиб кетишар экан, ташқаридан ўтин кўтариб кираётган бошқа новвойга дуч келишди. Чит рўмолни дўпписи теграсидан айлангириб танғиб олган у киши:

– Қалай? Роса гаплашдингизми? – деди боши билан Иброҳим тарафга ишора қилганча илжайиб.

– Ҳа, аломат одам экан, – деди йигитча. – Авиацияга жуда қизиқар экан-да. Ростини айтсам, шунча нарсани билишига ҳайрон қолдим. Айтмоқчи, исми ким экан, сўрамабмиз-ку?

– Исми Иброҳим, – деб жавоб қилди новвой. – Лекин отини айтсангиз, биров танимамайди, лақабини айтишингиз керак.

– Лақаби нима экан?

– “Як-40”, – деб кулди новвой. – “Як-40” десангиз, ҳамма танийди...

* * *

Иброҳим “Боинг” билан “Як”ни хаёлан таққослаб кўрди. Ўзига қолса, “Як” барибирам қадрдон. Шамолларда чайқала-чайқала бир амаллаб учасям, болалик орзуларининг беғубор тимсоли. Самода гувиллаган овозни эшитса, ёдига

отаси билан ер чопганлари, эрта баҳорнинг муздай ҳавосида кўксини тўлдириб қичқирганлари, қийғос гуллаган дарахтлар келади.

Қолаверса, гоҳо ўзини шиддатли ҳаво мавжлари аро, гоҳо бўшлиқларга тушиб, гоҳо чайқала-чайқала ростланиб учиб бораётган учоққа ҳам ўхшатади. Қирқ йилдан бери учаётган, қанотлари қуёшда ялтираётган митти кумушранг учоқ... Афғариб чопилган далалар, ғўза ислари, ерда қолиб кетган шох-шабба уюмлари аро, ҳайрат кўзларини осмонга тиккан болалар орзуларининг, истиқболнинг ёрқин тимсоли, олис уфқлар сари чорловчи митти умид юлдузи...

Ўйлай-ўйлай, ниҳоят бир хулосага келди. Ҳаёт давом этмоқда. Ҳамма нарсаянгиланиб, ўрнини бошқалари эгалламоқда. У учоқлар болалик учоқлари-да. Нимаям қилардик, қизиқадиған бошқа нарсалар йўқмиди? Қайлардадир улкан темир вагонларни торта-торта узоқларга йўл оладиган поездлар-чи? Тавба, олисларга йўл олгани учун шунақа... тимсол бўлиб қолганмикан?

“Энди эса катта бўлдик”, деб ўйлади у, қалби недир армон ва ўкинчга тўлиб.

Шошма, болалар-чи? Уларнинг ҳам ўз учоқлари бормикан?

Неваралар ҳовли этагида ўйнаб юришган экан. Қараса, узум териб солинадиган қутининг тахтасини кўчириб, қўшув аломатига ўхшатиб михлаб, ўзларича самолёт ясаб олишибди.

– Ия, бунингиз самалёт-ку? – деди кулимсираб.

– Ҳа, энг зўри! – деб жавоб қилди невара.

– Оти нима экан?

– “Боинг”!

– Нимаси зўр?

– Роса катта-да. Жуда кўп одам сиғади. Гувиллаб бир учса, бутун дунёни айланиб келади.

– Ҳм-м... “Боинг” денг? Унда, “Як”-чи?

– У нима? – Болакай ҳайрон бўлди. – Шунақа учоқ ҳам борми? Ё мени атай алдаяпсизми?

– Бир маҳаллар бор эди, болам. Жимит, митти... Худди сувдаги балиқчага ўхшаб милтиллаб, чайқала-чайқала учарди. Кейин замон ўзгариб кетди, учмай қўйди. Аммо сизники ҳақиқатан ҳам зўр экан.

Сўнг қўшиб қўйди:

– Мен ўша учоқда учушни роса орзулардим. Кечалари тушла-римга кириб чиқарди. Насиб қилмади-да... Ўзи кичкина, бор-йўғи ўттизта одам оларди. Далагаям, тошлоққаям қўниб кетаверарди. Сизники эса катта аэродромларга қўнадиған экан.

– Учганмисиз?

– Бўлмасам-чи, – ёйилиб кулимсиради Иброҳим. – Эҳ-ҳе, қаёқларга борганман-у! Қорлар, ёмғирлар, тоғу тошлар, чўллар, қишлоқлар устидан бир хилда парвоз қилаверарди. Ёнилғиси сира тугамас, бузилиб ҳам қолмасди... Афсус... Мана, энди тобора пастлаб... – хўрсинди у, томоғига бир нима тиқилиб. – ...пастлаб учаётир. Ким билсин, қачон, қай ерга қўнар экан?

Болалар кулишди. Тўғри-да, унақа секин учоқнинг нимаси қизиқ?

– Майли, хафа бўлманг, – деди невара ишонч билан. – Катта бўлволай, учувчи бўламан. Шунақа самолётни миниб олдингизга келаман. Сизни роса айлантираман.

– Ким билсин? – кулимсиради Иброҳим. – Балки қайлардадир бошқа бир учоқ мени олиб кетгани келаётгандир... Балки жуда яқинлашиб ҳам қолгандир?.. Лекин сизники ҳақиқатан ҳам зўри, энг учқури экан! Ишқилиб, кўз тегмасин, умрингиз узоқ бўлсин! – деб дуо қилди беихтиёр.

Болакай эса ортиқ унга парво қилмай, тахта самолётини ўзича парвоз қилдириб, дарахтзорлар томон елиб кетди:

– Ур-ре, учяпми-из!..

Тўлли

Шаҳзода Будда шундай деган: “Қарға каби сурбетларга, дағал, хира, бемулоҳаза, бузилган одамларга яшаш осон. Бироқ ҳаёти покиза, камтарин, ҳамиша софликни изловчи, ҳақиқатгўй, босиқ, фаросатли кишиларга яшаш қийин”.

Ҳаётда беозор ва безарар яшаб ўтовчи баъзи одамлар бўлади. “Баъзи” деганимизнинг сабаби шуки, улар аслида ҳам камёб инсонлардир. Одатда, уларни кўпчилик сезмайди. Ёки сезганда ҳам, кўзга илмайди. Ёнгинамиздаги бундай одамларни унча-мунчага эсламаймиз ҳам. Албатта, улар бундан сира хафа бўлишмайди. Шунингдек, биз ҳам бепишанд муносабатимиз билан уларни хафа қилишимиз мумкин, дея ўйлаб ўтирмаймиз. На тилидан, на қўлидан ва на хатти-ҳаракатларидан бировга озор етмаса, бундай зотлар – авлиё бўлсалар керак-да! Қайдам...

Афсуски, биз камтарликни ҳозир салкам қусур деб ҳисоблайдиган бўлганмиз. “Қўли узун” пулдорлар, сахна-ю экранларда айюҳаннос солаётган хонандаларни таниймиз, уларга интиламиз. Уларнинг олдида салкам “беномунишон” камтар одамни ким эслайди, ахир!

Савол туғилади: ақлли ва яхши инсонлар нега билимсиз ва ёмон кимсалардан доим азият чекадилар? Чунки фақат яхшиликни касб қилган инсонлар ёмонликка ёмонлик билан жавоб қайтаришга укувсиз бўлишади. Қабиҳ одамга эса саховат ҳам, донишлик ҳам қабиҳлик бўлиб кўринади. Ифлосга – ифлослик ёқади. Бинобарин, буюк бобомиз, Соҳибқирон Амир Темур ҳазратлари айтганларидек, “Ҳаддан ташқари ширин бўлсанг, пашшага таланасан”. Маълумки, пашшалар доимо кўплашиб ёпишади.

Умуман олганда, сўзимиз “яхши” ва “ёмон” одам-

ларнинг ўзаро муносабатлари ва абадий “жангу жадаллари” ҳақида ҳам эмас.

Бизга қўшни Мучин қишлоғида Тўлли исми эси сал галатироқ йигит бўлгич эди. Асл исми Тўлқинми ёки Тўланмиди, буни ҳеч ким билмайди. Гапириши бироз галати: узиб-узиб, қайтариб-қайтариб, лекин ўта содда-содда гапларни сўзларди. Эғнида доимо кимнингдир ҳарбийдан кийиб қайтган, кўҳналигидан ранги ўчиб кетган кийими, оёғида қуйма калиш ёки эски кирза этик бўларди. Қишда ғози ўчган аскарый телпак ва шинели Тўллийнинг савлатини “кўз-кўз” қиларди. Ана шу далли-ғулли, беозор Тўлли, ишонасизми, қишлоққа ўзгача файз киритиб юрар эди. Доимо кўнгли чоғ бўларди. Йўлида учраган одамга нималарнидир хурсанд бўлиб гапира-гапира, такрорлай-такрорлай ўтиб кетар эди. Шунда ўша одамнинг дили ёришар, кўнгли юмшар, ҳар ҳолда, кишида қандайдир енгил кайфият пайдо бўларди. Дўконга ун келса, ёки шунга ўхшаш хабарларни одамлар кўпинча биринчи бўлиб Тўллийдан эшитишарди.

Тўлли баъзан ўзининг кўнгли тортган хонадонларга ҳеч тортинмасдан кириб келарди. Сўнгра супанинг бир четидими, ёки уй пойгагида ўтирибми, хонадон соҳиблари билан ўзича суҳбат курган бўлар, олдига қўйилган таомни ерди. Унинг кўнгли қандай хонадонларга “тортади” – бу фақат Тўллийнинг ўзига ва Яратгангагина аён эди.

Аёзли-қорли қиш кунларида Тўлли ҳамқишлоқларига қўшилиб, узоқ қишлоқларга кураш томоша қилишга борарди. Баъзан думбул йигитлар Тўллийдан ирганиб, кўниқ тушган уйга уни киритишмасди. Шунда Тўлли изғирин пешайвонда дилдираб ўтириб, йигитлар палов еб чиқишини кутар, сўнгра қувона-қувона уларга эргашиб, кураш кўргани жўнайверарди.

Тўлли қишлоқдаги ҳар қандай тўй-маъракаларда астойдил хизмат қилар эди. Одамлар унинг хоҳиши ёки вақти бор-йўқлигини сўраб ўтирмасдан иш буюришарди: “Тўлли, самоварни ёқ!” “Тўлли, ўтинни ёр!” Тўлли тонг саҳардан то кечгача беминнат хизматда эди. Эвазига ҳеч нарса сўрамасди.

Баъзан Тўллийнинг аза бўлаётган хонадонларга кириб, дабдурустдан телбавор бўзлаб-бўзлаб йиғлаганини кўрганман. Ҳар қандай азага эмас, кўнгли тортган уйларгагина кирарди у.

Тўлли қишлоқ болаларига қўшилиб лалмида қўй-мол боққани чиқарди. Шунда болаларга Худо берди, деяверинг. Ҳатто болаларнинг энг кичиги ҳам улғайиб, соқоли ўсиб қолган Тўллийга буйруқ берарди: “Тўлли, югур, қўйларни қайтар!”

Тўлли қишлоқнинг беминнат дастёри эди. Доимо одамлар орасида, эл хизматида эди.

Тўллийнинг бир акаси, опа-сингиллари бўлиб, улар бинойидек ақл-хушли эди. Лекин ўша акаси негадир Тўллийни тез-тез калтаклаб турарди. Тўлли йигит ёшига етиб, куч-қувватга тўлган бўлса-да, ўзини ранжитганларга сира қўл кўтармасди. Умуман, унда “хафа бўлиш” деган тушунчанинг ўзи йўқ эди, назаримда.

Афсуски, акасининг ана шундай калтакларими, ёки бошқа сабаб бўлдими, хуллас, бир куни Тўлли қишлоқдан бутунлай бош олиб чиқиб кетган. Уни ҳеч ким атайлаб изламади, суриштирмадиям. Унга қўшилиб қишлоқдан файз ҳам кетди, десам ҳамқишлоқлар кўнглидаги гапни айтган бўларман, балки. Энди лалмидаги қўйларни боқадиган, тўй-маъракаларда беминнат хизмат қиладиган Тўлли йўқ. Унинг қишлоқни тарк этганига кўп йиллар бўлди. Қишлоқ ёшларининг кейинги авлоди Тўллийни танимайди. Кимдир уни Чироқчида кўргани, бир аёлнинг хизматида юрганини гапиради.

Эғнида янги костюм-шим эмиш...

Тўлли ҳақида яқиндагина яна бир ҳайратомуз гап эшитдим. У ўша пайтларда қишлоқдаги бир гўзал қизни севаркан! “Қизнинг исмини айтсак, Тўлли қип-қизариб, бир бошқача бўлиб қоларди, – дейди ҳамқишлоғим. – Турган гапки, Тўлли у қизга севги изҳор этиш тугул, яқинига боришга ҳам журъат қилмасди...” Дунёнинг галати ишларини қаранг. Эҳ, айтаверсам, гап кўп!

Бошқаларни билмадим-у, шу топда мен беғубор, болатабиат Тўллийни жуда соғиндим. Эси салгина оғмароқ бўлгани билан, Тўллийда соғ одамлар ҳавас қилса бўладиган хислатлар бисёр эди. Тўлли ҳеч қачон бировнинг устидан ғийбат ҳам, шикоят ҳам қилмасди. У ҳеч қачон одамлар билан нималарнидир талашиб, фикланишмасди. Адоват, гина, кек, ҳасад, фитна, ғазаб... каби “онги соғлом одамларга хос” сон-саноксиз иллатлардан холи эди. Унинг кўк кўзларида фақатгина болаларча соддалик ва беғубор осмон акс этарди, назаримда.

Ҳаётдаги турфа савдолардан чарчаган кезларингда Тўлли билан гаплашсанг, кўнглинг равшан тортарди. Албатта, бу билан “Тўлли авлиё эди”, демоқчи эмасман. Тўлли бу, Тўлли эди-да! Назаримда, бир ками ҳеч тўлмаган бу дунёда кўнгли тўлган, ёлғончи дунёга ҳеч кўнгил бермаган... валломат эди у! Ахир, бу дунё гамида елиб-югурмаслик, умрини одамларга беминнат хизматда ўтказиш, доимо кулиб, хурсанд бўлиб яшаш, ҳеч кимдан хафа бўлмаслик... – ишонаверинг, ҳар кимнинг ҳам кўлидан келавермайди-да!

Бир куни Тўлли ҳақидаги хотираларни ўзгача иштиёқ билан қоғозга туширдим. Аслида, буни ёзишни режалаштирмагандим, қандайдир “бюортма” ҳам бўлмаганди. Тўсатдан шуни ёзиш фикри туғилди, вассалом! Ажабки, баъзи “жиддий ва буюк” одамлар ҳақида ёзмоқчи бўлсам, инжиқлик қилиб юрмаган қаламим, Тўлли ҳақидаги хотираларни қоғозга туширишда шитоб билан, силлик юриб кетди...

Газетадагилар Тўлли ҳақидаги бадияни бирор жойига қалам теккизмасдан дарҳол чоп этишди. Маъқул бўлган шекилли, бошқа бир газета ҳам “Тўлли”ни кўчириб босибди. Газетхонлардан телефон кўнғироқлари кўпайиб кетди. Унча-мунча долзарб мавзудаги мақолаларимга бунчалик муносабат билдирилмаган эди. Айниқса, бир режиссёр телефон қилиб, “Тўлли”ни бироз кенгай-

тириб, сценарий ёзиб беринг, кино қиламиз. Ўзим Тўлли ролини ўйнайман”, дегани қизиқ бўлди. Кичик мақолам бунчалик акс садо беришини кутмагандим. Одамлар “Тўлли”да ўзларига қадрдон бўлган қандайдир бир хусусиятни кўришганга ўхшайди. Гарчи ҳеч ким писанд этмаса-да, аслида ҳаммага қадрдон одам, у. Ҳатто кўниқ ейиш учун Тўллини уйга китритмаган “полвон”лар ҳам бугун уни соғиниб эслашяпти...

... Гоҳида ўйлаб қоламан: тева-рак-атрофимизда ақлли-хушли, тўкис, “олий маълумотли” инсонлар кўп. Турли тоифадаги амалдорлар ва раҳбарлар ҳам бисёр. Амал курсисиди ўтирганларида одамлар уларга итоатда бўлиб, “хурмат” қиладилар. Оддий гаплари салкам “ҳикмат” сифатида қабул қилинади. (Айтган хангома-си кулгили бўлмаса-да, кўздан ёш чиққудек куладилар!) Уларнинг аксарияти ҳаётда силлиққина яшаб, нафақага чиқадилар. Шундан сўнг буткул унутилиб, беномунишон йўқоладилар...

Жамоа аҳли ҳар кимни ҳам худди Тўллидек беғубор хотира билан эслайдими? Режиссёрлар

улар ҳақида кино қилиш учун ўзaro талашишадими? Умуман, ҳам-манинг умри худди Тўлли каби... одамларга беғараз хизматда, сермазмун ўтяптимикан?

Бу ёғига ўзингиздан қолар гап йўқ.

Демак, ҳаётда юксак мартабалар ва имтиёзларга эришиш бошқа, Тўллидек беғараз, эл хизматида яшаб ўтиш бутунлай бошқа экан. Умрни беҳуда ўтказмаслик, эл назарига тушиш ва одамлар қалбидан жой олиш учун, кези келганда, мансабдор ёки бадавлат бўлиш ҳам шарт эмас...

Қишлоғимиздаги донишманд кексалардан бири шу байтни кўп такрорлагич эди:

*Одамийнинг насли бирдур,
ҳар бирининг фарқи бор,
Бири олтин, бири балчиқ –
ҳар бирининг нархи бор...*

Мана, гапнинг индаллоси қаерда. Ҳар не бўлганида ҳам, инсоннинг асл баҳоси бойлик ва мансаб билан ҳам ўлчанмайди. Вақт – энг олий ҳакам!

Бахтиёр ҲАЙДАРОВнинг
“Инсоннома” китобидан.

Ирода УМАРОВА

Яна новдаларга тошди курттаклар

Кўнглингиз...

Эшик йўқ, йўқ деразалари,
Лекин унда кириш-чиқиш бор.
Лекин мандан холи у манзил,
Ташрифимга изн ҳам душвор.
Атрофида айланаман хун,
Девор йўғ-у, кўринмас ичи.
Нигоҳимга қадалиб қолган
Изтиробнинг ўтмас қиличи.
Тиламайман эҳсон, мурувват,
Алам қилар фақат гоҳида –
Яшар ҳатто ағёрларингиз
Ул қасрингиз нафратгоҳида...
Ҳолбуки, мен ёр бўлиб келдим,
Қандайки бахт кутардингиз сиз –
Барчасида бор бўлиб келдим,
Юрагимдан итардингиз сиз!
Кўзёшлардан тиклангандайман,
Қўйвормайман битта озорни –
Менинг ўрним эгаллади ким?
Менинг ўрним... аслида борми?!
Кетгим келар, кечгим келмайди,
Қандай тубсиз ишқ қаъридаман.
Ҳаётингиз ичидаман-у,
Кўнглингиздан ташқаридаман...

Яна баҳор

Яна новдаларга тошди курттаклар,
Яна дарахтларда очилди кушлар.
Яна нурга коса тутди чечаклар,
Яна ёмғир бўлиб қайтди товушлар:
Баҳор... баҳор... баҳор...

Яна кўкка дастхат чекди чакмоқлар,
Яна камалакда қовушди ранглар.
Яна думалади момақаймоқлар,
Яна ариқларда оқди оҳанглар:
Баҳор... баҳор... баҳор...

Яна соч ўстирди девона толлар,
Яна майсаларга тушди қутқулар.
Яна майинлашди хушбўй шамоллар,
Яна атлас-ипак кийди туйғулар:
Баҳор... баҳор... баҳор...

Яна қизғалдоққа бўялди қирлар,
Яна яшил шароб сипқорди борлиқ.
Яна тилимизга қайтди шукрлар,
Яна бир баҳорга етказди Холиқ!
Баҳор... баҳор... баҳор...

Биринчи муҳаббат

Севасиз, юракда – ой, ол ранг гуллар,
Севилиб ким кимдан олмаган гуллар,
Шунда хотиралар дейди бошқача:
Биринчи муҳаббат ҳиди бошқача.

Кўрганда барно қад, хусни юлдузни,
Суйганда қаро соч, офтобли юзни,
Эслайсиз у пучуқ, пахмоқсочгача,
Биринчи муҳаббат диди бошқача.

Кўмсайсиз соғинчу меҳр аралаш,
Сўйлайсиз гоҳ кулги, гоҳ шеър аралаш,
Айтиб турар кўзда қалққан ёшгача:
Биринчи муҳаббат эди бошқача!

Тиконли гул

Менга ачингандай қараманг
Ва меҳрингиз қилманг садақа.
Билмайсизки, кулгидан кўра
Кўзёш яқин қилади Ҳаққа.
Уйлайсизки – яримта қалбим,
Кемтигига армон тахлайман.
Йўқ! Тикон-ла тугал гул каби
Шу дардларим билан бахтлиман!

Йўлбарсман

Кўриб ёқангизни ушлайсиз балки,
Таниш қиёфамда нотаниш феълни?
Танимга, бу ҳаёт – бешафқат табиб,
Қўчириб қўйгандай бошқа кўнгилни.
Ўзимни эслайман ҳув ўтмишдаги,
Қандай оҳу эдим! Содда, беозор...
Афсус, яхшилигим ёмон экан, дўст,
Беозорлигимдан чекдим кўп озор.
Ҳасадгўй, дўстниқоб, шаънхўр шоқоллар
Кўзёшим ичгали тушдилар қасдга.
Бу ов жараёни эвирди мени
Ожиз ўлжагамас, озод йўлбарсга...

Бу севги...

Бу севги – бахт эмас, дил чеки эмас,
Номини қўймишлар гуноҳ аташиб.
Агар висол бўлса, меники эмас,
Агар инъом бўлса, келган адашиб.
Бу севги – жаннатга етмаган соғинч,
Аросат даштида йўли тугаган.
Ёки бойчечақдай унган шошилинич,
Ёки шомчечақдай кечда гуллаган.
Бу севги – орзуим эди тушимда,
Ўнгимда армонин кўрсатди ҳаёт.
Кўнглим вайрон қилиб, синчу фиштидан,
Наҳотки, умримни тузатди ҳаёт?
Бу севги – ҳаққини сўролмас қадр,
Келмасдан, кетишин кузатдим пурғам.
Бизни адаштирди ўзгада тақдир,
Энди топишмаймиз, азиз Қовурғам!
Бу севги – эҳтимол охиру азал
Гуноҳларим учун Ҳақ солган хирож?
Унутгим келяпти сени, лоақал
Борми ўтмиш дарддай эслашга илож?
Умидларим узиш билан қўллайсан –
Ёрингни шунчалар, шунчалар севки...
Энг маҳзун сиригинман, ўзинг билмайсан,
Кечиккан севги бу,
Кечиккан севги...

Қисмат

Курашмоқдан чарчадим, тушун,
Безиб ичдим аламнинг талхин.
Орзуларнинг бемажол тушин,
Бас, этмайман умидга талқин.

Тошдил дейсан, қолмади-да ҳеч
Бисотимда на ашк, на вола.
Юрагимнинг чин исми – Соғинч,
Ўтган умрим дардга ҳавола.

Йигирма йил йиғладим пинҳон,
Тоғлар чўкди сабрларимда.
Кўрмайсан-да, кўзларимда қон,
Кўзёш оқар томирларимда...

Ҳеч кўрмадим сабрнинг тагин,
Мен – қанотсиз туғилган қушман...
Бел ушлашиб ерга курагин
Босай десам, кўринмас душман.

Аллоҳимдан ёзугингман деб,
Қилаверма не тортса ҳушинг.
Тушун, бир кун самони севиб,
Кетсам, сен ҳам тугайсан, тушун!

Наҳот сенга севинч беқадр?
Бахт турибди, борми, деб, хизмат?
Рози бўлгин, умримизда бир
Армондан воз кечайлик,
Қисмат!..

Кўёш иссиқ тортиб боряпти,
Ёмғирлар ер чертиб боряпти,
Ўҳ, соғинчим ортиб боряпти,
Келасизми ушбу баҳорда?

Йиллар сўлди... Кутдим озурда,
Жону руҳим армонга ўрда,
Бўлмасидан умид бир бурда,
Келасизми ушбу баҳорда?

Уни кўрдим

Бугун уни кўрдим, неча йил бўйи
Ёдимга санчиғлиқ турган ситамни.
Кўзини кўзимга ботирган кўйи,
Сенсиз яшолмайман, деган одамни...

Кўрдим, ёнидаги гулгун аёлни
Бир содда ошиқдай суяр эди у.
Қасамга тўлдириб изҳори ҳолни,
Сенсиз яшолмайман, деяр эди у...

Кўрдим, у ҳам кўрди,
Лаҳзадан зарра
Кесди энг сўнги дил пайвандларини.
Ёлғиз юрагимда ёлғиз манзара:
Жўнади етаклаб фарзандларини!

Кўрдим...
У тирилди, ўлди севгимиз,
Садоқат ва соғинч сароб комида.
Алам юрагимга муштлади ожиз,
Хўрланган умиднинг интиқомида.

Кўрдим,
Нигоҳларим синдилар чил-чил,
Кўзёшга айланиб ўтдим бир дамни.
Аллоҳим, бахтини чин қил, бутун қил,
Сенсиз яшолмайман, деган одамни!

Илинж

Мен кўзёшман – одам шаклида,
Бутун умрим хазон фаслида,
Тўқилмадим илинж дастида,
Келасизми ушбу баҳорда?

Ошиқмасман, ошиқдан кўпроқ
Меҳр тутдим, сипқордим фиरोқ,
Қадр билдим, топмадим бироқ,
Келасизми ушбу баҳорда?

Гуноҳим не – айтинг-қўйинг шарт!
Жазо бўлса, тўлов шунча вақт.
Айланайин дилзорим Бахт,
Келасизми ушбу баҳорда?

Кийик (оху)

У бошқа ов қилинадиган жонзотлардан кўра, гўшти одам мизожига мувофиқдир. Аммо баданни енгил ва ориқ қилади. Чунки тез ҳазм бўлади, ўзи ҳам тўйимсиздир. Эркагини гўшти урғочисиникидан афзалдир. Унинг терисидан ўтирмақ чақадиган жонзотларнинг қочишига сабаб бўлади.

Жониворларнинг тиббий хосиятлари

Чумчук (арабча “усфур”, форсча “гунжишк”)

Чумчук боласини пишириб ейиш шаҳватни қувватли қилади. Унинг тухумини чала пишириб ейиш баданни семиртиришда тенгсиздир. Унинг миясини тухумининг сариғи билан пишириб ейиш шаҳватни жуда кучайтириб юборади. Уни сўйиб қонини нўхатнинг унига қўшиб, юмалоқлаб қуришиб таблетка қилиб, алоқа вақти фойдаланилса, жуда кўп фойдалар олади. Доимо чумчук гўшtidан еб, сув ўрнига сут истеъмол қилган одамнинг қуввати зиёда бўлади.

Чумчук миясини каптар тухумига аралаштириб, уч кун истеъмол қилинса, барча жинсий заифликка даводир. Чумчукни сигир ёғида қовуриб, пиёз, зира ва керакли миқдорда туз қўшиб, пишгандан сўнг қозондан оладиган вақти ўн дона тухум сариғини устига чақиб чала пишириб истеъмол қилинса, эрлик қуввати ошади. Чипқон чиққан ва у ҳали қаттиқ бўлса, чумчук ва товук ахлатини ёққа аралаштириб малҳам қилиб чипқонга қўйилса, уни пишириб, тез тузатади. Жароҳат ва яра жойларга чумчук миясини суртилса, ўша жой тез тузалади.

Ит (арабча “калб”, форсча “сак”)

Ит – одамнинг дўсти. Ҳар ким Нуҳ алайҳи саломга дуруд ва саловот айтса, уни ит қопмайди, чаён чақмайди. Ибн Аббос розияллоху анху шундай деганлар: “Яхши ит ёмон йўлдошдан афзалдир”. Оёқ ва бўғим оғриққа (ревматизмга) итнинг териси ёпилса, шифо бўлади. Тутқаноғи бор кимса итнинг терисига ўтирса, тутқаноғи шу заҳоти тўхтади. Қутурган ит тишлаган жойга анжирнинг хоми ёки янги узилган япроғи босилса, шифо қилади.

Агар бирор аёлнинг қорнида боласи ўлиб қолган бўлса, уни тушириш учун ит сутини ичиши керак. Шунда дарҳол тушади. Итнинг сийдиги сўгалларга қарши ишлатилади.

Сигир қатиғи

Унинг энг яхшиси сигир сутининг тоза соғилганидан бўлиб, яхши ивийди, хосияти айронники кабидир. Қатиқнинг қаймоғини бошга суртилса, димоқ қуришни яхши қилиб, уйку келтиради. Қаймоқнинг хосияти шуки, ошқовоқ уруғининг ўрнини босади. Таркибида йод элементи бор сув ўтлари берилганда сигир сути кўпайиши ва қўйнинг жуни тез ўсиши аниқланган.

Ўргимчак

Ўргимчак зарарлидир. Унинг идишга тушганини билмасдан еб қўйиш ёмон бало келтиради, яъни киши восвосга учрайди. Уй бурчидаги ўргимчак инларини, яъни исларни супуриб ташламаслик ўша хонадонга бебаракаликни келтиради.

Ари ва асалари

Арининг турлари кўп. Мамлакатимизнинг айрим ҳудудларида зомбир ҳам дейилади. Улар қаерга уя қуриши маълум эмас, хоҳлаган ерига ин қуради. Бу оддий сариқ арининг бошқа аридан захри ёмонроқдир. Арининг чақиши қуланж хасталигига йўлиққанларга фойдалидир. Арининг боласини қуришиб, янчиб, майдалаб

ҳолвайтарга бир дирҳам солиб қўшиб ейилса, кишини семиртиради.

Агар кишини ари чақса, ўша жойни игна билан бироз йиртиб, сиқиб ташлаб, тупроққа сирка ва кофур (камфара) қўшиб боғланса, даво бўлади. Ёки лойга сирка қўшиб ё оддий лойга ғўра узум сувини қўшиб боғласа ҳам яхши бўлади. Каттароқ пашшанинг бошини олиб ташлаб ари чаққан жойга суртса ҳам бўлади. Баъзи жойларда ари чаққанда помидорнинг ярмини кесиб ташлаб босиш амалиёти ҳам бор.

Асаларининг доривор хусусияти ҳақида кўп маълумот мавжуд. Қуръонда ҳам “Сизга унда шифо бордир”, дейилган. Асалари муми инсондаги қон алмашинувини яхшилаб, мушаклар қобилиятини оширади, тишни тозалайди, милкни мустаҳкамлайди. Асаларининг чақиши ҳам кони фойда.

Илон

Илон истеъмол қилиш моховга зўр фойда қилади. Мохов касалига афью (эффа) илонидан тайёрланган шўрва яхши фойда беради. Боши ва думи кесилиб, ичи тозаланади, унга укроп, нўхат ва бир оз туз солиниб, гўшти титилиб кетгунча қайнатилади, суяқларини олиб ташлаб, гўштини тозалаб, истеъмол қилинади. Мохов касалига чалинган беморга енгил ҳазм бўладиган, овқатлар (қуш гўштиндан шўрва, янги балиқ, арпа нон, суюқ ошлар, ҳўл сабзавотлар, сут, асал, майиз, узум, анжир) тавсия қилинади. Хурмо суви билан илон пўстини аралаштириб, сўгалнинг устига қўйилса, тез кунда сўгал тушиб кетишига ёрдам беради. Чўпон-

Зулук

Зулук хижома, яъни ҳаром қон олдириб ташлашга энг зўр воситадир. Зулук ҳаром қон йиғилган жойни билади. Айнан ўша жойни топиб, қон сўради. Зулук баданга қўйилаётганда қўрқмаслик керак. Чунки инсон қўрқса, ўзидан адреналин моддасини ишлаб чиқаради. Чувалчангга ўхшаган бу жонзот жуда сезгир бўлиб, шуларни сезади ва иш қийинлашади. Зулук ҳаром қонга тўйиб ўзи йиғинчоқ шаклда тушади. Зулук ҳали қонни тўлиқ сўриб олмасдан туриб, уни тортиб бўлмайди. Йўқса, тананинг ўша жойи зулукнинг оғзи билан юлиниб чиқади.

Зулукни қуришиб, туйиб алоэ билан тенг миқдорда аралаштириб, бавосил ярасига 5-8 марта қўйилса, касаллик йўқ бўлади.

Қумри

Унинг ахлатидан эҳтиёт бўлмоқ керак. Қумрининг ахлати ёмон хилтларни, восвос касалини ва моховни пайдо қилади. Бунинг акси ўлароқ каптарнинг тезаги юзга қўйилса чиройли қилади.

лар илгари илон чақмаслиги учун ўзлари билан арча уруғини олиб юришган.

Агар бирор кишининг тиши оғриси, илон пўстини сиркада қайнатиб тишига қўйса, оғриқ даф бўлади. Илон пўсти кўзга қўйилса, ўша кўз нигоҳи тиниқлашади. Саримсоқни кўп еб юрган кишига илон захри унчалик таъсир қилмайди, чунки саримсоқ захри илонниқидан ўткирроқ. Илон чаққан жойга саримсоқ босиш ҳам фойда қилади.

Илон чаққан пайт оқ хўрознинг сафроси захарни кесади. Яна бир амал: илон чаққан кишига лайлак ёғи тавсия этилади.

Антон ЧЕХОВ

Оқ, қаншар

Ҳикоя

1

Очиққан урғочи бўри ўрнидан туриб, ов сари отланди. Унинг учта боласи бир-бирига ёпишиб баданларини иситганча қаттиқ уйқуда эдилар. Она бўриваччаларини ялаб қўйди-да нари кетди.

Баҳор фаслининг март ойи аллақачон кириб келган, аммо тунлари дарахтлар худди декабрдек совуқдан чарсиллар, тилингни яласанг совуқ чимдиларди. Она бўри заиф эди, ўзига ишонмас; арзимас сасларга ҳам қулоқ тутар ва тинмай инидаги бўриваччаларига ҳеч ким озор етказмасмикан, деб ўйларди. Одам ҳиди, от излари, кўпик, йиғилган ўтинлар ва ўғитланган қорамтир ер уни чўчитарди; назарида, дарахтлар ортида одамлар яшириниб тургандек ва ўрмоннинг қаеридадир итлар ақиллагандек туюларди.

Бўри энди ёш эмасди, у сезги кучини йўқотган, шу сабаб тулки изини итники деб ўйлаб хисларида адашар ва ҳатто сохта сезгиларига таяниб, йўлидан қайтар, бундай ҳолатлар ёшлик пайтлари юз бермасди. Соғлиғи заифлигидан у аввалгидек бузоқ ва катта қўйларни овламай

қўйган, тойчоғини эргаштирган отлардан нари юрар, ўлаксахўрлик қилар, янги гўшт билан камдан-кам озиқланар, фақат баҳор палласида бирор қуённи овлаб, болаларига олиб борар ёки кўзичоқ боқиладиган молхона сари отларди.

Инидан тўрт қақирим наридаги почта йўлида қишлоқ жой бор эди. Бу ерда етмиш яшар Игнат исмли чол яшар, ҳар доим йўталиб юрар ва ўзи билан ўзи сўзлашарди; одатдагидек у тунда ухлар, кундузи эса бир стволли милтиғи билан ўрмонда изғир ва қуён овларди. Эҳтимол, қария илгари механик бўлиб ишлагандир, сабаби ҳар сафар у тўхташдан аввал ўзига ўзи “Стоп, машина!” деб ҳайқирар, юришдан олдин бўлса “Йўл очиқ!” дерди. Унинг ёнида зоти номаълум бўлган Арапка лақабли ҳайбатли қора ит бирга юрарди. У чолдан узоқлашиб олдинга югурса, эгаси қичқирарди:

– Йўл орқага!

Баъзан қария куйлар, шу асно гандираклар тез-тез йиқилиб тушарди (она бўри буни шамолдан деб ўйларди) ва ҳайқирарди:

– Рельсдан чиқиб кетдик!

Она бўрининг эсида, ёз ва кузда қишлоқ ён атрофида қўй ва икки кўзичоқ кўринадди, ўшанда бўри уларни четлаб ўтаркан, худди молхона ичидан маъраш эшитилгандек бўларди. Ҳозир эса қишлоқга яқинлашар экан, бўри айна пайтда март эканини нутиб, молхонада бирор кўзичоқ бўлса керак деб тахмин қилди. Унга очлик азоб берар, кўзичоқни қанчалик иштаҳа билан ейишини тасаввур қилар, бу хаёллардан тишлари гичирлаб икки кўзи оловдек ялтирарди.

Игнатнинг кулбаси, омбори, молхона ва қудуғи баланд қор уюми билан ўралганди. Тинчлик ҳукм сурмоқда. Арапка ҳойнаҳой омборда ухларди.

Қор уюмидан ошиб ўтган бўри молхонага яқинлашди, панжалари ва тумшуғи билан сомонсувоқ томни очишга уринди. Сомон том увадаланиб бўшаб қолганди, шу сабаб бўри кўп қийналмади; тумшуғига илиқ буғ, ўғит ва қўй сутининг иси урилди. Пастдаги кўзичоқ совуқ ҳавони сезиб маъраб қўйди. Дарчадан сакраган бўри панжа ва кўкси билан қандайдир юмшоқ ва иссиқ нарса устига тушди, ҳойнаҳой қўй

бўлса керак, шу лаҳзада эса молхонага кимдир кирди ва ингичка овозда қаҳри билан акиллади, қўй-қўзилар деворга қапишди, кўрқиб кетган она бўри бўлса тишига илинган ўлжани ўмарди-да, ташқарига отилди...

У бор кучи билан чопар, айна пайтда бўри исини олган Арапка шиддат билан уни қувар, қўндоқдаги товуклар қақиллар, Игнат бўлса остона зинапоясига чиқиб бақирарди:

– Тезлик оширилсин! Хуштак чалинсин!

У шундай деб машинага ўхшаб хуштагини чалди, сўнг яна “го-го-го-го!..” Бутун шовқин ўрмон ичра акс садо бўлиб қайтди.

2

Аста-секинлик билан бари тинчигач, она бўри ҳам тинчланди ва шуни пайқадики, у оғзида тишлаб турган ўлжаси оғир ва қаттиқроқ эди, одатда бу вазн иккита қўзичоққа тенг келарди; ҳиди ҳам бошқача бўлиб, ғалати овоз чиқарарди... Бўри дам олиш ва озикланиш учун тўхтаб юкини қор устига қўйди ва бирдан жирканиб сапчиб кетди. Бу қўзичоқ эмас, балки қора, хумбош ва узун оёқли, суяги йирик худди Арапканики каби пешонасида оқ доғлари бўлган кучук боласи эди. Кўринишидан пачоқ, оддий кўп-пак эди. У гижимланган ярадор белини ҳеч нима бўлмагандек ялаб қўяр, думини ликиллатар ва бўрига ясланарди. У ириллаб кучукваччадан узоқлашди, ит ҳам унинг ортидан қолмади. Бўри ортига қайрилиб кучукка тишларини гижирлатди; у эса бир дам тўхтаб ўйланиб қолди ва бўрини ўзи билан ўйнапти деб санаб, тумшугини қишлоғ тарафга бурди ва шодон акиллаш билан эркаланди, бу билан гўё онаси Арапкани бўри билан ўйнашга чорлагандек бўлди.

Тонг ёриша бошлаган, она бўри ўзининг қалин ўрмонига

етиб келганда, бу ердаги ҳар бир дарахт кўзга равшан ташланиб турар, қарқурлар уйғонган, қоматдор хўрозлар қичқиритишни бошлаган, кучук эса эҳтиётсизлик билан акиллаганча ирғишлаб келарди.

“Нега у ортимдан келаяпти? – ўйлади она бўри жаҳли чиқиб. – Балки ямлаб ютишимни истаёт-гандир?”

У болалари билан чуқур бўлмаган ўрада яшарди; уч йил аввал кучли бўрон вақтида катта қарағай дарахти илдизи билан қўпорилиб тушган, ундан мана шу ўйиқ ҳосил бўлганди. Ҳозир эса бу ўрада эски хазонлар ва ажриқлар, ундан ташқари бўриваччалар ўйнайдиган суяклар ва буқа шохлари уйилиб турарди. Бир-бирига жуда ўхшаб кетадиган бўри болалари аллақачон уйқудан кўз очиб ўралари ёнида тизилиб туришарди, улар оналарининг келаётганини кўриб думларини ликиллата бошлади. Бўриваччаларни кўрган кучукча тўхтаб қолди ва уларга узоқ тикилди; шу асно бўричалар ҳам ўзига тикилиб турганини пайқади, кейин бегоналарга қараб ҳургандек вовуллади.

Кун ёришиб тепага кўтарилган қуёш нурлари қор уюмларида товланарди. Кучук эса ҳамон узоқроқда туриб ҳурарди. Бўри болалари оналарининг ориқ қорнини пайпаслаб кўкрак эмишар, бўри она бўлса оппоқ ва қуп-қуруқ от суягини ғажир, унга очлик азоб берарди, болаларининг чийиллашидан боши оғриб кетган, кутилмаган меҳмонга ташланиб бир зумда уни ғажиб ташлашни истарди.

Ниҳоят, кучукча толиқиб хириллади ва кўрдик, унинг кўрқисига сабаб йўқ, ҳатто унга эътибор ҳам беришмаяпти, шунинг учун у секинлик билан тирғалиб, ирғишлаб бўриларга яқинлашди. Ҳозир кун ёруғлигида уни бемалол томоша қилиш мумкин эди.

Кучукнинг оқ қаншари каттагина эди, пешонаси дўнг бўлиб, одатда бу тузилиш эсипаст итларга хос эди; кўзлари кичкина, мовий ва нурсиз, тумшугининг кўриниши бўлса фавқуллодда тентакнамо эди. У бўрилар сари қадам ташларкан, пахмоқ панжаларини ерга босиб устига тумшугини қўйди ва ингиллади:

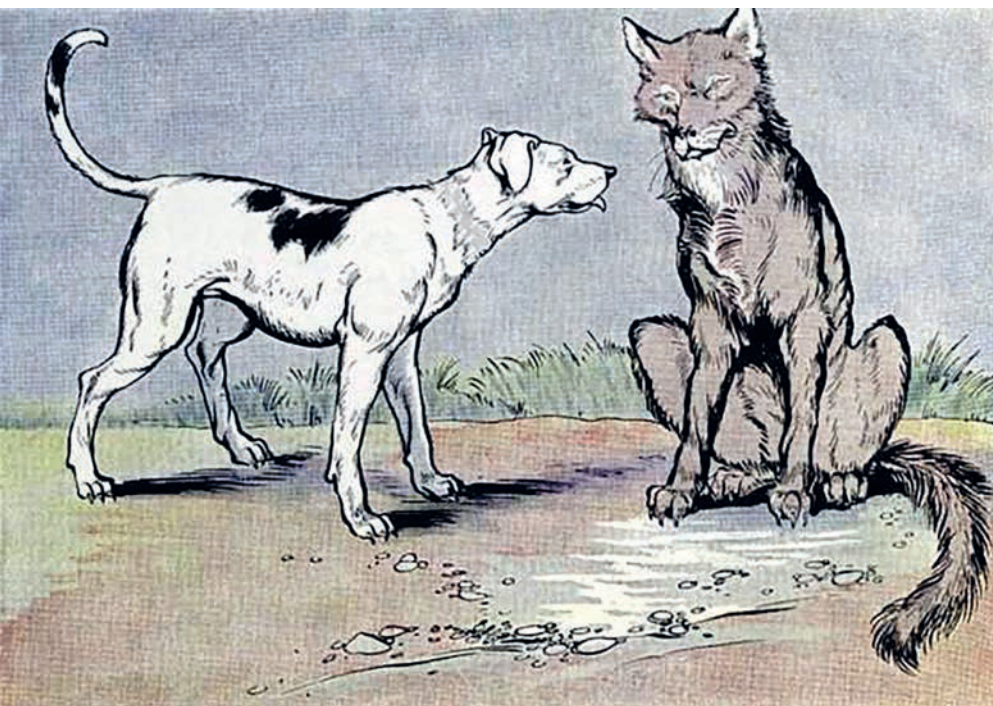
– Мня, мня... нга нга нга!...

Бўрилар ҳеч нимани тушунишмади, лекин думларини ликиллатишди. Шунда кучукча катта бошини бўри боласига қараб урди. Ўз навбатида бўривачча ҳам панжаси билан унга туширди. Кучукча ёнбоши билан қараганча уни зимдан кузатиб, думини силкитди, сўнг бирдан турган жойида бир неча марта доира бўлиб айланди. Она бўри уни ҳайдади, кучукча орқаси билан йиқилиб тушди ва тепага панжасини кўтарганда уч бўривачча унинг устига отилишди, қувончдан ҳазиллашиб кучукчани тишлай бошлашди, аммо бу оғриқли эмасди. Баланд қарағайга кўниб олган қарғалар уларнинг олишувини кузатар ва безовталанишарди. Шодон шовқин эшитиларди. Қуёш баҳорий нур сочар; қарағайларга учиб-қўниб юрган товукларнинг бари ёппасига қуёш нури остида зумраддек товланарди.

Одатда, она бўри болаларини ов қилишга ўргатади, ўлжани тутиш учун ўйин қилади; ҳозир ҳам бўриваччаларнинг кучук ортидан қувишларини ва олишувларини кўриб ўйлади: “Майли, ўргана қолишсин”.

Ўйнаб чарчаган бўри болалари ўрага кириб ухлашга чўзилдилар. Кучукча ҳам бироз очикди ва қуёшда товланиб ерга чўзилди. Уйғонгач улар яна ўйнадилар.

Кун бўйи ва оқшомда ҳам она бўри ўтган тунда молхонада маъраган қўзичоқ ва қўй сути исини эслаб, иштаҳаси очилар ва тишларини гижирлатиб, оч-

кўзлик билан қоқ суякни шимар, гўёки уни барра кўзига қиёсларди. Бўричалар онасини эмишди, кучук бола ҳам оч қолиб айлана бошлади ва қорни искади.

“Уни еб қўйсамми...” қарор қилди она бўри.

Бўри унга яқинлашди, кучук бола эса унинг тумшуғини ялади, ўзи билан ўйнамоқчи деб ўйлади, чоғи. Бир вақтлар у итларни ҳам ерди, аммо бу кучукчадан бола хиди келар, она бўри заифлигидан бу исга тоқат қилолмади; ўз-ўзига қарши чиқиб, кучукдан узоқлашди...

3

Тунда совуқ тушди. Кучук уйини соғинди шекилли, кетиб қолди.

Бўриваччалар қаттиқ уйқуга кетишгач, она бўри яна овга отланди. Кечагидек у арзимас шовқиндан ҳам ваҳимага тушар, кўпиклар, ўтинлар, қора яккам-дуккам арча буталарини одам деб ўйлаб чўчирди. У йўл четидан чопиб борарди. Бирдан қаршисида йўл устида қандайдир қора шарпа кўринди... У

кўриш ва эшитиш сезгиларини фаоллаштирди: нимадир тўғрига қараб юриб кетар, ҳатто бир текис қадам товушлари эшитиларди. Бўрсикмикан? Бўри эҳтиёткорлик билан секин нафас олганча ўзини четга олди, қора шарпани айланиб ўтди, сўнг шарпага яхшилаб разм солди ва уни таниди. Секин юриб кетаётган оқ қаншарли кучук қишловга қайтаётган эди.

“У яна менга халал бермасайди”, ўйлади она бўри ва тезданундан ўзиб кетди.

Қишловга яқин қолди. Бўри молхонага яна қор уюми устидан ошиб тушди. Кечаги ўра янгидан ёпилган, томда эса иккита янги ёғоч пайдо бўлганди. Бўри оёқлари ва тумшуғи билан тез ҳаракат қилар, кучук келмаяптими, деб ортига алангларди, бирдан илиқ буғ ва ўғитнинг иси келди, ортидан эса қувончли акиллаш эшитилди. Кучук етиб келибди. У бўрига эргашиб томга чиқди, сўнг ўрага тушди, ўзини иссиқ уйда ҳис этиб, қўйларни таниди ва янада кучли вовуллади... Арапка уйғониб омбордан чиқди

ва бўри исини пайқаб акиллади, товуқлар қағиллади, зинапо-яда Игнат кўлида бир ствалли милтиғи билан кўринганда эса она бўри аллақачон қишловдан узоқлашганди.

– Қочди! – хуштак чалди Игнат. – Қочди! Уларнинг ортидан қув!

Шундай деб у ўқ жойлади, аммо милтиқ отилмади; яна ўқлади, тағин отилмади; учинчи марта уринди ва бир даста ўқ стволдан отилиб қулоқни қоматга келтирди: “бу-бу!” Елкаси қақшаб, бир кўлида милтиқ, иккинчисида болтани олиб, нимадан шовқин солинганини билиш учун молхонага кирди... Бироздан сўнг кулбасига қайтди.

– Нима гап? – хирилдоқ овозда сўради бир кеча унинг уйида тунашга қолган мусофир шовқиндан уйғониб.

– Ҳеч гап... – жавоб берди Игнат. – Арзимас нарса. Оқ қаншаримиз кўй-кўзилар билан иссиққина ухлашга азм қилибди. Аммо, тушунмадим, нега эшикдан эмас, томдан ошиб тушди экан. Ўтган кеча томни бузиб сайрга чиқиб кетганди, ярамас, ҳозир эса қайтибди ва яна томни бузибди.

– Аҳмоқ.

– Ҳа, калласининг пружинаси чўзилиб кетган. Тентакларни ўлгудек жиним суймайди! – өнгил нафас олди Игнат печга яқинлашиб. – Ҳай, ҳурматли меҳмон, барвақт туриш керак, ёппасига ухладик... тезда!

Эрталаб эса у ёнига оқ қаншарни чорлади, қулоғини оғритиб буради, кейин хивчинлади ва буюрди:

– Эшикдан кир! Эшикдан кир! Эшикдан кир!

Инглиз тилидан

Нодирабегим ИБРОҲИМОВА

таржимаси.

КУНЛАРДАН БИР КУН

Носир МУҲАММАД

”Муҳрини боса қолсин...”

Устоз Абдулла Қаҳҳорни бир куни телевидение кўрсатувиغا таклиф қилишибди. Уни кутиб олган ёшгина муҳаррир ийманибгина сўрабди:

– Домла, фикрларингизни қоғозга тушириб келдингизми?
– Йўқ, шундай гапиравераман.
– Домла, биласиз-ку, гапингиз матнини тасдиқлатиб олишимиз керак...

– Чақирақол ўша цензорингни, муҳрини лунжимга босақолсин, – дебди адиб жиддийлик билан.

”Ўман ношир”

Саид Аҳмаднинг бир мансабдор ношир ўртоғи бор эди. Бир куни улфатлари билан чойхонада ўтирган ёзувчи ана шу ўртоғининг вафот этганини ҳаммага маълум қилди.

– Ие, кечагина юрган эди-ку, – дейишди атрофдагилар ҳайрон бўлиб.

– Юрса юргандир, аммо ўлгани аниқ, – деди ёзувчи ҳам бўш келмай.

Эртаси куни нашриётда иттифоқо ўша ўртоғи билан юзма-юз келиб қолди.

– Ҳой, менга қара, – деди у ёзувчини тўхтатиб, – нега ҳаммага мени ўлди деб гап тарқатдинг.

– Ҳа, ёлғонми? Хўш, ўзинг айт, бундан бир йил бурун “агар мен тирик турсам, китобинг йилнинг охиригача чиқади” демаганмидинг? Янги йил бошланганига ҳам анча бўлди, аммо китобим чиқмади. Демак сен ўлган бўлсанг керак, деб ўйладим.

Ношир лом-мим деёлмай қолди.

Сурағи яхши чиқибди

Ўртамиёна шоирлардан бирининг шеърлари Москвада чоп этиладиган журналлардан бирида машҳур авар шоири Расул Ҳамзатов шеърлари билан бир сонда эълон қилинибди. Иттифоқо, ўша кезларда улар учрашиб қолишибди. Ҳалиги шоир мақтанчоқлик билан Ҳамзатовга дебди:

– Расул оға, иккаламизнинг шеърларимиз бир сонда эълон қилинибди. Ўқидим, шеърларингиз жуда зўр чиқибди.

– Ҳа, ҳа, – дебди Расул Ҳамзатовнинг энсаси қотиб, – мен ҳам шеърларингизни ўқидим. Суратингиз жуда ажойиб чиқибди.

”Шоир бўла қолсин...”

“Тошкент оқшоми” да адабиёт ва санъат бўлимини истеъдодли адиб Ўткир Ҳошимов бошқарарди. У пайтда ҳаваскорлар ижоди чоп этиладиган нашрлар кўп эмасди. Одатда ижодкорлар ўз ёзган нарсаларини энг оммабон нашр бўлган “Оқшом” га олиб келишарди. Бир куни ёзувчи ҳузурига бир-иккита ўртамиёна шоир ўз асарларига Абдулла Ориповдан сўзбоши, “Оқ йўл” ёздириб келишди. Ўткир Ҳошимов уларни олиб қолди ва ўқиб кўргач, ажабланган ҳолда Абдулла Ориповга телефон қилди. Улар тенгқур бўлганлари учун бир-бирларига ҳазиллашиб, “бўтам” деб мурожаат қилишарди.

– Нима қилаяпсан, бўтам, бўлар-бўлмас нарсаларга сўзбоши ёзаверасанми?

– Қўявер, бўтам, мен ёзган “Оқ йўл” билан шоир бўлишса, бўла қолишсин, – деди Абдулла Орипов табассум билан.

* * *

“Тошкент оқшоми” ва “Вечерний Ташкент” рўзномалари янги ташкил этилган кезларда рус тилидаги ахборот бўлимига В. Никишин мудирлик қиларди. Бу иқтидорли, ҳозиржавоб журналист ҳар куни рўзноманинг биринчи саҳифаси учун зарур бўлган ўнлаб хилма-хил янги хабарлар топарди. Кўпинча уларни телефон орқали олишга тўғри келарди. Бир куни ҳамкасбларидан бири ҳазиллашмоқчи бўлиб, қўшни хонадан унга телефон қилди:

– Бу ўртоқ Никишинми? Сизга бир янги хабарни билдирмоқчи эдим.

– Жуда соз. Қаердан гапиряпсиз?

– Ҳайвонот боғидан.

– Шунақами, қайси қафасдан? Телефон қилган киши журналистнинг ҳозиржавоблигидан завқланиб, кулиб юборди.

* * *

Иккинчи жаҳон уруши ва ундан кейинги йилларда Чустий шеърлари омма орасида кенг тарқалган эди. Фазаллари қўшиқ қилиб айтилар, кўпгина байтлари одамларга ёд бўлиб кетганди. Албатта, шоирнинг мухлислари орасида аёллар ҳам кам эмас эди. Табиийки, бу ҳол тирноқ остидан кир қидирувчиларга шоирни айблаш учун баҳона бўлган эди. Бир куни суҳбат пайтида кимдир Чустийга ҳазиллашди:

– Домла, ўша пайтда ўзингиз ҳам анчагина хотинпараст бўлган экансиз-да!

– Адашяпсиз, укажон, аксинча, хотинлар чустийпараст бўлиб кетганди, – деди ҳозиржавоблик билан шоир.

Мадҳия шарофатни

Мустақилликнинг илк йилида давлат мадҳияси учун конкурс эълон қилинган эди. Унда машҳур бастакор Мутал Бурҳонов мусиқаси ва Абдулла Орипов сўзи қолиб деб топилди. Мадҳия мусиқаси ва матни Олий Кенгашда тасдиқланадиган бўлди. Ўша куни мадҳия ижро этилди. Ҳамма оёққа қалқди.

Абдулла Орипов секингина Мутал акага шивирлади:

– Устоз, энди ўзимиз ҳам тик турамыз-да!

– Ўзимиз майлику-я, мадҳия ижро этилганда ҳатто рақибларимиз ҳам оёққа туришга мажбур эканлигидан хурсандман, – деди атоқли бастакор мийиғида кулиб.

”Кўчирмачи“

“Тошкент оқшоми” да ишлаб юрган йиллари Ўткир Ҳошимов учун энг сермахсул ижод йиллари бўлди. У ҳикоялар, ҳажвиялар, публицистик ва одоб-ахлоқ мавзусидаги мақолаларни ишхонада ўтириб ҳам ёзар, баъзан тўғридан-тўғри машинкачига айтиб туриб ёздирар эди. Бу ҳикоя ва мақолалар рўзномада турли тахаллуслар билан чоп этиларди: “У. Ҳошимов, У. Бозоров...” Айрим ҳикоялар рўзномада чоп этилишидан олдин радио орқали ёзувчи номидан ўқилар эди. Бир куни таҳририятга номаълум мухлисдан хат келди. Унда Ўткир Ҳошимовнинг яқинда радио орқали ўқилган ҳажвияси тўлалигича, ҳеч ўзгаришсиз рўзномада Ў. Ҳамидов номидан чоп этилганлиги айтилган, кўчирмачини жазолаш лозимлиги таъкидланганди. Бош муҳаррир ўринбосари С. Ёкубов ёзувчини ҳузурига чақириб, табассум билан унга хатни кўрсатди. Ўткир аканинг “жаҳли чиқиб” кетди:

– Ў, аблаҳ Ҳамидов-эй, – деди кулиб, – мен унга кўчириш қанақа бўлишини кўрсатиб қўяман.

Отдек соғлом

Нўноқ ёш шоирлардан бири Мақсуд Шайхзодадан сўраб қолибди:

– Домла, одатда шоирлар нимжон, касалванд бўлади, дейишади, шу гап тўғрими?

– Ҳа, шунақа дейишади.

Лекин сиз хавотирланмасангиз ҳам бўлади. Отдек соппа-соғсиз, – дебди Шайхзода домла табассум билан.

Ҳозиржавоб шоир

Чустий домла ҳафтада, ойда бир келиб, газеталарга шеър тарқатиб кетардилар. Ҳар келганларида албатта бизнинг таҳририятга ҳам кирар, янги ғазалларидан ўқиб берар, яхшиларидан танлаб олиб қолар эдик. Ҳозиржавоблик, бадихагўйлик у кишининг энг ажойиб фазилатларидан эди. Бир сафар икки-уч марта келиб, мени тополмабдилар. Шунда эшик тирқишига шу рубойни қистириб кетибдилар: “Эшигингиз берку занжир кўрмадим, Бу муаммо бағрида сир кўрмадим. Мулла Насриддин укам, сиз қайдасиз, Икки келдим, лоақал бир кўрмадим”. Бошқа сафар эса бир шогирдларидан анчагина шеър бериб юборибдилар. Уларнинг устидаги қоғозга шу байт битилган эди: “Танлаб олинг даркоринию қайтаринг бекорини, Сизга бўлсин гулларию бизга ташланг хорини”.

Антиқа ”хабар“лар

“Оқшом”да иш оғир эди. Шунинг учун бўлса керак, бир-биримизга телефонда ҳазил қилиб, жиндай бўлса-да, асабларни юмшатар эдик. Ўткир Ҳошимов телефонда овозини ўзгартириб гапиришга уста эди. Бир куни Ўткир ака қадрдон дўсти Тўлқин Расуловга қўнғироқ қилди.

– Бу “оқшом”ми? – деди атайин бўғиқ товушда. – Биз ТошМИдан гапиряпмиз. Ахборот керакми?

Ҳар куни “информация” нормасини бажаролмай боши қотиб ўтирган Тўлқин Расуловга жон кирди.

– Керак! – деди шошилиб. – Ҳозир мен қоғоз олиб олай... Айтинг.

– Ёзинг! – деди Ўткир Ҳошимов салобат билан. – “Ноёб операция”. Кеча Тошкент Давлат медицина институтининг 2-хирургия клиникасида тарихда мисли кўрилмаган ноёб операция бўлди. Бўка райони “Авангард” колхозининг 8-бригадасидан оғир аҳволда келтирилган бемор Боқибоев... – дея “диктовка” қилишга тушиб кетди. Шу тариқа “бемор Боқибоев”нинг ёши, оиласи, меҳнатда эришган ютуқларини айтди. Операцияда иштирок этган ўнга яқин профессорлару доцентлар, ассистентлару дўхтирларни санади. Операция пайтида амалиёт ўтказган талабалардан қанчаси қатнашгани, бир талаба кўрқиб ҳушидан кетиб қолганигача айтди. Тўлқин ака ёзавериб чарчаб кетди шекилли, охири тоқати-тоқ бўлиб сўради:

– Нимани операция қилишди ўзи?

– Нимани бўларди! – деди Ўткир Ҳошимов тамомила жиддий оҳангда. – Бемор Боқибоевнинг ўнг қулоғи бинойидек бўлгану, чап қулоғи ўзидан-ўзи чўзилиб кетаверган. Ўсиб-ўсиб, бир ҳафтада 40 сантиметрга етган. Жарроҳлар унинг 33 сантиметрини кесиб, 8 сантиметрини қолдиришди.

Хонада портлаган қаҳқаҳани телефонда Тўлқин Расулов ҳам эшитди. Зум ўтмай хонага кириб келди.

– Қанақа одамсиз? – деди ўзи ҳам кулиб. – Ёзавериб қўлим чарчаб кетди-ку!

Соддалик

Ахборот бўлимига чинакам фидойи журналист Абдулла Пўлатов мудир эди. Бир куни репортаж ёзаётиб, “озар халқи” деган иборани қўллади. Аммо сўнгра иккиланиб қолди-да, Ўткир Ҳошимов ҳузурига кирди.

– Озарбайжон халқини “озар халқи”

деб ёзса бўладими, Ўткиржон? – сўради у.

Ёзувчи қувлик билан гап бошлади:

– Ўйлаб гапиряпсизми? Унда бойжон халқи хафа бўлади-ку! Масалан, Будапешт – Буда ва Пешт шаҳарларидан иборат. Ёки Чехословакия – чехлар ва словаклардан ташкил топган. Озарбайжонлар ҳам шундай. Эронда ўн миллион бойжон яшайди. Иложи бўлса, озар ва бойжон халқлари деб алоҳида таъкидлаб ёзинг!

Соддадил Абдулла ака иши кўплигидан гангиброқ тургани учунми, Ўткир ака айтганидек ёзиб қўйиб, бош муҳаррир Саъдулла Кароматовдан роса дакки эшитган эди.

Ёзувчинини дастхати

Ўткир Ҳошимов шахсий машинасини ҳайдаб келаётган эди. Қайсидир чорраҳада йўл миришаби ҳуштагини чуриллатиб уни тўхтатди. Бу борада тажрибаси ошиб қолган ёзувчи дарров машинасини тўхтатиб, галадонни ковлай бошлади. Одатда янги чиққан китобларидан бир нечасини шу мақсадда олиб юрарди.

– Салом, ўртоқ инспектор, кечирасиз, фамилиянгиз нимаиди? – деди машинадан тушаркан, қўлидаги китобга дастхат ёзишга ҳозирланиб.

– Ие, Ўткир ака, сизмисиз? – деди миришаб мийиғида жилмайиб. – Бу китобингизга олдин дастхат ёзиб бергандингиз-ку!

– Шунақами, – бўш келмади ёзувчи, – унда янги китобим чиқишини кутишингизга тўғри келади. Унгача овора бўлиб тўхтатиб юрманг.

”Кимга ўхшайди“

Ҳамкасб дўстлар билан ошхонада овқатланиб ўтирардик. Ҳамроҳлардан бири нарироқда овқат еяётган одамни кўрсатиб, сўради:

– Қани, айтинглар-чи, шу одам кимга ўхшайди?

Бири у деди, бири бу деди. Ҳеч ким тўғри тополмагач, ўзи жавоб берди:

– Жорж Маршенинг ёшлигига ўхшайди. Ўткир Ҳошимов берилган савол ва жавобнинг воқелиқдан йироқлигини кулги остига олмоқчи бўлди шекилли, нарироқда ўтирган бошқа бир кишини кўрсатиб, сўради:

– Анави одам кимга ўхшайди?

Ҳеч ким тополмагач, ўзи деди:

– Конан Дойлнинг “Баскервиллар ити”

асари қаҳрамони холасининг ўглининг қайнисига ўхшайди.

Гурр кулги кўтарилди.

* * *

Бир куни ходимлардан бири ўз мақоласида “Кўр кўрни қоронғида топибди” деган мақолни ишлатибди. Уни ўқиб қолган Ўткир Ҳошимов Тўлқин Расулов ва Солиҳ Ёқубовни ёнига чақирди. Янги “шумлик” режаси тузилди. Телефон орқали хонага мақола муаллифи чақирилди. Ўткир ака жиддий тарзда гап бошлади:

– Оғайни, нима қилиб қўйдингиз? Кўрлар

жамиятидан келган делегация бош муҳаррирнинг қабулхонасида ўтирган экан. “Ҳукуматимиз кўзи ожизлар ҳақида катта ғамхўрлик қилаётган бир пайтда бизни ҳақорат қилишга журъат этган журналистни бир кўриб қўяйлик”, дейишди.

Биттаси мени танир экан. “Кечиринглар, билмасдан мақолни ноўрин ишлатибди, ўзи яхши йигит, биз унга ўзимиз танбеҳ берамиз”, дедим. Улар барибир бош муҳаррирга кирамиз, деб туриб олишди. Манаву акаларингиз билан бирга бир амаллаб жўнатиб юбордик.

Ранги оқариб кетган ходим қайта-қайта ўз миннатдорчилигини билдирар экан, ишдан кейин ташкил қилган дастурхонида “бундай хато”ни бошқа такрорламасликка сўз берди.

“Олинг ёзувчилигингни”

Бир гуруҳ адиб ва олимлар поездда Қўқонга борадиган бўлишди. Вагон одатдагидек гавжум. Бунақа пайтда таниқли шахслар билан “қўл бериб кўришгани” учун фахрланадиган мухлислар кўп бўлади. Бу сафар ҳам Ўткир Ҳошимовнинг “шу ерда” кетаётгани тезда бутун вагонга овоза бўлди. Сал ўтмай тўладан келган, содда одамлиги кўриниб турган бир йигит ийманиброқ купега кириб келди. Салом берди.

– Ўткир ака шу ердамилар? – деб сўради. Ўткир Ҳошимов “шумлик” билан кўз қисиб қўйди-да, дераза олдида ўтирган олим Малик Муродовни кўрсатди.

– Шу ердлар. Мана шу киши Ўткир акангиз бўладилар. Мухлис йигит Малик Муродов билан қўшқўллаб сўрашди.

– Тўлишибсизми, домла? – деди иккиланиброқ.

– Яқинда курортдан келдилар, – деди Ўткир ака “тушунтириб”.

Пайтдан фойдаланиб, юқори ўриндиққа чиқиб олди-да, бемалол пинакка кетди. Мухлис йигит Ўткир Ҳошимовнинг ҳамма китобларини ўқиган экан. Малик Муродовни саволга тугавериб, энка-тенкасини чиқариб юборди. Бу ҳам етмагандек, ёзувчининг қаерда ишлаши, таржимаи ҳоли, оила аъзолари, қанча қалам ҳақи олгани ва ҳоказолар ҳақида ҳам савол-жавоблар бўлиб ўтди. Ярим кеча бўлса ҳамки, саволлар тугамасди. Охири тоқати тоқ бўлган Малик Муродов ўрнидан ирғиб турди:

– Ҳой, Ўткиржон, жон дўстим, туринг ўрнингиздан, олинг ёзувчилигингизни! Мен ҳам бир оз мизғиб олай.

“Коню шоири”

“Оқшомда” да “XX аср овози” деган саҳифа бўларди. Ҳар ойда бир марта чоп этиладиган бу саҳифада жаҳон тараққийпарвар адабиётидан намуналар эълон қилинарди. Албатта унда кўпгина шоир ва ёзувчилар ўз таржималари билан қатнашардилар. Бир куни Машраб Бобоев хонамизга кириб келди.

– Конголик машҳур шоирнинг шеърини таржима қилдим, – деди у, – саҳифангизни жуда очади.

Чиндан ҳам Африка поэзиясига хос эркин вазнда битилган бу шеърда озодлик учун кураш, эрк ва мустақиллик улугланганди. Орадан кўп ўтмай шеър газетада босилди. Бир неча кундан кейин Машраб аканинг ўзи келди. Хонада ёлғиз қолишимизни кутиб турди-да, жилмайиб секин гап бошлади:

– Шеър учун конголик шоирдан сизга катта раҳмат. Аммо бир нарсани айтиб қўяй. Аслида бундай конголик шоир йўқ. Шеърни шахсан ўзим ёзганман.

– Ие, ўлманг. Боплабсиз-ку! Энди иккаламиздан бошқа ҳеч ким билмасин. Балаго қоламиз-а, – дедим.

Шунга келишдик. Аммо ҳар сафар учрашганимизда “Қалайсиз, конголик шоир” деб қўярдим. Иккаламиз ҳам кула бошлар, атрофдагилар эса бунинг сирини билолмай ҳайрон эдилар.